

*image
not
available*

*image
not
available*

ZEMLJOPIS

I

POVIESTNICA

BOSNE

SLAVOLJUB BOŠNJAK
(IVAN FRANO JUKIĆ)

U BOSNI, 10. TRAVNJA 1850.

ZEMLJOPIS
I
POVIJESTNICA
BOSNE

SLAVOLJUBA BOŠNJIKA.

REPRINT 1990.

U ZAGREBU.

Biserotiskom narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja.

1851.

DEMOKRATSKA ZAJEDNICA BOSNE I HERCEGOVINE

DR
1667
.364
1990

Knjiga 1

Ciklus

»Ponovljena izdanja«

Za izdavača: dr. Ante Benac

**IZDAVAČKI ODBOR: IKO STANIĆ
LUKA LIPOVAC
SUHBIJA IMAMOVIĆ
DELIMIR ODIĆ
MARKO NEDIĆ
JOSO BENKOVIĆ
ILIJA FILIPOVIĆ
TADIJA TIPURA
ZDENKO ARTUKOVIĆ
ANTO JUKČIĆ
PERO VRDOLJAK
MIJO BRANDIĆ**

UREDNIK:

mr. STJEPAN BLAŽANOVIĆ

**Naklada
3000**

Tisak: GP »Plamen« Slavonski Brod

BILJEŠKA O DJELU I AUTORU

U predgovoru (već reprintirane knjige V. Klaića »Bosna« autor veli: »Za temelj uzeh slično djelce neumornog franjevca I. Fr. Jukića«. Dugo smo tražili tu vrlo rijetku knjigu, kako bi i nju reprintirali i učinili je dostupnom svim ljubiteljima starih knjiga. Ova knjiga predstavlja temelj hrvatske kulture. Napisao ju je Ivan Frano Jukić, koji se zbog tadašnjih prilika skrivao pod pseudonimom Slavoljub Bošnjak. Jukić je rođen u Banja Luci, 8. srpnja 1818. godine. Polazio je sjemenište u Fojnici te studij filozofije u Zagrebu i Vesprenu. U Fojničkom samostanu obitava od 1840-49 godine. Za to vrijeme je objavio više priloga u novinama i napisao svoja djela, među kojima i »Zemljopis i poviestnica Bosne«. Pod pojmom Bosna, Jukić podrazumijeva i južnu Bosnu nazvanu »Hercegovina«. O vrijednosti zemljopisa ove knjige govori činjenica da je Jukić cijelu Bosnu više puta prepješačio, a povijestnicu pisao uz pomoć najpouzdanijih izvora.

Zbog političke aktivnosti došao je u sukob s turskim, ali i crkvenim vlastima. Godine 1852. bio je pritvoren i proteran u Carigrad. Zbog zabrane povratka u Bosnu, boravio je jedno vrijeme u Italiji, a zatim dospije u Zagreb. Odatle ga vlasti proteraše u Bosnu, a iz Bosne u Slavoniju. Narušenog zdravlja obrati se za pomoć J. J. Strossmayeru koji ga namjesti za kapelana u Trnavi 1855. i Drenju 1856. Zbog liječenja odlazi u Beč, gdje je i umro 20. svibnja 1857. godine.

Imao je buran i kratak život, nepunih 40 godina. To ga je spriječilo da napiše još više ovakvih djela, ali ono što je napisao i ostavio iza sebe vrijedno je divljenja i poštovanja.

STJEPAN BLAŽANOVIĆ

Perdus et pernox patrum memorias revolve, scrutare
gentis tuae incunabula! res gestas et annalium monumenta
observa: turpe enim est in patria sua peregrinum esse.

Cassiodorus.

PRESVIETLOMU I VISOKOUČENOMU
GOSPODINU GOSPODINU
LJUDVITU GAJU,
C. K. SAVIETNIKU,
SLOBODNIH UMIETNOSTIH I MUDROLJUBJA
DOKTORU.
VLASTNIKU NARODNE TISKARNICE I UČREDNIKU
„NARODNIH NOVINAH“
POČETNIKU NARODNOG ŽIVOTA I KNJŽEVNOSTI,

U ZNAK

BLAGODARNOSTI

OVO DIELO POSVETJUJE

SPISATELJ

Presvjetli Gospodine!

Ja sam od davno smišljao, s čim bi moju blagodarnost prema Vama izkazao? Što mi je god na pamet dolazilo, to malo poslie spazio sam, da naumljeni dar neodgovara Vašim dobroćinstvima, koja sam od Vas primio i primati neprestajem! Najposlie dosietim se, te Vam ovo moje dielo odredih prikazati, uzdajući se, da će Vam ugodno biti; *përvo*, što je sastavljeno od onoga, koga medju pèrve Vaše učenike i nasliednike možete brojiti, koi danas na putu književnosti, kako mnogi drugi, tako ni sám, nebi bio, da Vaša *Danica* nije zabelila; drugo, što je ovdie izloženo opisanje one zemlje, koju Vi cienite kano alem kamen dragi — i za koju mnogo brige i truda uložiste. Ja se dakle nadam, da ću ovim mojim malašnim darkom, koliko toliko moju zahvalnost prema Vama ukazati, samo molim, da primite s onom ljubavju, s kojom Vam se prikazuje.

Zahvalnost je rajsko bilje, kako cieli narodi, tako i pojedini ljudi dužni su svojim dobroćionicima, svojim spasiteljima uvijek biti zahvalni. Kad se samo spomenem natrag 16 godinah, gdje je bila naša književnost, gdje slavjanska uzajmenost, koliko su bratja Hèrvati i Bošnjaci medju sobom otdudjeni bili, da se već ni za rod jedan nisu dèržali, gdje li narodno-politički život; i gdje je sada, u komu je stanju; od milinah prolijem suze, kad u Vama spoznam našeg probuditelja, našeg izbavitelja! Tko nam je dakle narodni put ukazao, nego Vi? Tko nam je prodro stazu, nego Vi? Tko je na toj stazi od

16 godinah prednjačio? Opet nitko drugi nego Vi! Komu nije poznato ono za naš narodni jezik neprijatno vrijeme, kada su protiva njemu bile sve gotovo oblasti i škole. Vi mu ipak svojim razboritim i neumornim nastojanjem prokèrèiste stazu do istih oblastih i školah! Oh, koliko ste odtudjenih sinovah priveli k Slavi majci! Koliko ledenih sèrdacah ugrijali ognjem narodoljubja! Koliko domorodacah na visoka dostojanstva da se popnu pomogoste, ol jih Vi Vašim uplivom popeste! — Godine bi se htiele, kad bi Vaša poduzetja narodno-politička i književna htio izbrojiti, koja Vi učiniste za ovo 16 godinah, i činiti neprestajete. Al to za suvišno dèržim spominjati, što je svakomu dobro poznato, i što samo nezahvalnost i samoj sebi pogèrdna zavist niekati i tajiti može; a pribjavam se i onako, da čednost Vama prirodjenu nisam povriedio. Vaše trudne poslove i žèrtve za naš narod učinjene neka Bog blagoslovi, koi Vas je nama dao! — Bog neka Vam dade svaku srieću i napredak! Živio na mnogo godinah rodu svomu na korist, čast i diku.

U Bosni 10. travnja 1850.

Slavoljub Bošnjak.

PREDGOVOR.

Više godinah ima, da se ja bavim oko zemljopisa — geografie — i poviestnice — dogodopisa — moje otačbine, koja, koliko je nesrietna i pollačena, toliko je opet nepoznana i neopisana dosad bila. Što su god o njoj dosad pisali inostranci, više bi dolikovalo — tako rekavši — kojoj dèržavi u petomu kraju svieta, nego Bosni! — Ovomu se nije čuditi: inostranci, koji su po Bosni putovali, što neznajući jezika i običajah ovdašnjih, što pak zazirajući od straha turskoga, koji svakog inostranca doskoro za uhodu dèržaše, i ono tèrkimice što su vidieli, nisu znali opisati. Bošnjaci pak, koji su mogli, nisu marili, njima je milie znati zemljopis od nove Holandie i Kanade, nego od svoje otačbine. Jedini Očevac Fr. Pilip Lastric¹⁾, nešto malo al dobro pisao je, i da ga budu drugi sledili, dosad bi podpunu geografiju i historiu Bosne imali — naša nemarnost jest naš glavni nepriatelj uvijek bio! — Ja sam nastojao što sam bolje znao i mogo izpisati; veći dio Bosne jesam sobom obišo i vidio; gdje nisam mogo dopèrti, pitao sam vieštake od onog kraja, a i priatelji nieki sa svojim dopisima jesu me podpomogli, na čemu im liepo zahvaljujem! — Kad bi ja uvieravao moje štioce, da je ovo opisanje

¹⁾ Epitome vetustatum Provinciae Bosnensis etc. sec. ed. Anconae 1776. Cap. VII. De Bosna Civiliter sumpta, pag. 94—113. i njegova izvjestja u Illyrici sacri t. IV., koja je D. Farlati umetnuo pod „Episcopi Bosnenses.“

VIII

podpuno i da popravljanja netreba, to bi mi na ludost odbili, ja bi bio malouman. Nikakve knjige dosad na sviet nisu izašle, da bolje uradjene nebi mogle biti? tako isto i ovo moje opisanje, da ga kasnie izdajem, kao što mi je želja. i odluka bila, mnogo bi savèršenje i podpunie bilo, al nisam mogo više priateljskim dosadama odolieti: s više stranah moliše me, da ga što pria izdadem na svietlost. — Da sam boljega zdravlja i manje poslovaH imao, da su mi nepriatelji malko duševnii bili, te mi ikoliko mira dali, dielo bi ovo mnogo ugodnie izašlo, osobito što se sloga — stila — tiče; buduć da nisam mogo sve redom i uzamanice pisati, već prekidajuć na miesece i na godine, to ćeš i način pisanja nejednak opaziti i pogriješakah dosta zazrieti, zato mi oprosti. — Ako Bog podieli mi zdravlje, ja sam te misli, da dielo ovo drugi put opet priuredim i izdam, u to vrieme, nastojati ću još koi put Bosnu u nakèrst prići; molim pako sve domorodce bosanske i priatelje moje, da me u ovome poslu podpomognu, što sam krivo i nepodpuno opisao, nek me pismeno izprave i podpune, što sam izostavio neka nadopune. —

Još jednu rieč upravljam mojim nepriateljima. Nepitajte tko je ovo pisao? Vi me dobro znate, jer za svako moje domorodno poslovanje napojili ste me čašom čemera i pelina! Ja za vas ovo nisam pisao, jer znam, da vam ugoditi nisam mogo: vi malo ol ništa neštijete, pak opet sve znate! i buduć da je vaš maksim „dolce far niente“, to ja znam, da bi vam onda najbolje ugodio, kad kao i vi ništa dobra nebi radio, a sve dobro zlobio i kriepostno nenavidio? Da vam Bog prosti. — —

U pèrvomu dielu, *zemljopisu*, nikakve dosad izišavše knji-

IX

ge²⁾ nisu mi mogle biti od pomoći, jer ne samo da su poveršne, već i ono malo što imamo, opisanja pogriješna sadržavaju; u drugomu dielu, *dogodopisu*, služio sam se s najboljim historičkim knjigama, koje sam mogao imati³⁾; sve što je važnije naznačio sam, odklen je izvadjeno. Ovo mi je dosta truda i muke zadalo: često bo historici jedan drugomu o istoj stvari protivno pišu, a na žalost i veću nevolju, gotovo nikakvog domaćeg pisaoća neimamo! Naši stari, svoja diela ustmeno kazivanjem i pjesmama hvališe, a zapisati, kao i njihovi današnji potomci, nemarni i nehotni uvijek biše; pravo kaže Seb. Dolci: „Hominibus enim Illyrici idiomatis magis usitatum praeclara propriae gentis gesta ore tenus tradere, aut cantu nanare, quam calamo describere.“ — Da već nebudem

²⁾ Historisch-topographische Beschreibung von Bosnien und Serbien etc. Wien 1809. drugi put 1821., kanoti: „Opisanje Bosne s njemačkoga“ u sèrbskomu lietopisu godine 1845. čast vtora, osim imena drugo ništa nevierdi, da se napomene. Po isti način prekratko je: „Kratko opisanje o Bosni“ kao dodatak k sèrbskim spomenicima, Biograd 1840. od Pavla Kar. Tvèrkovića. Godine 1840. u Parizu izdao je Ami Bué u 4 toma: la Turquie de Europe, observations sur la Geographie etc. od dosadašnjih ništo bolje, al ne brez falinjah. Ovo se isto i o zemljovidima može reći: Neueste Karte der Königreiche: Bosnien, Serbien etc. von Herrn Car. Schütz 1802. Schimekova, i ona Save Tekelia, pridružena spomenutim knjigama Beschreibung etc. ni mangure nevaljadu, ni deseto nije na svomu miestu. Od ovih mnogo je bolja Lipskoga, Riedlova i Fr. Frieda: „Karte von Bosnien, Serbien etc. Wien 1829.“ — Ako Bog podieli zdravlje, te drugi put dielo ovo budem izdavati, to ću nastojati i zemljovid Bosne izraditi i dielu pridati.

³⁾ Historička diela, s kojima sam se služio jesu sliedeća :

1. Ludovici Tuberonis Dalmatae Abbatis: Commentariorum, de rebus suo tempore nimirum ab anno Christi 1490—1522. in Pannonia et finitimis Regionibus Libri XI. Francofurti 1603.

dosadau pomljivom štioću, završujem ovaj predgovor s pozdravom sve bratje Slavjanah, kojim kako ovo moje malo opisanje, tako i nesrietnu moju otačbinu preporučujem njihovoj dobroti . . . i razumnosti . . . S Bogom.

Slavoljub Bošnjak.

2. Joannis Lucii de Regno Dalmatiae et Croatiae Libri sex. Amstelodami 1678.

3. Caroli du Fresne, Domini Du Cangé: Illyricum vetus et novum etc. Parisii 1746.

4. Illyrici sacri etc. Auctore Daniele Farlato tom. 4. Venetiis 1769.

5. Turocia, Bonfinia, litvanfa, Kazya, Praya i druge ugarske pisaoce u Scriptorum Rerum Hungaricarum etc. cura et studio J. G. Schwandner. Vindobonae 1746. Tomi 3

6. Il Regno de gli Slavi etc. di don Mauro Orbini, Rauseo, Abbate Melitense etc. etc. in Pessaro 1601.

7. Historia Serviae seu colloquia XIII. etc. etc. Auct. Fran. Xaverio Pejačević. Collocae 1797. — — I mnoga druga: Engela, Schimeka, Gebhardia i Baića.

K A Z A L O.

Dio I. Zemljopis.

	<u>Strana.</u>
§. 1. <u>Medje i prostor . . .</u>	1
§. 2. <u>Planine i polja . . .</u>	1
§. 3. <u>Rieke i jezera . . .</u>	2
§. 4. <u>Podnebjje . . .</u>	4
§. 5. <u>Proizvodi prirodni . . .</u>	5
§. 6. <u>Obèrtnost . . .</u>	7
§. 7. <u>Tèrgovina i putovi . . .</u>	8
§. 8. <u>Upravljanje . . .</u>	10
§. 9. <u>Danci i porezi . . .</u>	11
§. 10. <u>Narodoslovnost i broj stanovnikah . . .</u>	13
§. 11. <u>Vierozakon . . .</u>	16
§. 12. <u>Izobraženje, obièaji i praznovierje . . .</u>	18
§. 13. <u>Dieljenje . . .</u>	21
§. 14. <u>Miestopis . . .</u>	22
§. 15. <u>Kratki pogled na Hercegovinu . . .</u>	60
<u>Abecedni pregled imenah . . .</u>	68

Dio II. Dogodopis.

	<u>Strana.</u>
<u>I. Uvod . . .</u>	81
<u>II. Bani bosanski . . .</u>	84
<u>III. Kralji bosanski . . .</u>	105
<u>IV. Propast kraljestva bosanskoga . . .</u>	129
<u>V. Gospodstvo ugarskih kraljah . . .</u>	131
<u>VI. Vojevanje cesarah niemàčkih . . .</u>	136
<u>VII. Bosna pod Turcima . . .</u>	141
<u>Nadostavak . . .</u>	155
<u>Želje i molbe kristjanah u Bosni . . .</u>	156
<u>Izjasnjenja . . .</u>	159

Dio I.

Z E M L J O P I S.

Ad Consilium de republica
dandum, primum est nosse rempublicam.
Cicero.

§. 1. *Medje i prostor.*

Bosne današnje medjaši jesu, od iztoka: Sèrbska kneževina, od koje razstavljaju je rieke: Vuvac od nahie Sjeničke počmavši, pak do varošice Priboja, odavle rieka Lim do sela Rudah, a odavle Drina do Rače, zatim Kosovopolje iliti nahia Vučitèrnska, koja spada na pašaluk Prištinski; od zapada Hèrvatska vojnička, od koje dieli je rieka Una počmavši od Novoga pa do Jasenovca, više Novoga pak do Tromedje suha je medja, i Dalmacia; od sievera Slavonia vojnička, a razstavlja Sava; od juga: Dalmacia, Cèrnagora, i Arbanske pašaluci Skadarski i Dukaginski iliti Pečki, od koga dieli rieka Ibar. Povèršje ciele ove kraljevine iznosi od prilike 1063. □ zemljopisne milje. Prostire se medju: 42°—45° 15' duljine sieverne, i 33° 25—36° 24' širine. Duljina od Mitrovice do Bihaća 52, a širina od Nikšića pa do Broda 38. niemzčkih miljah. Jedna milja iznosi dva sahata.

§. 2. *Planine i polja.*

Ciela Bosna planinama je prepletana i izpriècana; slobodno je Ilirskom Helveciom zovi! Sve pak na dvie grane mogu se podieliti: 1. dolazi preko Hèrvatske i Dalmacie od Julskih pla-

ninah; njezini ogranci znatnii jesu: *Velež*, 3,200 visok pariških noguh. *Zec*, 6,800. p. n. *Vranica*, 5,000. *Vlašić*, 4,400. *Vilenica*, 3,000. *Trebević*, 3,500. *Šćit*, 3,800. *Germeč*, 3,000. *Tisovac*, 2,806. *Radovan*, 2,000. Nadalje: *Kovač-planina* preko Drine: *Romania*, *Āgman*, *Batičevica*, *Duboščica*, *Trögir*, *Ozven*, *Maječica*, *Kernjin*, *Vučjak*, *Černivèrk*, *Kozara*, *Sèrnatica*, *Čèrnagora*, *Prolog*, *Vran*, *Malocan*, *Šuljaga*, *Bitovnja*, *Ivan-planina*, *Hèrgu*, *Hum*, *Bilećad* i mnoge druge. 2. početak imaju od Bugarskih planinah, koje se Hæmus od Rimljanah, a danas Balkan zovu; njezin ogranak *Šar-planina*, turski *Šar-dag*, pruža se od Prizrena i po južnoj Bosni razgranjuje se u druge ogranke, a ovi znatnii jesu: *Durmitor*, najviša planina iznosi 7—8,000. p. n. *Āutjenska planina*, 6,300. *Prokletia*, 6,104. *Volujak*, 5,900. *Glieb*, 5,197. *Plièvlje*, 5,000. *Ljubešnik*, 4,600. *S. Trojica*, 4,500. *Salia*, 4,464. *Gusinje*, 4,300. p. n. ¹⁾ i mnoge druge. Polja iliti ravnine, najznatnije su oko Save, Une i Bosne; zatim polje *Livansko*, *Grahovsko*, *Glamočko*, *Kupreško*, *Bilajsko*, *Mideno*, *Čèrkveno*, *Knežpolje*, *Jugovo*, *Liečće*, *Banjalučko*, *Skopaljsko*, *Kupreško*, *Duvanjsko*, *Ljubuško*, *Gabelsko*, *Gadačko*, *Nevesinjsko*, *Trebinjsko* i *Popovo polje*.

§. 3. Rieke i jezera znatnia.

Sava, izvire u Kranjskoj zemlji pod Korenom; dieli sievernu Bosnu od Slavonie, proždèrvši mnoge Hèrvatske, Slavonske, Bosanske i Sèrbske rieke, medju Biogradom i Zemunom uvire u Dunav. *Una*, ima vrielo u Liki kod Sèrbah, počmavši od Novoga Bos. pak do Jasenovca dieli zapadnu Bosnu od Hèrvatske a kod istog varoša Jasenovca mieša se sa Savom. *Drina*, neima vlastitog vriela, već rieke

¹⁾ Visina ova označena je po Francezkom zemljioslovcu — geologu — Ami Bué-u vidi: La Turquie d'Europe & Paris 1840. Tom. II. str. 33—41. —

Piva i Tara, više Foče na 1 sahat kod Šaranah družu se i njoj ime novo daju, od Rudah do Rače, gdje se sa Savom mieša, dieli iztočnu Bosnu od Sèrbske kneževine. *Bosna*, izvire izpod planine Igmana, kod Blažuja 2 sata od Sarajeva, jest poglavita rieka ciele kraljevine, teče posried dèržave k sieveru, poslie 34. sah. svog tečaja, kod Lukačeva šamca utiče u Savu. *Neretva* (Narenta, po Strabonu i Skilaksu Naro, po Ptolomeu Narbo, a po Porfirogenitu pogriješno Orontius prozvana) poglavita rieka gornje Bosne, izvire u predielju Borču izpod Volaka, teče od sievera jugozapadu kroz Konjic i Mostar, gdje su na njoj kameni mostovi, poslie 24. sah. kod Metkovićah ulazi u Dalmaciju, gdje poslie tri s. u dva traka kod Opuzena utiče u more Jadarsko. *Trebinščica* (kod starih Arion i Ombla) ima vrielo više Trebinja iz pl. Bileće, teče posried Popova polja, gdje pod pl. krije se, te pod novim imenom „Rieka“ i „Ombla“ izvire u Dalm. kod Dubrovačke luke Gruža, poslie 1 sata svog tečaja utiče u more. *Buna i Bregava* utiču u Neretvu. *Trebižat i Tihaljina* ulaze u Dalmaciju. *Ibar*, kod Herodota Brongus, kod Strabona Bargus²⁾ izvire izpod pl. Prokletie više varošice Rožaja, dieli južnu Bosnu od pašaluka Dukaginskog, ulazi u Sèrbiju kod Ariljske kose te kod Karanovca utiče u Moravu, zato ga može biti i zovu „Baranskom Moravom?“ *Tara*³⁾ izvire izpod pl. Durmitora više Kulašina; *Piva* izvire u predielju tog imena kod samostana kaludjerskog, obadvie čine Drinu. *Morača*, izvire izpod pl. Koma, unišavši u Čèrnugoru mieša se sa Zetom. Lim, ima vrielo više Plievlja iz pl. Gusinja, od Priboja do Rudah,

²⁾ Katančić: Istri adcolarum et Budae 1826. t. II. pag. 162.

³⁾ Stauovnici oko rieke Tare, bili su starim Rimljanim poradi junačtva poznati pod imenom: „Tauriatæ“ i „Autariatæ“ a i danas od svojih susiedah Čèrnogoracah ništa nisu razstavili: doskoro Kulašinci i Sarani, kako Turci tako i hristijani nikakva poreza nisu plaćali! dok jih Alipaša Mostarski nepodložni; od tud oni prigovor: „Naša Tara neboji se turskog cara.“

gdie utiče u Drinu, dieli iztočnu Bosnu od Sèrbie. *Vucac*, 2 sata više Sienice ima izvor; za 14 $\frac{1}{2}$ satih dieli Bosnu od Sèrbie, a kod Priboja utiče u Lim. *Sana* iztiče kod sela Pecke iz pl. Cèrnegore, utiče u Unu kod Novoga. *Verbas*, izvire kod Privora izpod pl. Zeca, teče prama zapadu i poslie 38. s. utiče u Savu kod Svinjareva. *Pliva*, ima vrielo u predielju tog imena, kod Sokolca iz pl. Cèrng. utiče u Verbas kod Jajca. *Rama*, izvire kod Varvare izpod pl. Dragušè, utiče u Neretvu kod Uduskoga i Ustirame. *Verbanja* i *Ugar* utiču u Verbas. *Ukrina* izvire kod Šnjegotine iz pl. Uzlomca, uvire u Savu kod Koratja. *Usora* ima vrielo u pl. Trogiru; *Spreča* u pl. Majevidi, obe utiču u Bosnu kod Doboja. *Krivaja*, vrije više Olova iz pl. Stoborja, utiče u Bosnu kod Zavidovičah; manje rieke: *Lašva*, *Miljacka*, *Lepenica*, *Jadar*, *Drinjača*, *Šrakava*, *Varbaska*, *Krupa*, *Bistrica* itd. biti će spomenute na svomu miestu. Do 8,000 vodenih izvorah imade u Bosni. — Jezera znatnia jesu: *Jezero*, medju Varošom tog imena i Zaslappem, idjući prama Jajcu 1 $\frac{1}{2}$ sata dugačko, a $\frac{1}{2}$ široko; ovo jezero rieka Pliva načinja nemogući prodèrti sklopove. *Borci* u nahii Neretavskoj. *Neteka*, u nahii Derventskoj kog Bosna načinja; *Prokos*, u nahii Fojničkoj iz kog rieka Dragača izvire. Kod sela Žrimacah u Skoplju imaju tri jezerca, a na Kupresu 5. — *Barah* ima dosta oko Save i Neretve, najznatnie je Blato Buško i Mostarsko, koja se sirkom nasievaju i kosè.

§. 4. Podnebjè.

Po svom položaju Bosna spada medju južne zemlje, ali budući da su mnoge planine i dosta visoke, a to osobito posred Bosne, zato je dosta umiereno, ako izuzmemo južni kraj Bosne, gdje je toplota ko i u Dalmaciji, gdje ob zimu malo sniega pada; po planinam snieg pade još u listopadu i nedže se do svibnja, a gdje gdje ni do lipnja; u niekim miestima opet bura strašno puše osobito po Kuprisu, Duvnu i Lievnu,

gdie se često ciela stada ovacah zametu, a i putnik mnogi glavom plati.

§. 5. *Proizvodi prirodni.*

Često putah putnik iz dubinah sêrdca uzdahne, gledajući s jedne strane krasotu zemlje, a s druge strane siromaštvo, nevaljaštinu i neumietnost njezinih stanovnikah! Planine šumom većom stranom zaodievene, iz kojih nebrojeni potoci, vriela, i rieke izviru, te se po dolinama vijugaju, al ove većom stranom puste leže, a i ono malo što se obradjuje, tako je neuredno i neuredjeno, da bi čoviek mislio, da ni gospodara ni kmeta ona zemlja neima; al ga može biti čeka stopêrv, koi je dostojnii! ? Pri svoj tolikoj stanovničtva maloći i nemarnosti opet je obilata u proizvodima, i to u kraljestvu *rastnom* rodi obilato žito svake vêrste, najviše sije se: kukuruz, ječam, pšenica i zob; manje: proso, helda, raž, pivovina i bar; piri-nač, repica, samo u gornjoj Bosni. Voće: šljive, od više vêrstah, osobito savke oli požegače, kruške, jabuke, šveltie, tunje, trešnje: smokve i ostalo južno voće samo u gornjoj Bosni. Zatim u izobilju raste razno divje voće: oskuruši, borovnjače iliti vriesinje, kestenovi, mušmulje, divje jabuke, kruške i trešnje. Vinogradah, osim gornje Bosne ima samo u nabiama: neretvanskoj, ramskoj, banjalučkoj, zatim oko Mitrovice i Novogpazara, vino je cêrveno i vêrlo dobro. Duhana se i broća dosta sije, a ruja po planinama ima dosta, tako po isti način imade mnogo liekovitih travah. U kraljestvu *skotnomu*: ovce, koze, goveda, kèrmci i konji, to je blago Bošnjakah, zatim kokoši, tuke, guske i patke odhranjuju se za domaću službu. Zvieradi ima i suviše: medjedah, vukovah, jazavacah, lisicah, zecovah, sèrnah, divokozah, diviprasacah, risovah, vievericah, vidrah, kunah, tvorovah itd. — U kraljestvu *rudnomu*: kako u stara vriemena, tako i danas Bosna je jedna izmedju najbogatiih zemaljah u Europi poznata porad svojih rudah, koje u zemlji sakrivene čekaju ruku slavenskog radina.

Rudah svake vërste u Bosni imade: zlata, srebra, olova, bakra, mieda, sumpora, gvozdja, živosrebra, hërmze — auripigmentum itd. Nahie s ovim rudama najbogatie jesu: Staromajdanska, Banjalučka, Pridorska, Visočka, Fojnička, Srebrenička, Zvornička, Tuzlanska i još mnoge druge nahie. *Soli kamenite*, neima nigdie da se očito kopa, al otajno na više miestah, radi šta mnogi su ljudi šetovali i glavom platili, što su se usudili kopati; nahodi se kod Travnika; u pl. Zvezdi u nahii Visočkoj, u pl. Vujaku, u Majevidi i Dragunji u Tuzlanskoj nahii; imade pako slanikah t. j. vode slane u gornjoj i dolnjoj Tuzli, i u Drienči, al ovi posljednji od niekoľiko godinah zatërpan je. *Groždje* na više miestah radi se i obradjuje tako i *čelik*, *živo srebro* i *hërmza* kopa se kod Kreševa, al neumietni kopači malo imaju koristli. G. 1841—2. tadašnji vezir Hurefpaša dobavi rudara Franju Šulca, koi počme rude po Bosni tražiti, al gdje su bogatie rude zlata i srebra, stanovnici tajili su. Medjutim on s reda počme kopati u Borovici i preko 10,000 tovarah nakopano je: po lučbenomu — kemičkomu — izpitu u Carigradu činjenom iste godine, izašlo je iz 100,000 dramah Borovičke rude: 9 zlata; 85 srebra; i 30,000 dramah čistog olova. Dignuvši se spomenuti vezir s Bosne Šulcovo poduzetje prestane. God. 1847. poznati Austrianski rudar u Turskoj Paulini po zapoviedi Carskoj dodje iztraživati rude po Bosni, i s njim opet Šulc, te pregledaju rude po Fojničkoj i Visočkoj nahii, borovička ruda i Pauliniu se dopadne; od njega smo razumieli, da se je u Carigradu, na akcie družtvo sklopilo, koje će odmah početi izradjivati bosanske rude, al vrativši se Paulini, a kasnie i Šulc, danas ni uspomene od toga neima! Tko je ikad pèrvi počeo u Bosni obradjivati rude, i gdje su novci kovani? malo što iz sgodopisa znamo. Kulinban dao je Dubrovčanim Jagodinu pl. medju Sarajevom i Varešom, odakle su oni veliko blago kući odnosili; al da su na više miestah rude kopane i obradjivane, to sviedoče ostanci od majdanah i pravacah — ortah — pèrvi majstori imali su biti Niemci, jerbo više besiedah u bosanskom rudarstvu niemačkih imade

kanoti: Šlegen, karan, hutman orat itd. Najstarij bosanski novac vidio sam od bana Tvèrtka, i to srebren, zlatnog pako još nisam vidio; a tako isto ni bakrene i miedene! *Vode rudne* stanovnicima veliku korist čine — ozdravljajući jih od mnogih bolestih, nahode se pako na više miestah i to pèrvo: kiseljaei iliti kisele vode: najglasovitii u *Lepenci* u nahii Fojničkoj od Fojnice 3 sata daleko na drumu Sarajevsko-Travničkom. Na ovome drumu još imadu tri kiseljaka: pod *Kobiliom glavom*, pod *Brestovskim*, kod hana, i u *Klokotim*, kod pandurice; osim ovih ima još kod sela *Božići* u Foj. nahii; u nahii Tuzlanskoj imadu tri kiseljaka: na Usini, Majevidci i Dragunji; u nahii Tešan, kod Žepča na pet miestah, od kojih *Matina* najznatnii je. Toplice: *Slatina* 3 sata od Banjaluke, najbolje su, zatim u istoj Banjaluci, kod Novogpazara, kod Fojnice; kod Sarajeva i Gračanice; *Krušičica* 4 sata od Travnika; na više pako miestah nahode se druge liekovite vode, s kojim se od različitih bolestih lieče bolestnici.

§. 6. Obèrtnost.

Što se obèrtnosti iliti industrie Bošnjakah tiče, ova je dosta znamenita gledajući na ostale Turske pokrajine! isti slavni Obradović s Carigradskim uzporedjuje ju pišući: „Koi god nezna drugog zanata kome krive češlje praviti, taj neka neidje ni u Bosnu ni u Carigrad.“ Zanatah i zanatliah ovdie po načinu Aziatskomu, dosta imade: najviše se ovdie *gvozdje* obradjuje, iz njeg opet posudje i druge stvari načinjaju, te tja u Vlašku i Moldaviu, Sèrbiju, Bugarsku i Dalmaciju raznose gvozdene stvari načinjene; *Olovo* tali se kod sela tog imena, *Živa*, kod Kreševa. *Čelik*, kod Borovice. Zatim kože učinjsaju se kod Visokoga, Foče i Sarajeva; Lisičja koža kupuje se po Lipskomu, ovdie se učinja te u Stambol nosi na prodaju, i liepo do u Aleksandriu. Oružja izvèrstna načinjaju se: puške kod Fojnice; sablje u Mostaru; noževi u Foči. Puščani prah načinja se na više miestah, najbolji je pako kod Čelince u

Banjalučkoj nahii. Poljodielstvo i skotovodstvo dosta je znatno, al gledajuć na zgodu, položaj i plodnost zemlje ni iz daleka nije tako, kako bi moglo biti i valjalo da bude! tomu je uzrok gospodarski zulum i neumietnost težakah. Oko meda i pčelah i tako i ovako, al oko svile i bubah vrlo slabo, i to samo žene posebno rađe, a drugi se nitko za tim nebrine.

Tursko praviteljstvo samo danke zna kupiti, ono ni na kraj pameti neima, da se pobrine o dobromu ekonomičkomu stanju države, već što je još gore, svojim neumietnim vladanjem i kervoločnim upravljanjem stanovništvo sve u čeraniu sirotinju i siromaštvo dogoni!

§. 7. *Tèrgovina i putovi.*

Tèrgovina Bošnjakah nije odpadna! gnjezdo tèrgovačko jest Sarajevo, ovdie se inostranska većinom stambolska i rumenlinska roba snosi, te po drugim miestim raznosi; druga tèrgovačka miesta jesu: Banjaluka, Travnik, Lievno, Mostar, Foča, Novipazar, Pridor, Tešanj, Tuzla itd. roba se gotovo sva nosi na konjima, osim one, koja se preko Gradiške u Banjuluku i obratno nosi, i osim one, koja Savom, Unom, Sanom i Bosnom na brodovima idje. Unosi se u Bosnu: só iz Vlaške i Moldavie, iz Sicilie, i malo iz Dalmacie; šećer, kava, mazia i olovo iz Tèrzta. Ulje i liqueuri iz Dalmacie, ulje iz Albanie, pamuk iz Tèrzta i iz Rumenlie, čohu — fino sukno — iz Tèrzta, Bèrna, Beča itd., pamučne i svilene robe iz Carigrada i Austrie. Iznosi se pako: gvozdje u Sèrbiju, Bugarsku, Vlašku, Rumenliu, Moldaviu i Dalmaciju neuradjeno u polugama i uradjeno u pločama, čavlim, tavama, sačim, kotlovim, priekladnijim, mašama, sandjacim, lopatama itd.; zatim marva sitna: ovce i koze u Austriu, tako isto volovi i konji. Svinje u Austriu; žito različito u Dalmaciju, Hèrvatsku i Čèrnugoru; kože volujske, ovčje, kozje i zvièrske, uradjene i neuradjene za Carigrad, Dalmaciju, Ugarsku itd. Vuna, vosak, loj, salo, paklina, kosti, za Austriu. Oružje: sablje, puške i noževi za turske

děržave. Čibuci t. j. těrske od fudikovine — za Stambol i Aleksandriu; pijavice, duhan itd. u Austriu. Bosanski těrgovci obće s pěrvim gradovima Austrie i Turske; njihova těrgovina od dana do dana pada, a to najviše porad golemog gjumruka 13 od 100, drugo što monopol — samotěrztvo u Bosni zavlada, tretje što kako u Bosni nikakva suda neima, tako ni těrgovačkog neima! Hristjanski těrgovac Bosanskomu Turčinu velikašu mora dati, t. j. pokloniti — pošto Turčin hoće, i to sve na veresiu, zaiskati dug i na sud ga pritegnuti, to bi veliko smionstvo bilo, i iz onog miesta valjalo bi mu se seliti. — Putovi su po Bosni, onaki kakvi se sami načine, al ih je priroda sama načinila! pobožnii adžie i Turci velikaši običaju mostove popraviti, i kaldérme — kamenitū tarac — izmijenjivati, al buduć da to o njihovoj volji i dobroti visi, to svak znađe, kako je! Medjutim kakvi su da su, napomenut ćemo jih ovdě: i to 1. iz Travnika stambolski put do na medju Bosne i Rumennie:

Iz *Travnika* u *Sarajevo* satih 16. Travnik — 2. Vitez. — 2. Busovača. — 2. Jehovac — 3. Kiseljak — 5. Rakovica — 2. Sarajevo — Iz *Sarajeva* — 60 u *Mitrovicu*. — Sarajevo — 4. Čeremethan. — 4. Prača — 3. Hašćane — 8. Gorazdje. — 3. Čajnić. — 6. Plievlje. 8. Priepolje. — 9. Sienica. — 9. Novipazar. — 1. Banjska. — 2. Mitrovica. — Iz Travnika do u Banjuluku 18 satih. Travnik. — 2. Vitolje. — 3. Ugar. — 2. Skender-vakuf. — 3. Ploča. — 6. Svrakava. — 2. Banjaluka. Iz Banjaluke do u Gradišku 8. do na Kostajnicu 16. — Iz Travnika u Lievno satih 18. Travnik. — 1. Rataljska. — 1. Kopila. — 4. Bugojno. — 2. Prusac. — 2. Kupris. — 4. Šuica. — 4. Lievno. Iz Lievna do na Bielibrieg 6 satih. — Iz Sarajeva do u Mostar 24 sata. Sarajevo — 2. Rakovica — 1½ han. Těrlin. — 1½ han. Bradina. — 2. Borča. — 5. Konjic. — 6. Podporim. — 3. Sutina. — 3. Mostar. Iz Mostara na Metkoviće 7 satih, a na medju Dubrovačku 18 satih. Iz Travnika do u Brod 32. Travnik. — 4. Gradišće. — 2.

Vranduk. — 2. Orahovica. — 2. Golubinja. — 2. Žepče. —
5: Tešanj. — 2. Pisak — Pudašnica u Kernjinu. — Foča. —
3. Dèrventa. — Brod.

§. 8. Upravljanje.

U Bosni dva imadu Vezira, jedan u Travniku, a drugi u Mostaru. Veziri Travanjski često se mienjaju, i jesu rodom Osmanlie, poslie njega najveće gospodstvo ima Čahabeg t. j. njegov namiestnik; Haznadarbeg i Čaušlaraga, pèrvi je obćeniti novčanih poslovah upravitelj, a pesliednji dèržavni tomačitelj. Za ovim sledi šura t. j. saviet u većim nahiam 12, a u manjim 8. Od dvie godine svi poslovi idju na šuru, od šure na kadiu, a od kadie pozivlje se na vezira, vezir ima u svemu punomoćje; samo ubojice vezir pritvori, a odsuda smèrtna od velikog savietta Carigradskog visi. Policajnu oblast od prie imali su vojvode i kapetani, a sad imadu muselimi. Svaka nahia ima muselima i kadiu, gdje su poveće nahie, one su podieljene na mukate, i ovdie stoje njihovi nahipi iliti namiestnici; nahie i mukate podieljene su opet na džemate to jest obćine, obćina pako stoji iz više mahalalah. Svaki džemat ima svog imama t. j. župnika; oni se kadkad pitaju u manjim poslovima. Svu dakle oblast kako sudbenu tako i policajnu u Bosni uživaju sami Turci t. j. sledbenici Muhameda, a Kèrstjani su samo raja t. j. robovi! po selim imadu knezovi, a po varošim mahalbaše, koji samo zovu na begluk raj u od strane zemaljskog gospodara ol kadie ol muselima. Kad tko nije zadovoljan s kadinskom odsudom tuži se — arzi — veziru. Vezir kod sebe imade 80—100 kavazah; ovi nikakve stalne platje neimaju, već od ovih šalje koga da izvidi što je i kako je; ovi kavazi ni štít neznadu, al odsudu izreku onomu, koi ga bolje podmiti! poslie toga oni, koi je izgubio valja da plati *izmetiu* t. j. trud kavazu, al ova od 500 gr. nikad nije manja, običajna pako 7—900 grošah, tako često biva da stvar ni u pó ciene nevalja, za koju se prija, toliko koliko

izmetie valja da plati!! i ovo je jedna izmedju globah, koja sviet tare a po njoj se turska oglančad bogate! U malo go-
voreći: u Bosni pravog suda neima, a nit ga može biti, jer počmavši od pèrvog Turčina pa do najposljednjeg, njegova je pèrva briga kasu puniti, druga raju tlačiti i ugnjetavati, zakoni svi samo na čagetu stoje, a za njihovo obsluženje nitko se nebrine!? Ako si Turčin to ti je sve prosto; raja protiv Turčina ništa osviedočiti nemože, suprotivno pako Turčin slagati nemore, osobito ako je biele brade! po ovim načelima izdaju se sudbene odluke. Šure pria spomenute, danas su za hristjane najgore, buduć da u njima viećaju po izboru poznate baše priašnjih godinah, odlikovani kèrvopije nedužne raje.

§. 9. Danci i porezi.

Svi sudovi u Bosni za to se samo brinu, da danke i poreze skupe od stanovnikah. Travanjki Vezir na godinu šalje dohodka 8,000,000 — osam milijunah — grošah, al ako ne više, doista toliko ostane njemu i drugim Turcima, koji kupe harače i poreze. Mostarški Vezir šalje 1,000,000 grošah, al koliko ostaje njemu, to on koi uzima i žalostna raja dobro znadu! U Pašaluku dakle Travanjskomu platja se na godinu 1. harač svaka mužka glava običajno od 16—18 grošah, harač platjaju svi hristjani osim Franciskanah, Čifuti i Cigani 2. porez Jurjevski. 3. porez Lučinski, ove platjaju težaci: od usieva jednog šinika — 100 okah — 7—9 grošah. 4. Dimnjarina, ovu platjaju oni, koji nesiju žita, 6 grošah na godinu. — 5. Kačarina iliti šljivarina na god. po 7 gr. ovu sami hristjani platjaju, pio ol nepio, imo šljivah neimo! Turci buduć da nepiju, već loču rakiu, zato su iznimljeni. — 6. *Mensubhana*, na šinik platja se 6 grošah. — 7. *Kèršla*, za vojničtvo, daje se: žito, sieno, slama, dèrva, ugalj itd. Valja znati da gospoda turska — aristokracia — ništa neplatja, zatim Livanjski, Glamočki i Kraišnički Turci ništa nedaju. Pria spomenuti danci jesu uredni, a neurednih ima svake godine, kao što ove

gradjenje kasarne — karšle — u Travniku; dolazak i odlazak vezirov, i drugih carskih kapidžiah; zatim vojeni trošak, što vezir kad vojuje protivu Turcim Bosanskim poharči, to raja valja dvaput toliko, da novcem njihovu biesnoću odkupi. Činovnici neimajući platje, moraju od mita i globe i kërvarine da živu, dapače kadfe, miesto što bi oni morali se platjati, valja da kadiluke zakupljuju na godinu 50—100 kesah, dakle za nevolju jim je globiti; po isti način i muselimluci se zakupljuju, kupljenje harača itd. U gornjoj Bosni t. j. pašaluku Mostarskomu još je čèrnie: ondie bo je harač 22 groša, ostale danke i poreze sami hristjani valja da platjaju, a Turci buduć da su još baše, ništa neplatjaju, ovdie se porez nedaje na šinik već na *subore*; jedan zub čini: 4 velikih govedah, a malih t. j. marhe 40, na jedan zub platja se grošah 20. — Tko zna za siromaštvo bosansko, doista su ovo za njih veliki danci! al mnogo jadnii su od ovih, drugi, koje od zemlje valja da platjaju gospodarima! Na niekim miestima platja se tretje, na niekim peto, a na niekim deveto; desetina pako platja se spahii. Begluk najgora je kuga, koja tare bosanskog kmeta, ne samo mužko već i žensko preko sve godine valja da bezplatno služi svomu gospodaru preko ciele godine; svoje žito gleda da mu od vriemena propada, a gospodarsko obradivati valja, a kad na njivi posla nestane, onda u kući gospodarskoj službu valja da čini; osim ovog subašu njihovog valja preko cielog lieta hraniti; gospodar na vrieme svoj dohodak neće da uzimlje, već čeka kad žito poskupi, onda mu u najveću cienu naplatjuje; kad se ženi, onda gospodaru, čiju kmeticu vodi, valja čizme — 50 gr. — a subaši opanke — 20 gr. — dati; kad se diele, gosp. idje vó; kad kućni starešina umre, gosp. daje se najbolji vó; kad gosp. u lov idju osim što žita kao da su pusta sataru, već valja jih hraniti njih i njihove kerove, hërte i lovce; kad gosp. pane na pamet, ondak diže svog kmeta, i ovo mu valja, da ga s kravom ol s dobrim volom podmiti, to biva svake godine; ako je kmet štogod živolazan, često pako drugi se nadmeću kmeti te jedan drugoga

mitom nadhvaća. Osim ovoga što kmeti i drugi hristijani térpe od kadiah, musulimah i svojih gospodarah, podnose od drugih velikih Turakah! tako kad koi gradi kuću ol što drugo, kad sa svojim kmetima nemože obradit lietine, ondak i njemu valja o svojoj hrani beglučiti, a onomu, koi bi se usudio protiviti, kaže Turčin: „e more Vlaše! turska je ovo zemlja! nekuca ovdie zvono, već se turski ezan uči!“ pa često sohom iza vrata, ol mu priveže *ošindiu* t. j. zaprieti pèrvom zgodom osvietiti mu se. Ovo térpe kristijani a Turci su na svojoj zemlji, te samo desetinu od siena i žita daju, a bezi nedaju nikom ništa. —

Novom uredbom Vezira Tahirpaše, ukidaju se *Begluci* i *Beglucenje* sasvim, miesto njih kmeti moraju davati svojim gospodarima od žita, bašće, povèrtalja i duhana tretji dio, a od siena polovicu. Gospodari pako valja da platjaju tretji dio od poreza. Nova ova uredba od pèrvašnje mnogo je gora! — Zatim unapredak nitko se od poreza nevadi po spomenutog Vezira odluci, o obodvojim! govorit ćemo na drugom miestu.

§. 10. Narodoslovnost i broj stanovnikah.

U Bosni je jedan narod i to Slavjanski, koi je u Europi najveći⁴⁾. Bošnjaci su ogranak ovog velikog stabla i spadaju medju pleme Ilirsko — južnoslavjansko. — Nariečje, koje se

⁴⁾ Slavjani u Europi danas istom se medju se poznaju, zato od drugih narodah više se i uvažavaju, al prama množini svojoj, ovo uvaženje još nije toliko, koliko bi moralo biti. Zato bratjo najprije poznajmo se medju sohom, pa ćemo onda stopram cilj naš dostignuti! Cielo Slavjansko stablo, dieli se u 4 glavne grane: a) Rusi: 52,000,000; b) Iliri t. j. južni Slavjani: 11,800,000; c) Poljaci: 9,365,000; d) Čehoslovaci: 7,167,000, ukupno dakle: 80,532,000. Od kojih u Ruskoj carevini: 50,502,000; u Austrijskoj: 18,921,000; u Turskoj: 8,821,000; u kraljevini Poljskoj: 2,108,000; u slobodnoj Černojgori: 120,000; u kraljevini Saksonskoj: 60,000. —

u Bosni govori, od svih Ilirskih najčistije se je sačuvalo, njegovu izvèrstitost još davno pripoznali su učeni ljudi⁵⁾. Osobito što se tiče čistog izgovora, glasoudaranja i obilnosti riečih; istina bo po varošima ima dosta turskih riečih, ol ove većinom iz samog prenavljanja, t. j. pohlepnosti, u govor uzimaju, koje lasno sa ilirskim zamienit mogu, n. p. toplice- ilidža; most- ću- pria; ugalj- ćumur: stolac- skemlia; vatraj- ćusegia; verige- sindžir; skorup- kajmak; tronog- sadžak; peć- furuna itd. Premda u cijeloj Bosni pazeći na sprezanje, pregibanje i druge gramatičke forme jesu većinom jednake, to opet nieke rieči niegdj se drugojačie izgovaraju: tako ovi glas „ie“ po Lievnu, Duvnu, Ljubuškomu, Rami, Skoplju, Fojnici, Travniku i Jajcu izgovaraju kao i- divojka lipo pismu piva; po gornjoj Bosni, oko i preko Drine: kao je: djevojka ljepo pjesmu pjeva; po krajini Posavini, Visočkoj, Tuzlanskoj i Kladanjskoj nahii kao: ie- dievojka liepo pjesmu pievá. Nemože se pako za obćenitu upravu ovo uzeti, buduć da hercegovačkih naselbinah po cijeloj Bosni imade, a tako isto i dalmatinskih, već ovo govorim od starosiedioeah; tako isto nemože se obćenito reći, da sljedbenici zapadne cèrkve i Turci govore „i,“ iztočne „je“ ol „ie?“ — Glas „h“ najbolje izgovaraju Turci, a hristjani izgovaraju ga riedko ol ga u „r“ prekreću, n. p. muha- muva, marha- marva itd. Hercegovci glas „d“ umekšavaju, ter ga kao taliansko „ge“ izgovaraju. Uz Neretvu nieka sela miesto ledja, medja, predja, nedielja, ljubav izgovaraju: leja, meja, preja, nedija, jubav itd. Oko Novogpazara, zatim tako zvani Šokci⁶⁾ nieki podmukli akcenat imadu na način Bugarah, tako

⁵⁾ Lucius de Regno Dal. et Croat. Libro 6. Cap. 11. — Popović kod Schlözera: Historia siever. narod. Dio 2. pag. 2. str. 325. Opat Fortis: Putovanje po Dalm. str. 90. — Jakov Mikalia u predgovoru svog riečnika „Blago jezika sluvins. u Loretu 1649. Mauro Orhini Regno de gli Slavi: str. 377. — Stjep. Gradić knjižnjear Vatikana u životu Junia Palmotića. Katančić de Istro, Cap. 7. p. 145. — —

⁶⁾ Po Bosni i Slavonii ljudi iztočne cèrkve, katolike za spèrdnju i narugat jim se hotiući, Šokcima nazivlju. U nahiah pako: Gradačkoj,

isto i oko Kreševa pa do Doljanah, čuje se ostanak tog akcenta.

Osim Slavjanah nahodi se u Bosni i Ciganah, koji su turskog zakona, pa opet moraju harač platjati, a u džamii jim nedadu, ovih imade po većim varošima i jesu svi kovači, drugog osim bosanskog jezika neznadu. Čifuti stanuju samo u Sarajevu, Travniku i Novompazaru, ovi govore spanjolski po-

Děrventskoj i Banjalučkoj kraj Save ovo ime Šokac i Šokica, nije kod ondašnjeg stanovništva porugateljno, već narodno upravo (?), katolici bo ondje sami sebe tako nazivlju; njihov podmuško zateznajući akcentat, njihovo odielo, mukli pogled, opominje gledaoca na Bugare; po momu muienju oni su morali ovamo doći iz Bugarske u ona vrijeme, kad su se Bogomili počeli po Bosni širiti (?) oli može biti još od davnašnjih vrijemeah, kad su Bugari prelazili preko ove robiti? i preko Save u Brodskoj i Gradiškoj Kraini ima čistih šokačkih selah. — Odakle ovo ime Šokac dolazi? Učeni ljudi različitog su muienja: Čaplović u opisanju Slavonie, veli da dolazi od rieči Magjarske šok az (to je mnogo) tomařeći to ovako: po padnjutju Bosno, mnogi su bježali u magjarskim ladjama u Ugarsku, i kad su ove pretěrpane bile, bojeći se da nebi potonule, Magjar bi vikno: šok az — to je mnogo; biva netěrpaj više (?). Čaplovića recensent bez imena, Tomo Ljubiratić u niemačkom časopisu Hesperus godine 1819. dovodi od talianske rieči: sciocco (suhdalast). Ljubiratića pobija Rumy u istomu časopisu Hesperus od godine 1820. dovodeći ovu rieč od skok i uskok, iz tog uzroka što su Latini od gěrske cěrkve odskočili, a ova se rieč talianskim pravopisom pisala schokacz, što drugi neznajući prošiti mjesto: skokac, prošiti šokac! — Rumya pobija nieki Jablan Šokčević — lažljivo ime — u Kalendaru slavonskom godine 1825. navodeći svoje muienje, da ova rieč šokac odatle dolazi, što se katolici šakom, a Gěrci samo s trimi pěrstima kěrste. Sva ova nagadjanja svak vidi da netreba pobijati, buduē su suviše slaba. — Učeni O. P. Katančić De Istro, pag. 109. 136. i 145. napominje planinu Succus, koja je razstavljala Ilire od Trakah, i veli: stanovnici ove planine bili su s jedne strane Traci a s druge Iliri, i ove su kako Amianus i Sokrates pišu u staro vrijeme zvali Succi t. j. Sukci, a od ovih tečajem vremena postanu Šokci, — što i ja děržim; — koji su se u Bosnu morali naseliti iz one zemlje.

kvareni jezik. Sve dakle stanovništvo u Bosni od prilike ovako iznosi: 1. Iliri 1,096,000. — 2. Cigani: 6,000. — 3. Čifuti: 2,500. Ukupno: 1,100,000. Osim ovih stanovnikah ima još: a) Čergaši, od kojih jedni su *Cigani*, koji krađu, kotlove kørpe i skrivaju se; drugi pako Koravlasii, u stara vremena iz Sèrbie ovamo prešli, oni se onamo sele, gdje jasio i jehovie imade, iz kog dèrveta načinjaju: zdiele, vretena, preslice itd.

b) Vojnici uredni — Nizam — 6 taborah, što čini zajedno s topčiama 5,700. Arnauti i Kavazi u Travniku i po drugim miestima 500.

Bosna jedina je turska dèržava, koja je čista ostala sasvim od turskog jezika, kako po selima tako i po varošima, drugi se jezik osim bosanskog negovori, najveća turska gospoda samo onda turski govore, kad su kod Vezira, pogriješno dakle g. Šafařík meće u svomu Narodopisnom Zemèvidu 1840. Turke Osmanlie kod Sarajeva, Travnika, Banjaluke itd. Osmanlia ako koi okući se u Travniku, to ti druge godine već bosanski govori. Oko Mitrovice Turci arnautski poniešto govore.

§. 11. Vierozakon.

Tko promisli turska nasèrtanja na hristjanske stanovnike, tursku želju za steći prozelitah — poturicah na svoju vieru, doisto izpoviediti mora, da samomu božjemu providjenju imamo zabvaliti, što naša viera sasvim nije iz Bosne prognana; dapače od dana do dana sve se većma širi, dok turska očevidno propada⁷⁾. Bosanski stanovnici jesu podieljeni u glavna dva zakona hristjanski i turski iliti muhamedanski, i niešto malo Čifutski. Hristjani se diele u dvie sliedbe: sliedbenike *sapadne i istočne cèrkve*; pèrvi su od naroda: Kèrstjani, a

⁷⁾ Kad su kraljevine: Ugarska, Hèrvatska, Slavonia, Dalmacia i Sèrbia od Turakah osvojene, svi ondašnji Turci naselili su se u Bosni i njihov broj mnogo jačji bio je od hristjanah, što sviedoče danas zaostavša mnoga turska groblja kraj selah, koja su sad hristjanska!

drugi Rišćani zovu. Broj Hristjanah na 715,500. Diele se pako:

I. *Kerstjani drugojačie Katolici* 150,000. Upravljaju se od tri apoštolska Vikariata: 1) Bosanski od god. 1701. Imade župah 46; kućah 14,561; dušah 112,000; tri samostana Franciskanska: Fojnica, Kreševo i Sutiska; u ovim župama služe sami Franciskani. 2) Vikariat Hercegovački god. 1845. od bosanskog odciepljen; ima jedan još nedovršeni samostan na *Širokombrigu*; župah 13; broj dušah god. 1844. iznosio je 33,060, i u ovomu služe sami Franciskani. 3) Vikariat Trebinjski preko Neretve; god. 1843. Jezuite protierani iz Skadra, od Propagande rimske i Meternicha ovdie budu premiestjeni, ovi Vikariat ima pod sobom Biskup Dubrovački, imade samo 5 župah i 8,000 dušah.

II. *Rišćani*, koji se pravoslavnim zovu, jesu histjani gèrčke cèrkve, koji Carigradskog Patriarhu za glavara poznaju, od vremena, kad je ovi Pečku sèrbsku Patriaršiu zakupio; imaju tri vladike: Sarajevskog, koj je Mitropolit i Archiepiskop, Mostarskog i Zvorničkog, koji su episkopi, al i oni sebe Mitropolitima zovu. Pravoslavnih ima okolo 561,500. U Eparhii Sarajevskoj imaju samo dva samostana; kućah 27,000. U Zvorničkoj 1 samostan, kućah 14,100. U Mostarskoj samostanah 12, od kojih su dva prazna. Cèrvkih 135. Kaludjerah 25. Popovah 80. Kućah 9,249.

III. *Turci*, s Ciganima iznose 384,000. Ovo su nasljednici lažljivog proroka Muhameda, zato se Muhamedovci pravie zovu. Ovi su postali u Bosni od zločestih hristjanah, koji

Turke najviše satèrla je posljednja kuga g. 1813—1817. zatim bojevi sa Sèrbiom god. 1804—1825. Najviše pako Turci sami sebe taru. Veliki Turci od malih prikupljaju semlje, na koje hristjane naseljuju, ovi pako ono novacah po varošima, gdje se nastane, rastope, pa onda neoženjeni idju k drugim u službu; mnogo pako na putu stoji njihovomu razplodjenju tako zvani balinski avdost.

svoje gospodstvo neznajući drugčie uzdržati, poturčiše se, izneveriše se Bogu, i najveći nepriatelji postadoše svog naroda, i svoje jednokèrvne bratje, samo zato, da uzdrže svoja posiedovanja zemaljska. Ovi imadu svoje Imame t. j. župnike, koji su podložni kadiama — svietovnim sudcima, kadie pako Carigradskomu Šeh-ul-islam, koi je glava Muhamedanske viere.

IV. *Čifuti*, iliti Jahudie 6,500, imaju u Sarajevu svog Hahambašu, koi opet svoje rabine imade u Travniku i Novom-pazaru.

§. 12. *Isobraženje, običaji i praznovierje.*

Isobraženje umno, buduć da je skopčano sa vierozakonom, koi u njega uticaj imade, zato ćemo ga po vierozakonu pregledati:

a) Kèrstjani; svetjenici ovog vierozakona buduć da su nauke običajne po Italii i Ungarii učili, zato su i njihovi kèrstjani najodličnii, i što se tiče znanja nauka kèrstjanskoga i življenja, doista drugim za izgled služiti mogu. — Franciskani dèrže u tri samostana latinske učionice, njihovi pitomci išli su do g. 1842. u Ungariu 32, gdje su imali fundaciju od Josipa Cesara; ove godine Rimski mudra (?) Propaganda zabrani tamo više pitomce slati iz tog jedinog neosnovanog uzroka, da pitomci u učionicama prekosavskim krivovierstvo uče, a ne pravi rimski zakon, ol pravie samovlastje taliansko; ovo je ona učinila na potvoru bivšeg biskupa Barišića. U Taliansku išlo je 24, al buduć da se Propaganda ni za ova 24 nije htela brinuti, već su se potucali od manastira do manastira, to sada Franciskani prisiljeni su na drugomu miestu pomoći tražiti. — Novieg vremena počeli su Franciskani imati brigu i o narodnim učionicama, tako god. 1848. zavedene su u Travniku, Varcaru, Lievnu, Fojnici i Kreševu; nadati se ja da će još i na više miestah zavesti. Narodni običaji kod kèrstjanah gotovo su iz-

triebljeni, jer svetjenici dèržeći jih za praznovierje, ukinuli su i izkorenili su jih, samo gdiekoji ostali su; tako u oči s. Ivana Kèrstitelja pale se *Lile*, kora trešnjova metne se u prapic, kad se užeže, onda se nosa oko kuće obtèrkujući; ovo je običajno po svoj Bosni od hristjanah iztočne i zapadne cèrkve; na niekim pako miestima običaju u oči Cvietnice t. j. velike nedjelje, granje na hèrpe sàbirati te paliti, poslie sa štapovima izmlate i tako utèrnu, a kad bi se uzpalilo, onda bi preskakivali. Kod ženitbe i udatbe običaji su dosta priprosti; što se tiče praznovierja, i ovo je podobro izkorenjeno. Vierovanje u vieštice, vile, vukodlake itd. većinom je izkorenjeno i pripovieda se samo od šale. Po niešto može se kod kèrstjanah opaziti, da se na udes — fatum — mnogo oslanjaju, što su od Turakah naučili, govoreći: *tako je sudjeno*.

b) Rišćani t. j. pravoslavni iztočne cèrkve, njihovi popovi i kaludjeri, buduć da su neprosvietjeni, niti sriedstva ikakva imaju za prosvietit se, zato ni stado svoje čemu naučiti nemogu; od tuda biva, da ni nauka ni dužnostih svojih, kako nezna svetjenik tako ni puk, već u tminam nevierojatnim stoji tako, da ni deseti *očenaša* neznade; ovo razumeći po selima; po varošima bo uzdèržavaju tèrgovci nieku sliku od učionih; bivši puk u ovakvom neznanju, nije se čuditi, da neznađući dobro, čini zlo. Psovka, kradja, otimanje itd. običajno bivaju kod neprosvietjena čovieka; al što to nije, odtud dolazi, što naš neumietni seljak od dobre slavenske naravi nečini, tako on je sklonjen na svako dobro svome bližnjemu; svetjenika miesto Boga dèrži, njemu svaka vieruje; mnogo dèrži do *obecanja*; tako jedan drugomu kad rieč zadade *poštenu*, prevarit ga neće. Mladji stariega, osobito kućnog starišinu sluša, pred njim siešti ol zapaliti duban nikad ol riedko će, osobito do čistoće i bračne viernosti mnogo dèrže; riečju, sve krieposti svojih starih kano i kèrstjani naslieduju, a i narodne običaje, kano i praznovierje sami su uzdèržali. Slavljenje kèrstnog imena t. j. svog odvietnika, i ovdie je običajno kod rišćanah;

u oči velikih godovah, zatim na svatbi itd. svi su se običaji u svojoj cielosti zadržali; tako isto i praznovjerje, budući da ga svetjenici nisu morali ugušiti, to se i danas ne samo pripovieda, već i vieruje u različita čaranja, dapače i čaraju, uroke čine, bajanja itd. izvode, vieruju u vukodlake, vile, vieštice, more itd. što se god naravnim načinom dogodi nesrietno, to oni vražjoj sili pripisuju, na to amajlie i zapise uzimaju od svojih popovah, kaludjerah, dapače i od istih hodžah turskih. Turci se Riščanah najviše plaše porad *osvete*, oni bo sciene, da je u našem zakonu uprav zapoviedjena osveta, i govore da je u sv. pismu zapisano: „Ako se neosveti tako se i neposveti.“

c) *Turci*, budući da je vicrozakon njihov gospodujući, to se oni brinu, kako će Vlasim zapoviedati, i koi znade Vlaha više obiediti, taj se za učnieg dèrži!! Po varošim i većima selima imadu tobože svoje učionice, veće medreze, a manje mejtefe zovu, u manjim uči se čitati i pisati, u većim turski — Muhamedov — zakon, i turski govoriti; bogatiji svoje sinove u Carigrad šalju na nauke, ako nauči turski govoriti, štiti i pisati, odmah kadiom može biti, ostali pako činovnici mogu biti, da toga ni neznadu. — Učenici, koji medreze pohadjaju zovu se *softe*, ove *softe*, ako dotlen nedotieraju, da se nemogu kadiluku nadati, to idju na sela i postaju hodže t. j. učitelji i imami t. j. župnici, ovi uče prostake na izust moliti se Bogu turskim jezikom, tako da nit razume učitelji ni učenici, šta znače ona molenja. Turci obično su slavjanske običaje pobacili, te se prihvatili predanjah, koje im njihovi šehovi i dèrviši nadlagujući se, kazuju. Budući da nikakva ponjatja o čudorednosti neimadu, to nije im se čudit, što su tako zločesti. Njihov zakon pun je praznovierja. Tako orla, i psa ubiti kod njih je griehota, a Vlaha ubiti to je sevap; od Vlaha oteti sve se mora, samo da nekrepa; krušnu mèrvcicu nogom pogaziti, to je veliki grieh, a grieha neima kad u lov idju sa psima i konjima zriela žita gaziti. Svaki se kod njih grieh avdestom — pranjem, umivanjem — pomèrsiti može. Ciele bi

se knjige mogle napisate o njihovom praznovjerju, buduć da su i stara slavjanska uzdržali, i opet turska primili. Kod njih je sve *svđjeno*, dok *nafake* ima, njemu nitko nahudit ne može itd. itd.

d) Čifuti kako svagdie tako i ovdie, po svome zakonu od drugih razlučeni, samo što ovdie svoj talmud boljma obslužuju, nego po drugim kraljevinama, virozakonska predanja obslužuju i najmanje od njih odstupati, jest griehota najveća; al ukrasti, prevariti itd. ni grieha ni griešića! —

§. 13. *Dieljenje.*

Prirodno dieljenje jest u Bosnu *dolnju i gornju*^{*)}. Bosna *gornja* zove se ona strana, koja k jugu gleda i koje rieke slivaju se u more; *dolnja* pako, koje rieke slivaju se u Savu; medjaš jest pojas planinah Skopaljsko-Kupreških tako, da s jedne strane iste planine vode idju k jugu, a s druge k sieveru. Narod pako dieli se na više predieljah: u Bosnu, Hercegovinu, Krajinu, Posavinu, Stari-vlah, Podrinje itd. Mnoga pako predieljna naimenovanja jesu od starih gradovah zaostala; taka jesu: Skoplje, Kupres, Duvno, Kotor, Glasinci itd. Političko dieljenje jest u dva vezirluka, Travanjski i Mostarski; ovi pako u nahie; u Travanjskomu broje se nahie 34, a u Mostarskomu 14. U carskim fermanima, i kad se spahie dižu na vojsku, može se opaziti niekakvo dieljenje u *sandžake* (zastave) Zvornički, Bosanski i Kliški, od tvrdje u Dalmaciji Klis, koju, kad su Mletčani oteli od Turakah, prenesu ovi sandžak u Skoplje. Sve spahie bosanske spadaju pod ova tri sandžaka; osim ovih sandžakah ima još Sarajevski *Mulaluk*, na koi spadaju nahie: Sarajevska, Visočka, Fojnička, Ramska, Neretavska,

*) Srvani Philippi ab Ochevia Epitome Vetustatum Prov. Bos. Cap. VIII. pag. 111. premda sam ja, bivši u gornjoj Bosni, Hercegovini i Dalmaciji, protivno spazio; tako oni t. j. Dalmatinci i Hercegovci, neće reći: idjem d o l i, već g o r i u Travnik.

Rogatička, Vlasanička i Kladanjska. Ja ću sliedit dieljenje političko po nahiamo.

§. 14. Miestopia.

A. Vezirluk Travanjski iliti *Bosna dolnja*, prostrana 763 □ zemaljskih miljah; ima od prilike stanovnikah 810,000, dieli se u 34 nahie, koje su sliedeće:

1. Nahia: *Travanjska*, zauzima sriedinu Bosne, leži medju Skopaljskom, Jajačkom, Fojničkom i Zeničkom; zemlja je plodna žitom i voćem, rieke su: Bila, Bluovnica i Gèronica, koje slivaju se u Lašvu, koja u gori Karauli više Travnika 4 sata izvire i posried nahie teče, a u Zeničkoj kod sv. Putiša utiče u Bosnu. Planine su: *Vlašić*, jedna izmedju najvećih u Bosni; *Karaulska gora*, koja dieli nahiu ovu od Jajačke; *Kopila i Radovan* od skopaljske; manje planine jesu: *Mosor, Bukovica Vileniça i Gostilj*. Stanovnici su Turci, koji osim varošah, obitavaju više selah s kèrstjani zmiešani; kèrstjanah u tri župe *Dolačkoj, Gučanskoj i Oraškoj*, do 8,500. Ristjènah jedva 1,200, ima nešto Ciganah. Znatnia miesta jesu: **TRAVNIK**, varoš pod planinom Vlašićem na rieki Lašvi, u jednoj dolini medju bèrdima Bukovicom i Vilenicom; prama Vitezu i Karauli proteže se ugodna ravnica; stolica i glavno miesto upraviteljstva ciele Bosne, i nahie kanoti vezira, muftie, kadie, šure; jednog nizamskog Mir-alaja, koi zapovieda nad ovdašnjom posadom od 4,000 nizamah i 8 topovah; i arnautskog Bimbaše. Na jednom briegu imade grad, po skazivanju od Tvèrtka II. sazidan, u njemu imade 1 džamia, 3 kuće, nekoliko kasarnah; topovah 12, topčiah 15 i 50 nizamah čuvaju ga; u njemu istina imade dosta džebane, al ne samo što je tiesan i slabih zidovah, već što ga sa dva miesta od Gučanah i Bukovice mogu topovi rušiti, jest od male važnosti. Travnik sa svojim mahalām (predvarošim) Ilovačom, Docom, Vakufom i Grahovikom, osim nizamah, može imati 12,000 dušah; dieli se u pet džematah — občinah; imade 16 džamiah, al samo kamenitih 5, satkule 2. Od sgradah, koje su od dva boja samo, i

gornji derven, ništa neću govoriti! Vezirski dvor, više naliči kakvoj štali europske gospode, nego kući; samo dvie sgrade, koje je vezir Tahir-paša načinio, vriede štogod, a to je këršla (kasarna) i njegov *novi dvor* na *Bunarbaši* više Travnika. — Stanovnici su: Turci, njihovih kućah imade 1,500; kërstjanskih 350; Ristjanskih 100; Čifutskih 50; Ciganskih 80. Turci imaju mejtefah 5, medrezu 1. i 1. tekiu Dërvišah; kërstjani dvie, a Ristjani 1. učionicu. — *Vitez*, mala varošica, 2 sata od Travnika na drumu sarajsko-travanjskom kod Lašve, ima jednu džamiju i do 50 kućah turskih i kërstjanskih, bitkom god. 1840. medju Sarajliam i Vedžipašom znatna; okolica oko Viteza vërlo je ugodna i žitorodna. *Mošunj*, selo kërstjansko kod utoka Kolötina u Lašvu, ovdie je po svoj prilici biq grad rimski; mnoge rimske novce, ploče itd. orući izkopavaju. *Krušica*, selo kërstjansko, više koga imadu toplice 3 sata od Travnika. *Gučjagora*, selo kërstjansko, gdje stoji župnik i dva kapelana, znatno porad starinskog groblja bosanskih plemićah, 1 sat od Travnika. *Orašje*, selo kërstjansko, $\frac{1}{2}$ sata od Travnika, gdje župnik s jednim kapelanom stoji. *Radovan*, podor starog grada na Vlašiću. *Karaula*, golemo selo tursko-ristjansko-kërstjansko, pod gorom karaulskom, 3 sata iduće k Jajcu udaljeno. —

2. *Jajačka*: medjaši s Travanjskom, Skopaljskom, Banjalučkom i Jezerskom; plodna je žitom, al sitnom stokom bogatija; teče kroz nju Verbas, u kog slivaju se: *Pliva*, *Krezluk*, *Černarička* i *Ugar*; zatim *Vërbanja* teče kroz ovu nahiju, sva je planinama prepletana, znatnie su: *Krezluk*, *Ugar*, *Tisovac*, *Ranče*, *Lisina* itd. Stanovnici su kërstjani, kojih u tri župe ima do 8,000. Ristjani i Turci, koji po varošima i oko Vërbanje stanuju; znatnia miesta jesu: *Jajce*, grad na jednom briegu sličnom jajetu, odklen i prozvano je Jajce, izpod zidinah teče plahovito Verbas; Pliva opasavši polovicu grada, iz jedne visine pada u Verbas, što je oku vërlo priatno taj vodopad — slap — gledati; odtud ona poslovića:

„Gdie pada Pliva u Verbas,
Ondie ona gubi svoj glas.“

U gradu stanuju sami Turci, imadu 200 kućah i 6 džamiah^{*)}; oko grada su: Varoš, Kozluk, Pijavice, gdje křrstjani stanuju većinom; izvan grada turskih kućah imade do 60, i 2 džamie, a křrstjanskih dušah imade 650, gdje imaju svog župnika i dva kapelana, bez učionice; ovdie je stolica: muštie, kadie i muselima. Odstoji od Travnika 9, a od Banjaluke 14 satih. Grad ovi, u bosanskom sgodopisu dosta je znatan. Sagrađio ga je glasoviti vojvoda Hervoja, naimar je bio Talianac iz Lulkula gradića kraj Napulja, zato je i sagrađjen na način grada Neapolisa. Posljednji kralj Tomašević bio ga je utvėrdio, al se god. 1463. na vieru predade Mehmetu caru, Matias Korvin iste godine poslie tri mieseca sveudiljnog nasėrtanja, jedva ga osvoji; dojduee god. 1464. opet ga Turci obsiednu uzalud, kano i više putah; stopėrv god. 1527. pade u šake njihove; danas u njemu imade 6 topovah, s nadpisom Matiasa i Ferdinanda I. Čuvaju ga 20 Arnautah; petkom se uvijek zatvara, jer govore Turci, da je u petak uzet od kaurah, i da će ga u petak opet osvojiti kauri. Turci se mnogo uzdaju u tvėrdoću ovog grada, al se za dugo nebi mogao braniti, jer ga nepriatelj s Katino i s Kozluka iz topovah svega srušiti može. — *Komotin*, zapuštena tvėrdja 2 sata od Jajca, medju selima: Bešpeljom, Daljevcom i Cvietovićem, kog je spomenuti Hervoja zidao. *Vienac*, tvėrdja kod Verbasa, na putu idući u Skoplje iz Jajca; odstoji 2 sata od Jajca, odskoro i ona je zapuštena; izpod nje ima tursko selo. Okolica ova vėrlo je ugodna oku; u stolietju X. spominje se „Ban Vienački,“ koi je kėer svoju udao za Hvalimira kralja dalmatinskoga. *Podmitačje*, selo křrstjansko, 1 sat od Jajca, gdje od starinah ima jedna cėrkva křrstjanska. *Dnoluka*, predielje od više selah křrstjanskih i turskih. *Vėrhovine*, predielje iz više selah ristjanskih, koji imaju 1. dėrvenu

*) Od ovih jedna je bila cėrkva sv. Luke. Tielo sv. Luke po uzetju Carigrada, Bošnjaci uzmu od niekakovih kaludjerah, poslie pako uzetja Jajca, Franciskani odnesu ga u Mletke, gdje i sad stoji, kog je pak ovo tielo sv. Luke? nezna se zaisto, premda kod Farlati-a nastoje dokazati, da je sv. Luke Evangeliste! —

ćerkvu i 6 popovah. *Skender-vakuf* mala varošica nad planinom Ugrom, imade 1. džamiju i 3 begovska odžaka. *Tisorac*, podor starog grada na planini istog imena. *Dobretići*, predielje kćerstjansko, od 175 kućah, koje imade svog župnika¹⁰⁾. *Varcar-vakuf*, varoš pod planinom Lisnom na Černojrieki; imade turskih kućah 150, 4 džamie, od kojih jedna kamenita i olovom pokrivena. Kćerstjanskih kućah ima 100, koji imadu svog župnika i narodnu učionicu. Ristjanskih ima do 60 kućah. Ovo je miesto znatno žitnom tćergovinom, odstoji od Jajca 4 sata. *Dónjeselo*, (nieki pišu i Staroselo) $\frac{1}{2}$ sata od Varcar-vakufa, selo kod Černe-rieke, gdje imade do 15 ristjanskih kućah, kula i odžaci begah Kulnovićah. *Jeleč*, selo kćerstjansko od 55 kućah pod planinom Lisnom 1 sat od Varcar-vakufa, gdje je obilata ruda gvoždja, imadu majdane — fabrike — i više kovačnicah. *Tribovo*, selo ristjansko od 40 kućah, gdje stanuje pop. *Liskovica*, selo kćerstjansko od 60 kućah. *Bošac*, tvrđja nad Verbasom, imade dva mala topa; u nutra kuće 3, a izpod njega više turskih kućah, odstoji od Varcar-vakufa 3 sata. — *Kotor*, predielje i mala varošica kraj Verbanje, od koje na pó sata leži tvrđja porušena *Bobas*, radi prebivanja i smćerti vojvode Hervoje god. 1416. uspomene vriedna. *Sokoline*, selo, gdje stoji župnik kćerstjanski. *Knežina*, predielje iz više selah turskih i kćerstjanskih, ima ugodan položaj kraj Verbanje.

3. *Jezerska*: leži medju Jajaćkom, Skopaljskom i Ključkom; bogata je sa sitnom marvom i žitom; planina *Černagora*, proteže se kroz cielu nahiu; rieke: Sana, Pliva, Janj; stanovnici su Ristjani oko 4,000, imaju 8 popovah. Turakah: 320 kućah, a kćerstjanah 16 kućah u samom selu *Podstrave* zvanomu; ova nahia jest jedna izmedju malih. Znatnia su miesta: *Jesero*, turski Gjol-hisar, varošica u otoku, kog Pliva razdvojena na-

¹⁰⁾ Predielje ovo s toga znatno je, što kćerstjani svoju zemlju imadu što je bilo posiedovanje kneza Dobrete, vidi knjižice: *Nobilissimae Familiae Comitum Dobretić Genalogicus liber. Anconae 1772. Venetiis 1775.* Od ove iate familie izlaze plemići Vranjicani, u Rieci-Senju i Karlovcu znatni tćergovci i domorodci,

činja u ravnici; više njega ima brieg Vagan, na kome se vide zidine od starog grada; i ova varošica bila je nekad utvrdjena; u njoj siedi kadia i muselim; imadu 2 dèrvene džamie, turskih kućah 80, Ristjanske 2 i 15 dućanah; varošica ova uvukla se je u Jajačku nahiu; leži medju Jajcem i Varcarom, od obadva odstoji po 2 sata. — *Sokolac*, skoro zapuštena tvèrdja, njezin Dizdar još žive, leži pod Čèrnomgorom, kod vriela Plive. *Plievje*, predielje iz više selah Ristjanskih. Ovdie je bila župania hèrvatska. *Janj*, rieka i predielje Ristjansko. *Pecka*, gornja i dolnja, pod Čèrnomgorom, gdje Sana izvire, selo ristjansko ima 60 kućah i dva popa. *Vèrblijani*, selo ristjansko od 80 kućah, ima popa; ovdie je odžak begah Pilipovićah, leži kraj Sane. *Medna*, gornja i dolnja, selo ristjansko ima popa i 160 kućah. *Podražnica*, selo ristjansko od 60 kućah, ima popa. *Gèrsoto*, selo ristjansko ima popa, 12 kućah i jednu dèrvenu cèrkvu, gdje se o Petrovu sbor kupi.

4. *Skopaljska*: graniči se s Travanjskom od koje razstavljaju ju planine: *Kopila* i *Radoran*; s Fojničkom, od ove razstavljaju ju planine: *Štit* i *Vranica*; s Rumskom, Jajačkom i Lievanjskom; rieke: *Krupa*, *Bistrica*, *Koprienica* i *Šemnišnica*. utiču u Verbas, koi ovdie kod Privore iz planine Zeca izvire i posried Skoplja teče. *Skoplje*, dolnje i gornje obkoljeno je planinama, polje proteče se u duljinu 6 satih, dosta je plodno, al što porad zuluma, što rad nevaljanosti stanovnikah često žito kupuju, gdje bi ga mogli prodavati. Stanovnici su kèrstjani, koji u 4 župe broje do 8,000 dušah. Ristjanah ima toliko, koji imadu 6 popovah. Turci i Cigani stoje po varošim, a ima jih smiešanih s kèrstjanima i po selima; od sve Bosne ovdie najviše imade begah — plemićah — 64 odžaka; najznatnii su *Škorbovići*, prozvani Pašići, od koje porodice mnogi su paše i veziri bili. U ovoj nahii najviše oko sitnog blaga nastoje; mnogi pako lonce načinjaju i po ostaloj Bosni raznose. Miesta znatnia su *Dolnji-vakuf*, varoš na utoku Šemnišnice u Verbas, stanovnici su Turci, ristjani koji popa ovdie imadu, i kèrstjani oko 1,200; ovdie siedi muftia, kadia i muselim; zatim *Miri-alaj*, to jest

glavar spahiah kliškog sandžaka, udaljena od Travnika 9, a od Tajca 6 satih. *Bugojno*, varošica kraj Verbasa u liepoj ravnici 3 sata od Donjeg-vakufa znatno žitnom tērgovinom. *Malo, selo*, gdje stanuje kērstjanski župnik s kapelanom. *Čipuljić, selo* od 60 ristjanskih kućah i popa. Cincarska naselbina, samo još babe gdjekoje znēdu cincarski govoriti; ljudi su kalajdzie, koji rad svoga zanata po svoj Bosni hodaju; ovdie se na blizu vide zidine, ostanci starog niekakovog grada i novci se rimski izkopavaju. *Prusac, mala tvērdja* pri briegu, izpod kog teče Koprivnica; udaljena od Dolnjeg-vakufa 4 sata. *Gornji-vakuf, varošica* kraj Verbasa, imade 150 turskih i 64 kērstjanske kuće, stoji župnik s dva kapelana, 2 džamie, jednu sat-kulu, s dobrim i jasnim satom, odstoji od dolnjeg-vakufa 6 satih. *Rosinj, brieg* nad selom Dobrošinom, 1 sat od gornjeg-vakufa; ovdie se, vide rupe, gdje se je zlatna ruda kopala i mnoge zidine od sgradah. *Susid, mala tvērdja* kod Verbasa. *Vesela-straža, liepo selo* tursko-kērstjansko, gdje su odžaci više begah, i skoro sagradjen Pašića Miri-alaja; ovdie se vide zidine od srušenog franciskanskog samostana. *Kupres, jedno predielje* planinsko u ovoj nahii, sa svih stranah planinama tako obkoljeno, da rieke izpod planinah prolaz traže; znatno je rad toga, što je sriedište izmedju gornje i dolnje Bosne, buduć da same Mračajske vode idju u Verbas, a ostale sve prama Dalmaciji; zato Kupres spada na gornju Bosnu; odielo, običaji itd. različiti su od ostalih Skopljakah. Kupris počimlje od pōdne k sieveru, t. j. od sela Zviernjače, do planine Vitoroge u duljinu satih 10. Širina od planine Stožera do planine Klopotnika 4 sata, kupreško polje od Rilićah do Šemanovacah u duljinu 6, a u širinu 2 sata, polje je ovo sve ravno i sienom, manje pako žitom plodno, zato ovdie mnogo sitne marve dosad dēržali su ljudi tako, da bi sám Kupres na godinu po 10,000 ovacah prodao, al danas ni petine od toga neima. Planine iliti briegovi, koji polje i cielo predielje obkoljuju, jesu od iztoka: *Stožer, Čērni-vērh, Bukva i Šaljaga*; od zapada: *Malovan, Jaram, Kurljaj, Cicer, Homar i Klopotnik*; od juga: *Ravašnica i Raduša*; a od sieve-

ra: *Vitoroga*. Rieke: *Mértvica*, koja uvire pod planinom Kurljajom, a opet izvire pod gradom Lievnom pod imenom *Bistrica*. *Milač*, uvire pod planinom Malovan, a izvire opet pod Steržanjom pod imenom Šuice. Stanovnici su ristjani oko 4,000, imaju svoje župnike u Novomselu, Vukovskom, Ravnomu i Šemanovcima. Kérstjani: 2,091, župnik stoji u Otinovcima. Turakah samo 200 dušah, medju kojim ima dosta begah. Na Kuprisu imade niešto tvèrdje „Grad“ zvane, zidine opale, te dèrvenim direcim utvèrdjene, al buduć da im kapctan bio o malo dèrvah, i ove gotov je izložio na vatri; leži u ravnici pod briegom Plazenicam — i ima 1 top. *Vrila*, selo, gdje su odžaci najbogatieg ovdie bega Idrisbega. Podori od gradovah jesu: *Bastača*, *Poganac* i *Steržanj*¹¹⁾.

5. *Livanjska*: medjaši s nahijama: Skopaljskom, Kulin-vakufskom, Duvanjskom, Ljubuškom i Dalmaciom. Sva bo je u naokrug planinama obkoljena, ove znatnie jesu: *Krug*, *Cicer*, *Troglava*, *Kamešnica*, *Tušnica*, *Stèrnica*, *Prolog*, *Malinovac*, *Zakopaonik*, *Bèrtjuša*, *Borova glava*, *Hèrbine*, *Šator*, *Štedra*, *Samar*, *Staretina*, *Ugarac*, *Dobretina-luka*, *Smèrdinj* itd. Rieke: *Bistrica*, ovo je kupreška *Mértvica*, koja pod Lievnom gradom izvire; *Žabljak*, koja pod selom tog imena izvire; *Studba*, pod selom *Vidošim*; *Brina*, *Opatčica*, sve se salievaju u Bistricu, koja posried polja teče i gubi se u *ponoru* pod planinom Prologom, izpod kog poslie 4 sata opet izvire kod „*Hana*“ i u *Cetinu* slieva se. Ova je nahia izmedju većih i po sriedini sva ravna; tri se polja jedno do drugoga protežu: *Lievanjsko*, *Grahovsko* i *Glamočko*. *Lievanjsko* počimlje od *Buškoga-blata* do *Cèrnog-luga*, dugačko 12 satih, a široko 2—3—4 sata. Ovolika ravnica nije toliko plodna, i stanovnici, pokraj tolike zemlje, blizu svake godine kupuju žito; pèrvo zato, što kad dodju vode, zatvore se ponori, te veći dio poljah više miesecih pod vodom leži; drugo što zulum turski prieči, jer ovdie Turci još i sad nikakva poreza neplatjaju, već šlogod dodje na

¹¹⁾ Vidi obširnie opisane nahie Skopaljske i predielja Kuprisa u Dalu. Mag. od god. 1847.

svu nahiu, to sama raja platja; tretje najviše nemarnost i ličnost stanovnikah, koji osim stěrnoga žita, drugoga neće da siju, niti voćakah da sade, a da ovo može roditi kanoli proha, kukuruz i helda, sviedoči dolnje polje, gdje su od niekog vremena počeli saditi i sijati. Čuo sam pripoviedati, kako je bivši lievanjski kapetan Firduzbeg dao bezplatno sieme svojim kmetima, da posiju kukuruz, a oni ga obare pa posiju, te kažu begu, da u njihovoj zemlji nemože niknuti! Beg se dosieti tomu, da je njima mērzko oko njega — kukuruza — ugibati ledja, te jim izpravi tabane. Najveće ovdie blago jesu govoda i stoka t. j. vunena marha, al danas ni tretjega diela neima, pa ni desetog uprav govoreći, koliko su prie 15 godinah imali. Dosta je bilo težakah, koji su brojili preko 1,000 glavah, danas toliko neimaju ni tri sela, sve je ovo turski porez upropastio. U planinama Dobretinoj-luci, Štedri i Staretini pale paklinu, te u Šibenik prodaju. Stanovnici su ovdie kērstjani, imaju 4 župe, a broje dušah oko 8,000. Ristjani imaju 8 župah, broj kućah: 955, dušah: 7,121. Turci stanuju u Lievnu oko Glamoča i malo jih ima po selima do 4,000. Ova nahia po svomu položaju spada na gornju Bosnu, i bila je podložena mostarskomu veziru, pak odmoli Firduzbeg, da ostane pri Travanjskom. Znatnia miesta jesu:

*Lievno*¹²⁾ grad pod planinom Krugom, na briegu Čerljence zvanom, kod izvora Bistrice, koi se Duman zove. U gradu stoje sámi Turci do 100 kućah i 4 džamie; grad ovi providjen je s niekoliko kulah slabih i napola razvaljenih, tako isto i bedemi preslabi su, na kojim ima starinskih dosta topovah¹³⁾

¹²⁾ Lievno pravie Hlievno, od rieči „hliev“ po svoj prilici dolazi? Poznato je kod starih pisacah Porfirogenita itd. pod imeom „Hlebiana“, i „Clevna“ — „Comitatus Clevne“ — t. j. župania Lievanjska; spominje se god. 1188. u čerkovnom-splitskom saboru i podlaže se u duhovnim stvarima nadbiskupatu split. Farlati t. 1. pag. 309.

¹³⁾ Medju kojim odlikuju se „Kērno“ i „Zelenko“ na tome, kažu, da je pisano: „Tako ti svetoga Luke, nedaj se u turske ruke!“ ovi topovi i mnogo drugo oružje donešeno je iz Sinja ovamo.

i starinskog oružja; u gradu, gdje džebana stoji, ima jedna soba na čemer svedena, na koje vratima golem katanac visi, tako zaostavši još od vremena bosanske vlade, a Turci, bojeći se kakve ograde i kaurske prevare, nesmiju otvoriti. U predgradjama ima kućah turskih 300, sa 6 džamiah. Kërstjani imaju na blizu župu, učionicu, kućah 214, a dušah 995. Ristjani župnika, koji je proto, učionicu, kućah 131., dušah 619. Ovdie je stolica mustie, kadie i musulimã. Miesto ovo znatno je porad tèrgovine, jer gotovo sva roba, koja iz Italie, Tèrztã preko Dalmacie za Bosnu idje, ovdie se snosi, a tako isto i bosanska za Tèrztã i Dalmaciu prelazi preko Lievna, odakle sada karavana idje u Split; odstoji od Travnika 18, a od dalmatinske medje 4 sata. *Žabljak*, selo, kod koga izvire rieka tog imena, bogata sitnom ribom, al ne slatkom „piurak“ zvanom; ovdie se liep kamen „muljika“ zvani kopa, jest nažutkast i prikladan za riezanje. *Triglava*, miesto pod planinom tog imena, gdje se nabodi ruda miedena. *Lipa*, selo kërstjansko, nad kojim se vide ostanci starinskog grada, a pod njim starinskog samostana kod Opatčice rieke. *Vidoši*, *Čukljić* i *Ljubunčić*, sela, gdje stoje župnici kërstjanski. *Čelebić*, *Nuglušić*, *Sajković* i *Čèrni-lug*, sela i župe ristjanske. — *Grahovo*, predielje od ristjanskih kućah 371, a dušah 3,497, i kërstjanskih kućah 30. Ovo je po sriedi polje dugačko 4 sata, obkoljeno velikim planinama od strane dalmatinske, posried polja teče rieka Zvezda. *Pašić-polje*, *Resenović* i *Tiškovac*, sela i župe ristjanske. *Bielibrieg*, *Kadina bukva* i *Grab*, odprie sastanci granični s Dalmaciom. — *Glamoč*, predielje i grad pri briegu, u njemu ima turskih kućah 13, džamia 1, topa 3. — Izpod grada imade nekoliko dućanah i petkom se pazar kupi. Glamočko polje dugačko je 10 satih, oko njega su većinom sela turska; Turci Glamočani rad zuluma, kao i ovdašnji dobri kouji, daleko su čuveni; odstoji grad Glamoč od Lievna 6 satih. *Prehodac*, porušen grad 4 sata od Glamoča, idjuć Kulin-vakufu. *Glavice*, selo, gdje se u jednomu kamenu sliedeći rimski nadpis čita:

J . O . M .
A E L . T I T U S
E X P R O T E C
T O R E

V. L. S.

Lievanjska i Glamočka okolica obiluju starinskim rimskim novcima. —

6. *Sarajevska*: Leži medju: Visočkom, Rogetičkom i Fočanskom; planine: *Kobilja-glava*, *Igman*, *Trebević*, *Čemerno*, *Romania* i *Bielava*; rieke: *Bosna*, a u nju utiču: *Miljacka*, *Železnica*, *Jošanica* i *Ljubinja*, koja razstavlja ovu od Visočke nahie; plodna je, osobito „Sarajevsko polje“ svakovrštnim žitom i voćem, a planinska miesta obiluju marvom i govedama. — Stanovnici su po selima ristljani i nešto kërstijanah, a po varošu Turci, a ima jih nešto po selima oko Sarajeva. Znatnia miesta jesu: SARAJEVO, varoš najveća, najliepši i najbogatii u svoj Bosni; imade liep položaj u ravnici, medju dvima planinama Igmanom od zapada i Trebevićem od juga na rieki Miljacki; imade grad dosta golem al slab, ima niekoliko topovah i nizam-topčiah i do 30 nizamah, koji grad čuvaju. God. 1832. Mahmutpaša, tadašnji vezir, bio je sazidao drugi na *Gorici* grad, iz kog bi mogao sve Sarajevo u podlogu dëržati, al po njegovom odstupljenju Sarajlie ga upale. U Sarajevu broji se do 12,000 kućah i 60,000 dušah; džamiah 300, od kojih samo su 80 kamenite, medju kojima najznatnie su: „*Carreva*“ i „*Usrenbegova*“ u koje su stúpovi mramorni, od cër-kve sv. Blaža, koja je u gradu *Vèrhbosni* bila. Ovdie je stolica jednog Nizampaše, koi nad dva tabora ovdašnje posade nizamah stoji; jednog muselim-paše, muhle¹⁴⁾ i mustie; Turci

¹⁴⁾ Muhla, jest dostojanstvo, koje se svake godine zakupljuje od Carigradskog Seh-ul-islama; on je u Sarajevu, što u drugim miestima kadia — sudac; pod njegovom su oblastju kadie: Visočki, Fojnički, Konjički, Prozorski, Kladanjski, Vlasauički i Rogatički, koji od njega svake godine zakupljuju kadiluke.

imadu 6 medrezah i 40 mejtefah. Ristjani imadu do 2,000 kućah, Archi-episkopa, kamenitu cèrkvu i jednu malu učionicu; sva je gotovo s Niemačkom tèrgovina u njihovim rukama. Kèrstjani imaju jednog župnika i samo 30 kućah¹⁵⁾. Ovdie je sriedište sve bosanske tèrgovine, osobito Rumenlijske, s kojom od prie sami Turci su tèrgovali; ovdie se roba snosi, te po ostaloj Bosni raznosi; ima jedna fabrika za posudja bakrena, zatim dobri i mnogi zanatčie od sedalah, kožah i drugih sarackih poslovah. Odstoji od Travnika 16, a od Bosne rieke 2 sata¹⁶⁾. — *Ilidža* — toplice sarajske, 2 sata daleko od Sarajeva, na koje u lietno doba mnogi gosti dolaze. *Vèrhbosna*, grad u stara vremena plemenit, kog pisaoci napominju pod imenom *Vèrbosania*; u njemu biaše stolica katol. biskupa i Capitulum sv. Petra; leži pod planinom Igmanom 2 $\frac{1}{3}$ sata od Sarajeva daleko, kod vriela Bosne; sad se obièno *Blašuj* zove od cèrkve sv. Blaža, danas samo gomila kamenjah. *Kotor*, niegda slavan grad, sad podor na obali Bosne. *Glasiinci*, predielje od više selah ristjanskih, niegda grad i stolica Vladikal gèrèckih¹⁷⁾. —

7. *Rogatička*: graniči sa Sarajevskom, Višegradskom i Vlasièkom, sva je izprièana planinom Romanom, Bielavom i Ra-

¹⁵⁾ Prie došastja Eugeniova u Sarajevo, mnogo je kućah kèrstjanskih bilo, koji su svi è njime otišli preko Save, od kojih se u Sarajevu mahla *Latinluk* i sad zove.

¹⁶⁾ Sarajevo sagradjeno je god. 1465. od plemićah Sokolovića i Zlatarovića, koji su se pèrvi poturčili, iz razvalinah Vèrhbosne i Kotora; poslie padnutja bosanskoga dodje za upravitelja u Bosnu carski zet *Usrenbeg*, ovi varoš razprostrani, načini Saraj — palaču, dvor na apodobu Carigradskog, od kog i naimenovanje steče. — G. 1480. popali ga vodja kralja Matiaša, Zmaj, Despot Vuk Branković. God. pak 1697. osvoji i upali ga knez Sabaudski Eugenio.

¹⁷⁾ Laurentius Maniatus, u opisanju kuće Ohmučevića, spominje dva Archi-episcopa, od ove porodice, koji su imali stolicu svoju n gradu ovom; Radigost godine 1320. i njegov sinovac Dobroil godine 1366. piše Farlati tom. 4. pag. 62., da su po svoj prilici bili obreda gèrèckoga? —

mićom; malih riekah ima dosta. Stanovnici su ristjani i Turci. Miesta: *Rogatica*, turski *Čelebi-pazar*, varoš na putu sarajsko-novopazarskom, udaljen od Sarajeva 16 satih. *Praca*, sad neznatno seoce, negda varoš kolik Sarajevo; pripoviedaju, da ga je kuga razselila i pomorila, leži na istom drumu. *Vragolović*, golemo tursko selo.

8. *Vlasanička*, leži medju Rogatičkom, Srebreničkom i Kladanjskom; bërdo vita ko i priašnja, al dosta plodna; stanovnici su ristjani i Turci; znatno miesto jest: *Vlasenice*, oli Vlasinci, varoš na bërdo vitom miestu, odstoji od Sarajeva 16, a od Srebrenice 6 satih.

9. *Kladanjska*, graniči se sa Zvorničkom, Vlasaničkom, Tuzlanskom i Visočkom; nahia dosta bërdo vita, koju planina Stoborje okružuje, a rieke Krivaja i Stupčanica natapaju. Stanovnici su ristjani i Turci, kojih imade dosta i po selima. *Kladanj*, varoš pod planinom Stoborjem na rieki Stupčanici; imade do 300 turskih kućah i dvie džamie; gotovo svi su kiridžie, koji prenose hranu od Zvornika i drugih miestah za Sarajevo. Odstoji od Visokoga 6, i od Vlasanica 6 satih. *Olovo*, selo od 50 turskih kućah i 1 džamie, pod planinom Stoborjem na rieci Krivaji, koja ovdie izvire; ovo je negda znamenit kërstjanski varoš bio, sa samostanom franciskanskim¹⁶⁾; bile s ovdie kopajnice od olova, sad su zapuštene, već samo komade od olova sad po Krivaji kupe, i tale stanovnici. Odstoji od Kladnja 4 sata. *Jelaške*, selo kërstjansko-tursko od 40 kućah, rodno miesto fra. *Matie Dikovića*, poznatog bosanskog književnika. *Tèrnovo*, selo ristjansko od 30 kućah.

10. *Visočka*, graniči se s Kladanjskom, Sarajskom, Fojničkom i Zeničkom; jedna izmedju najbogatijih u žitu, voću a osobito u rudama svake vërste. Kroz nju teče Bošna, u koju se mnoge

¹⁶⁾ Koi je bio glasovit porad cèrkve, u kojoj je bila čudotvorna prilika Bl. D. Marie, koju poštovat dolazili su svake viere ljudi iz Bugarske, Sèrbie, Albanie itd. godine 1687. razoren.

rieke salievaju: *Liepenica, Misoča, Zenik, Tërstivnica, Stavnja* itd. Planine: *Duboštica, Nabošić, Jagoda, Čemernica, Zvezda Red* itd. Stanovnici su: kërstjani; Turci, kojih mnogo po selima imade i ristjani, koji dva popa imadu; miesta znatnija su: *Visoki*, varoš na liepoj poljani kod utoka Lepenice u Bosnu, na kojoj je dërven most; nad varošom vidi se visok brieg, gdje se nalaze ostanci od grada i franciskanskog samostana. Stanovnici do 3,000 Turci, i do 60 kućah ristjanah, koji popa imadu. Ovdie su dobri tabaki — kožari — i dobri se biljci tkaju. Udaljeno je od Travnika 12, a od Sarajeva 10 satih *Moštra*, liepo selo kraj Bosne, gdje mnogi bezi stoje. *Misoča*, selo tursko od 60 kućah i 1 džamie, kraj Bosne, — i *Slapnica*, kërstjansko, gdje se dobri žèrvnjevi kopaju. *Sutiska*, mala varošica od 30 kućah kërstjanskih i 3 turske, s jednom džamiom, franciskanskim samostanom; na sastanku rieke Poljanske s Tërstivnicom, 1½ udaljeno od Bosne a 3 sata od Visokoga. Miesto ovo u stara vremena bilo je znatno od *dvora kraljevskoga*, iz kog su mnoge povelje pisane; franciskanskog samostana, gdje su se u cèrkvi nieki kralji kopali, zatim samostana duvnih sv. Klare, i cèrkve sv. Gergura, koi je bio obitelji kraljevske odietnik. *Bobovac*, grad niegda slavni i stolica kraljah bosan-kih, leži 1 sat od Sutiske na planini Red, dvie se riečice pod jim sastaju Bukovica i Borovica; gdje je grad bio, ondie su sad 3 kuće turske, a gdje je tvèrdja bila, tude je sad sama gromila od kamenja, ima jedna kula na pola ciela, s koje liepo je gledati na polje Ljestovaču i Lješnicu i selo Kopljare; grad ovi silom nemože uzeti car turski, već ga izdade upravitelj Radak, a car ga sruši i nalet učini — prokune — da se opravi ti više nikad nesmije. — *Borovica*, selo kërstjansko od 70 kućah, bogato rudama: zlatom, srebrom, olovom i čelikom, samo ova posliednja ima svoja majdana 3, dobri se ovdie lemeši kiju i drugo orudje težačko. *Vareš*. varoš u jednoj dolini, medju planinama stišnjenoj, kroz koju se stiču riečice Stavnja i Varešac. Kërstjani imaju ovdie do 200 kućah, župnika, kape-lana i cèrkvu — bez učionice. Ristjani do 30 kućah, a Turci

100 i 1 džamiju; imade gvozdenih majdanah 26, mnoge kovačnice, i znatnu trgovinu s gvoždjem uradjenim i neuradjenim; odstoji od Visokog 5 satih; ovdašnja okolica bogata je s rudama: zlata, srebra, bakra, mieda, sumpora itd. *Viaka*, selo křstjansko, gdje stoji župnik, — i *Očevia*, selo křstjansko, gdje su u oba dobri majstori posudja i orudja gvozdenog, koja se po svoj Bosni izvan nose. *Zviesdan*, ostanci grada na planini tog imena; kazuju, da blizu imade soli kamenite. *Dubrovnik*, srušen grad pod planinom Nabožić, na stiecanju rieke Misoče i Zenika kod sela Našicah, 3 sata od Vareša na putu idjući u Sarajevo. Ovo je miesto uspomene dostojno: jerbo je ovo dubrovačka naselbina — kolonia, ovdie su oni talili rude sreběrnju i gvozdenju, koje su ovdie kopali i iz planine Jagodine donosili; grad ovi načinili su s privoljenjem bana Kulina, i mnogo blago odavle odnosili. Kad je ovo miesto zapušteno, nezna se. — *Radovlje*, podor grada na Bosni.

11. *Fojnička*, graniči se s Visočkom, Sarajevskom, Travanjskom, Ramskom i Neretavskom; sva je planinama prepletana, od kojih znatnie su: *Zec*, *Vranica*, *Štit*, *Inač* i *Varda*; rieke mnoge su, od kojih znatnie su: *Dragača*, *Lepenica* i *Kozica*; žitom i voćem dosta je plodna, al osobito rudama, od svake vërste Stanovnici su křstjani i Turci u 24 džemata, ristjanah malo ima. Křstjanah, koji od starine imaju dva samostana i 3 župe, imade do 8,000 dušah. Znatnia miesta jesu:

Fojnica, (u starom rukopisu „Hvojnica“ od rieči hvoja), varoš pod briegom Matorcem, obkružena planinama Štitom, Zecom, Vranicom i Vardom, na Dragači. Stanovnici su křstjani do 150 kućah, imadu samostan sv. Duha, i župu, i narodnu učionicu. Turci imaju 150 kućah, 2 džamie děrvene i 1 kamenu, 2 mejtefa i 1 medrezu; ovdie imaju dobre toplice, al zapuštene, 11 gvozdenih majdanah; stanovnici svi su gotovo kovači i majstori; trgovina dobra je s gvoždjem uradjenim i neuradjenim; osim toga načinja se dobar puščeni prah, i dobre kuju se puščane cievi; okolica ova bogata je s rudama: zlata, srebra, mieda, olova, sumpora i hěrmze — auripigmentum; odstoji od

Travnika 8, od Sarajeva 10, a od Visokoga 6 satih. — *Kozó*, 1 sat od Fojnice, na planini Zec, podor starog grada, u komu je nieko vrieme stajala kraljica Katarina, poslie umora svog muža Tomaša. *Obojak*, podor grada na planini Štitu, s bogatom rudom bakra, 2 sata od Fojnice. *Zvonigrad*, podor kod sela Otigošićah, s obilatou rudou tuča i sumpora. *Sebešić*, selo sad neznatno, s obilatou rudou gvozdenou na vèrh planine Štita; imalo je od prie 7 majdanah, 4 sata od Fojnice. *Kreševo*, varoš medju planinama stišnjem, stanovnici su kèrstjani, koji imaju do 200 kućah, samostan sv. Kate i učionicu. Turci imaju samo do 30 kućah i 1 džamiju, imadu 3 majdana gvozdenu, i više kovačnicah; tèrgovina s gvoždjem dosta je znatna; i ova okolica bogata je s rudama: zlata, srebra, živog srebra itd., odstoji od Fojnice 4 sata. Nad franciskanskim samostanom vide se zidine od grada Kreševa, gdje je u staro doba bila stolica biskupa i kapitula katoličkog, kasnie pape Patarskog, a zatim gèrčkog vladike. *Dusina*, selo 2 sata od Kreševa, imade 3 majdana od gvoždja, koje je poslie staromajdanskog u Bosni najbolje, i od drugog skuplje; dusinsko gvoždje nedade se topiti, dok mu se druga ruda *gumanac* nepridoda; i ovdašnja okolica različitim rudama obiluje. *Inač*, planina nad Dusinom, od niekoľiko godinah kopa se tude živa, te se u Kreševo nosi, i ondie od cinabara razstavlja. *Kojsina*, selo, nedaleko od Kreševa, bogato rudou zlatnom. *Tror*, planina 2 sata od Kreševa idjuć k Neretvi, po isti način bogata rudou zlatnom. *Lepenica*, 2 sata od Kreševa, najbolji kiseljak u ciej Bosni, leži na drumu sarajevsko-travanjskom, kraj njega imadu tri hana; ovi kiseljak piju u lietno doba belestni gosti iz sve Bosne; iz Sèrbie i Dalmacie običaju dolazit. Osim ovoga imaju još dva omanja kiseljaka drumom idjući prama Busovači: u *Bukorcima* i *Klokotima*. *Busovača*, varošica na rieci Kozici, u ravnici ugodnoj, stanovnici su Turci oko 60 kućah, i kèrstjani oko 30 kućah, koji ovdie svog župnika imadu; nalaze se ovdie 3 majdana gvozdenu; busovačko gvoždje hvali se rad mehkoće i neda se bez živog kreča taliti; leži

na drumu travanjско - sarajevskom, odstoji od Fojnice 4, a toliko od Travnika satih. *Medvidgrad*, 1 sat od Busovače, podor, znatno mjesto porad mnogih rudah.

12. *Ramska*, graniči se sa Skopaljskom, od koje razstavlja je planina *Draževo i Draguša*; Duvanjskom, Neretavskom i Fojničkom; obkoljena je sa tri strane visokim bērdima, leži u jednoj nizini kao u kotlu, kroz koju teče rieka Rama; premda je kēršovita, to je ipak vrlo plodna u žitu i voću, a dolnja Rama i u vinovoj lozi; ramska pšenica rad čistoće hvali se; nahia ova po svomu položaju spada na *gornju Bosnu*, jest jedna između malih, jedva 7,000 dušah broji. Stanovnici su kērštjani u dvie župe 3,700 dušah, i Turci u Prozoru, Kopčićima i drugim selima; ovdie kērštjani mnogi imaju svoju zemlju. Znatnija mjesta jesu: *Prozor*, varošica u bērdovitom mjestu, gdje stanuju gotovo sami Turci u 160 kućah i 2 džamie. Imade nad varošom tvrđja ciela, al zapuštena: odstoji od rieke Rame 2, a od Travnika 12 satih. *Varvara*, selo pod planinom *Dragušom*, gdje Rama izliće; niže sela stoje kuće i džamia begah Kopčićah; mjesto ovo Varvara bilo je starinom varoš s obilatim rudama srebra i zlata. *Prolap*, selo, gdje stanuje župnik kērštjanski, odavle $\frac{1}{4}$ sata daleko je mjesto *Seit*, gdje se vide zidine porušenog franciskanskog samostana¹⁹⁾. *Slatina*, selo blizu ustja lame u Neretvu, gdje se nalazi ruda od zlata. *Trieščani*, selo u doljoj Rami; ovdie stoji župnik kērštjanski, i ovdie se nahodi zlatna ruda.

13 *Neretavsku*, graniči se s Fojničkom, Ramskom i s pašalukom Mostarskim; planine znatnie su: *Ican, Bistovnja, Voljak i Batierica*; rieke: *Neretva i Gerborica* razstavljaju pašaluk iliti vezirluk travanjški od inostarskog; *Neretvica, Seonica* itd. I ova nahia po svom položaju kao i Ramska spada na *gornju Bosnu*, premda je kēršovita, al plodna, osobito

¹⁹⁾ Franciskani ovdlašnji nemogući više podnašati silu tursku, zovnu godine 1689. Stojana Jankovića, koji sa svojom četom došavši odvede fratre i preko 400 kućah u Dalmaciju; fratri se smieste u Sinju, donešavši sobom čudotvornu priliku B. D. Marie.

različitim voćem i vinovom lozom. Vino od Neretve po svoji Bosni raznosi se. Stanovnici su većinom Turci; pripovedaju, da su se ovi prije 150 godina posljednji izturčili, da zemlju odérže svoju; kèrstjani, kojih ima samo 240 kućah, imaju župnika u Podhumu. Ristjanah još manje imade. Znatnija miesta jesu: *Konjic*, varoš sa tvrđjom pod planinom Ivanom na Neretvi; tvrđja i veća strana varoša preko Neretve spada na vezira mostarskog; imade glasovit kameniti most stolietja X., od Hvalimira kralja sagradjen. Ovdie je god. 1446. kralj Tomaš dèržao sabor; nedaleko odavde vide se zidine franciskanskog samostana i kopajnice srebra. Odstoji od Sarajeva 12, a toliko od Mostara satih. *Jablanica*, *Podhum*, *Buljina*, *Nevizdraci*, *Seonica*, *Kostajnica*, *Gorani* i *Krušćica*, džemati iliti obćine turske, gdje po jedna džamija i više kućah turskih, kèrstjanskih i ristjanskih imade.

14. *Zenička*, leži medju Travanjskom, Visočkom i Tešanjskom nahiom; većom stranom ravna je i svakim žilom, osobito voćem plodna. Planine: *Osičćenik*, *Oskova* i *Orahovica*; rieke: *Bosna* po sried nahie teče, u koju mnoge riečice utiču. Stanovnici su Turci; ristjani, koji imaju jednog popa, i kèrstjani, koji prije 15 godina počeli su se ovdie naseljivati iz Dalmacie; imaju do 215 kućah i jednog župnika; nahia ova od prije spadala je na travanjsku, a i sad kadia travanjski iz svoje ruke predaje kadiluk zenički. *Zenica*, varoš kod Bosne na ugodnoj ravnic; ima 1,200 stanovnikah, koji su Turci, ristjani i malo kèrstjanah; leži na drumu sarajevsko-brodskom, udaljena je od Travnika 4 sata. *Ćerkvica*, $\frac{1}{4}$ sata od Zenice, selo kèrstjansko, gdje župnik stoji. *Kakanj*, kraj Bosne na drumu, sad selo tursko²⁰⁾, niegdia znatno miesto od sajmovah. *Osičćenik*, pod

²⁰⁾ Kraj puta ovdie je veliko tursko groblje, i dva nišana znatna; tko god ovuda prodje, na jedan nišan (nadgrobnik kamen) baci se kamenom; govore, da je to sevap, jer je oni pèrvi u Bosni uveo kamatu. Drugi nišan na pol. je gotov; strugaju ga žene, koje neimaju mlička, te ga piju u vodi, da mlička dobiju.

planinom miesto kraj Bosne, gdje su strašno izginuli g. 1697. Turci od Eugena Sabaudijskog; ima veliko groblje kraj puta i dva turbeta; gdje je mrtva glava turskog svetca odskočila od zemlje, tude dva vrila provrila (?). — *Vranduk*, tvrdja mala pod planinom Orahovicom kod Bosne; ima u njemu dva mala topa, izpod njega 15 turskih kućah i 3 hana; ovo je miesto sgodno za prepričit put iz Posavine u Bosnu, kao što su ga bili prepričili knezu Eugeniu, al je on drugi put prosieko i Vranduk spalio; dosad su se kadie okrivljeni slali ovamo u prognanje; leži na drumu sarajevsko-brodskom²¹⁾, udaljeno je od Zenice 2 sata.

15. *Tešanjka*, graniči se sa Zeničkom, Travanjskom, Maglajskom i Dèrventskom nahiom; planine: *Trogir*, *Čèrnivèrh* i *Kèrnjin*; rieke: *Bosna*, *Usora* i *Spreča*. Nahia ova obilata je žitom i voćem svakovèrstnim, zatim govedima a osobito svinjama. Stanovnici su kèrstjani, koji imaju 4 župe i ristjani sa 7 popovah, a Turakah osim varošah, ima dosta i po selima; miesta znatnija jesu: *Tešanj*, varoš pod Čèrnimvèrhom $\frac{1}{2}$ sata od rieke Usore u plodnoj okolini²²⁾. Stanovnici su Turci, imaju 250 kućah, džamiah 5; ristjani 150 kućah, popa i učionicu; imade ovdie grad (tvèrdja) omalušan, al dosta jak; ovdie je stolica mustie, kadie i muselima. Tešanj je sriedište žitne tèrgovine u Posavini, udaljen od Travnika 15 satih. *Novišer*, mala varošica s druge strane planine Čèrnogvèrha, ima kućah

²¹⁾ O Vranduku pripovedaju, da ako putnik pod njim zapieva:

„Oj dievojko u Vranduku gradu.
Vele ti si u veliku jadu!“

Dievojka odpieva:

„Oj junače, ti si u goremu.
Prenoseći hranu o samaru.“

Opisanje nahiah: Fojničke, Visočke, Zeničke, Tešanjke i Dèrventske, vidi obširnie u Dalmatinskom Magazinu od god. 1843.

²²⁾ *Usora* bila je Banovina u stara vremena, služila je kraljevima za naslov; bio je ovdie samostan franciskanski.

turskih 150, džamie 2; udaljena je od Tešnja 2 sata. *Doboj*, varoš na Bosni, s jedne strane utiče ovdie u nju Spreča, a s druge Usora, na ugodnomu mestu; turskih kućah 150, džamie 3; ima tvrđju; odstoji od Tešnja 3 sata. *Žepče*, varoš u liepoj ravnici kraj Bosne, imade turskih kućah 200; džamie 3; kërstjanskih i ristjanskih do 80; nešto tvrđje zapuštene sa 3 topa. Odstoji od Tešnja 5 satih. *Matina, Vručica, Bistrica, Orahovica, Liskovica, Černivèrh i Siva stiena*, sela i miesta znatna rad kiseljakah. *Komušina, Osova, Sivša i Popović*, sela kërstjanska, gdje župnici stoje. *Liplje*, golemo ristjansko selo, gdje je niekad ristjanski samostan bio.

16. *Dërventska*, medjaši s Tešanjskom, Gradačkom, Bannalučkom nahiom i sa Slavoniom; planina, ol bolje rekavši gora *Vučjak*, širi se po ovoj nahii, koja je ravna i žirom prebogata; ostala nahia ravna je i svakim žitom, a osobito svinjama obilata; rieke: *Sava, Bosna, Ukrina, Veličanka, Živanjska, Lješnica i Markovac*. Stanovnici su kërstjani, imaju 4 župe; ristjani 7 popovah i mnogi Turci. Znatnia miesta jesu: *Dërventa*, varoš u ravnici liepoj kod rieke Ukrine, u koju se ovdie blizu salivaju Živanjska i Markovac. Stanovnici su Turci, koji imaju do 200 kućah i 3 džamie; ristjani, koji ovdie popa imaju, i kërstjani do 80 kućah, i ima nešto grada slaba i 5 topovah; udaljena je od Save 1, a od Travnika 28 satih. *Kotorsko*, mala varošica kod Bosne, turskih kućah 50, i 1 džamia. *Velika*, varošica kod rieke Veličanske od 30 kućah turskih i 1 džamie. *Odžak*, varošica od 40 turskih kućah i 1 džamie; znatna bunom popa *Jovice* godine 1834. *Dubočac*, varoš kod Save, ima 100 turskih kućah i 2 džamie, stanuje ovdie takodjer niekoliko kërstjanah i ristjanah. Odstoji od Dërvente 1 sat. *Brod bosanski*, varošica na Savi prama Brodu slavonskom; ima kućah turskih 40, džamiu 1; kërstjanskih i ristjanskih do 20 kućah; ovdie je znatna skela na Savi. *Foča, Zelenike, Koratje i Dubica*, sela kërstjanska, gdje stoje župnici. *Plehan*, selo kërstjansko, kod planine Vučjaka, gdje se dobri žèrvnjevi kopaju i na daloko raznose. *Dobor*, razvaline

starog negda grada, bitkama godine 1408. i 1413. znamenit; pripoviedaju, da je i ovi grad Mehmet II. nalet učinio, da se nemože popraviti; buduć da ga paše s jedne strane Bosna, a s druge stěrmenita stiena, to ga nepristelj nobi mogao uzeti.

17. *Gradačka*, graniči s Dėrventskom, Maglajskom; Tuzlanskom i sa Slavoniom; planine: *Trebava*, *Soko* i *Srebrenik*; rieke: *Sava*, *Bosna*, *Tolisa*, *Spreća*, *Lukavac* itd.; i ova je nahia većom stranom ravna, svakovėrstnim žitom i voćem obilata, osobito kėrmcima. Stanovnici su kėrstjani, koji imaju 4 župe. Ristjani sa 3 popa, i Turci; miesta: *Gradačac*, varoš u liepoj ravnici, ima grad dosta znamenit; turskih kućah 100, jedna sat-kula, džamiah 5. Ristjani i kėrstjani imaju ovdie 20 kućah. Odstoji od Bosne 3 sata; ovdie je stolica muslim-paše, muftie i kadie. *Gračanica*, varoš $\frac{1}{2}$ sata od Spreće na rieci *Gračanici*, imade turskih kućah 400, džamiah 6; ristjani 60 kućah, ima takodjer dobre toplice. *Soko*, tvėrdja na briegu tog imena kod rieke Gračanice, pod njim ima turskih kućah 40 i 1 džamiah; odstoji od Gračanice 1 sat. *Srebrenik*, tvėrdja na briegu tog imena, $\frac{1}{4}$ sata od rieke Tinje; pod njim imade 60 turskih kućah i 1 džamiah; miesto ovo znatno je bitkom od godine 1359. i 1519. *Modrića*, varoš kraj Bosne, u plodnoj ravnici, ima turskih kućah 160, džamie 3; ristjanskih kućah 150 i pop; ovdie je bio samostan franciskanski. *Milošerac*, selo ristjansko kraj Bosne, ima kućah 100; ovdie je ban Stiepan sagradio pėrvi samostan franciskanima. *Bėrdjani*, *Osićani*, *Trebava*, *Koprivno*, *Škipovac*, *Tolisa ristjanska*, *Skugrići*, *Čobić-polje*, *Obudovac*, *Bėrcnik* i *Žabar*, sela golema ristjanska, gdje popovi stoje. *Tramošnjica*, *Garerac* i *Tišina*, sela kėrstjanska, gdje župnici stoje. *Domatjerac*, *Turić* i *Donja mahla*, znatna sela kėrstjanska.

18. *Maglajska*, leži medju Tuzlanskom, Gradačkom i Tešanjskom nahiom; po sried nje širi se planina *Ozran*, ništa manje većom stranom ravna i plodna je sa žitom i voćem, a navlastito kėrmcima; rieke natapaju ju: *Bosna*, *Spreća*, koja dieli ju od Gradačke, i *Krivaja* od tešajske nahie. *Lišnica*

i *Pranja*: stanovnici su ristjani, dosta Turakah i malo kèrstjanah. Miesta znatnia jesu: *Maglaj*, varoš pod planinom Ozrenom, na utoku Lišnice u Bosnu; imade turskih kućah 200 i džamie 3; ristjani 40 kućah i popa; ima nešto tvèrdje i 4 topa. *Kakmur*, selo ristjansko pod planinom Ozrenom; imade 40 kućah i popa, ovdie je bio samostan ristjanski. *Potočani*, tursko selo od 100 kućah i 2 džamie. *Vasiljevci*, *Smèrdinji* i *Tekućica*, ristjanska sela, gdje popovi stoje.

19. *Tuzlanska*, graniči s Maglajskom, Gradačkom, Bieljinskom, Kladanjskom i Savom; planine: *Majevica*, *Porilječo* i *Turia*; rieke: *Sara*, *Spreča*, *Jala*, *Tinja*, *Gnjica* i *Berka*. Nahia ova bliže Save ravna je, dalje pako bèrdovita, i vèrlo plodna žitom i voćem svakojakim, osobito konjma, volovima i kèrncima, ima dosta liekovitih vodah, i slanah vrielah, tako isto i rudah, koje se neobraduju. Stanovnici su kèrstjani, koji imaju 5 župah; Turci, kojih dosta po selima, osobito uza Spreču imade; i ristjani. Nahia ova broji se medju velike i bogate, zajedno s Maglajskom i Kladanjskom, data je za života Mahmut-paši, bivšem prie kapetanu tuzlanskom, što je izdao svog druga *Useina*, kapetana gradačkoga, koi se godine 1832. biaše od cara odmetnuo; istina, da je paša tuzlanski podložan i odgovoran veziru, ništa nemanje sam po sebi vlada i strašni zulom čini sa svojim sinom Osman-begom, žalostnoj raji ne samo da je zemlju izotimò, već ju je na prosjačku torbu dotierao. — Miesta znatnia su: *Soli dolnje*²³⁾, turski *Tuzla*, varoš u bèrdovitom miestu kraj rieke Jale, stolica muselim-paše, muftie i kadie; ima 6,000 stanovnikah; 12 džamiah; kèrstjanah i ristjanah samo do 40 kućah; tèrgovina dosta znatna s volovima, konjma, žitom i solju, koja ovdie imade tri slanika, t. j. bunara, iz kojih se voda slana vadi, i kasnie izvaruje só „šapulja“ zvana, koja je za marvu mnogo

²³⁾ *Soli*, u staro vrieme, bila je Banovina, i kraljevi su svoj naslov à njome kitili; bili su samostani franciskanski u *Soli dolnjoj*, *Soli gornjoj* i *Gradovèrhu*, briegu medju spomenuta dva varoša.

bolja od kamenite; udaljena je od Travnika 24 sata; imade nešto tvrdje sa 7 topovah. *Soli gornje*, varoš 2 sata od Dolnje Soli daleko, ima i ovdie slanikah, te se sò izvaruje; turskih kućah 150; džamie 3. *Kiseljak*, 2 sata od Soli dolnje, blizu sela Poljane, miesto, kud mnogi gosti bolestni dolaze kiselu vodu piti. *Usina*, selo kèrstjansko, gdie imade kiseljak i župnik. *Dragunja i Majevisa*, sela, gdie su kiseljaci, i sò kamenita, al se nesmije kopati. *Drienča*, selo, gdie je slanik, al nedavno zatèrpan. *Biela*, varošica na Tinji. Stanovnici su kèrstjani i ristjani, koji popa imadu. *Raić*, varošica kod utoka Gnjice u Tinju, kućah turskih 150; džamie 2; ristjani imaju 40 kućah i popa; udaljena od Soli dolnje 6 satih. *Breške, Dubrave, Zovik i Ulice*, sela kèrstjanska, gdie stoje župnici. *Barčki*, varoš na utoku Tinje u Savu; turskih kućah 300; džamie 4; ristjanskih kućah 60 i pop; ima znatnu skelu i miesto tèrgovinom dosta znatno; udaljen od Soli dolnje 8 satih. *Barka*, varošica na rieci tog imena, ima turskih kućah 50 i džamiu. *Koraj*, selo tursko od 100 kućah. *Teočak*, selo tursko, gdie se dobri žèrvnjevi kopaju. *Skakava*, selo kèrstjansko od 50 kućah, gdie je bio samostan franciskanski.

20. *Bieljinska*, medju Tuzlanskom i Zvorničkom, Sèrbiom i Slavoniom; gotovo sva je ravna i žitorodna; rieke natapaju je: *Drina, Sava, Ljubaštica, Janja, Dragalj i Čadjarica*. Stanovnici su po selima sami ristjani, Turci po varošima. *Bieljina*, varoš u ravnici plodnoj, turskih kućah 200; džamiah 5. Ristjani imaju kućah 150, popa i novo sazidanu cèrkvu; miesto ovo znatno je tèrgovinom, i bojem god. 1837., kad je Ali-pašu Fedaića vezir Velhži-paša uhvatio. Odstoji od Tuzle 10, a od Zvornjka 6 satih. *Janja*, varošica kod rieke Janje, blizu Drine, turskih kućah 100, džamie 2; udaljena od Bieljina 2 sata. *Brizovo polje*, mala varošica na Savi i skela. *Popovo*, selo, ristjanskih kućah 80, cèrkva i pop. *Dragaljerac*, selo ristjansko i cèrkva.

21. *Zvornička*, graniči sa Bieljinskom, Srebreničkom, Kladanjskom i Sèrbiom; preko nje širi se planina Majevisa; ve-

ćom stranom bĕrdovita al plodna žitom, konjma, govedima i kĕrmcima: rudah svakovĕrstnih u njoj nahodi se; stanovnici, koje Bošnjaci ostali *Šijacima*, a oni ostale Bošnjake *Herama* nazivaju, jesu ristjani, i mnogi Turci iz Sĕrbie protierani ovuda su se naselili. Miesta znatnia jesu:

Zvornik, grad kod Drine, na kĕršovitom miestu, stolica musclim-paše, muštie, sandžaktara i vladike pravoslavnog. Stanovnici: Turci i ristjani do 8,000. Ristjani na blizu imadu samostan sv. Trojice. Okolica bogata je rudama, zlatom, srebrom i olovom. Miesto ovo znatno je bitkama god. 1464., 1688. i 1717. Odstoji od Sarajeva 30 satih; grad — tvĕrdja dosta znamenita, i mnogo dobrih topovah i ove godine popravlja se. *Nova kasaba*, mala varošica kod rieke Jadra. *Skočić*, selo na Drini, gdje bezi stoje. *Birač*, predielje ristjansko, koji živu u 20 selah. *Kuzlar*, gradić kod ustja Jadra u Drinaču.

22. *Srebrenička*, graniči sa Sĕrbiom, nahia: Zvorničkom, Višegradskom i Rogatičkom; sva je bĕrdovita i rudama bogata; stanovnici su ristjani i Turci. Miesta znatnia jesu:

Srebrenica, varoš s tvĕrdjavom, u miestu kĕršovitu, s planinom okoljenomu, imade na blizu toplice i bogate rude srebra, zlata i olova. Kralji bosanski ovdie su imali majdane srebra i zlata, bio je ovdie i samostan franciskanski, od kog i sva dĕržava „Srebĕrna“ prozvana je. Odstoji od Sarajeva 24, a od Zvornika 8 satih. *Ljubocia*, 2 sata od Srebrenice, miesto od sastanka sa Sĕrbiom i skelom na Drini. *Osat*, predielje iz više selah.

23. *Višegradska*, medjaši sa Sĕrbiom, nahia: Srebreničkom i Čajničkom. Stanovnici su ristjani i Turci; i ova je nahia velikim planinama okoljena. *Višegrad*, varoš bĕrdovita s tvĕrdjom na Drini: ovdie je glasoviti oni kameni most, od kog je poslovice: „Ostade ko na Drini ćupria.“ *Mokra gora*, miesto od sastanka sa Sĕrbiom. *Dobrun*, selo, 3 sata preko Drine, ovdie je bio samostan pravoslavni.

24. *Sienička*, graniči sa Sèrbijom, nahijama Novopazarskom i Plievaljskom; preko nje proteže se planina *Savin lakat*; većom stranom ravna je i plodna. Stanovnici su ristjani i Turci. Nahija ova zove se od stanovnikah: „*Stariclah*“, iz koje su se mnogi stanovnici u Austriu izselili. Miesta znatnija su:

Sienica, varoš dosta znatna kod rieke Vuvca; ima tvrđju, koju je zidao Karagjorgje, sèrbske kneževine. Odstoji od Novopazara 10 satih. *Novi-varoš*, varoš blizu rieke Vuvca. *Banjani*, zapušten ristjanski samostan; ovdie su dobre toplice.

25. *Novopazarska*, graniči sa Sèrbijom, nahijama: Sieničkom i Mitrovačkom; većinom je ravna i dosta plodna, rodi ovdie dobro svako žito, voće i vino. Stanovnici su ristjani i Turci.

NOVIPAZAR, varoš s dvima tvrđjama na vrlo priatnomu miestu, kod utoka Jošanice u Rašku; imade ovdie dosta bogatih tèrgovacah. Stanovnici su Turci i ristjani, do 20,000. Ovdie je odprje bila stolica paše²⁴), vladike, i naselbine Dubrovačke, pò sata od varoša leže glasovite od Rimljanah zidane toplice; zapuštena dva samostana kèrstjanski sv. Ane, i ristjanski „*Gjurjjevi-stupovi*“ zvan. Odstoji od Sarajeva 50 satih. *Deževa*, podor grada.

26. *Mitrovačka*, graniči s Novopazarskom i Vučjiternskom, koja spada na pašaluk Prištinski; leži do Kosovog polja, većinom je ravna i plodna, osobito vino dobro rodi. Stanovnici su ristjani i Turci, imade nekoliko selah àrnautskih. *Mitrovica*, varoš s tvrđjom na rieki Ibru, dosta u liepomu miestu; odstoji od medje pašaluka prištinskog pò sata a od Prištine 6, od Vučjiterna 2 sata, od Novopazara 12 satih. *Zeečan*, podor grada na utoku Sitnice u Ibar; ovi je grad zidala punica sèrbskog kralja Milutina, *Irene* cesarica. *Banjska*,

²⁴) Pašaluk novopazarski protezo se je od Drine do Kosova polja, zauzimo je nahie: Sieničku, Novopazarsku i Mitrovačku, jest èas: kraljestva Raškoga; od godine 1817. spada na Bosnu.

varošica s malom tvrđnjom, koja je bila samostan kaludjerski, odstoji od Mitrovice 4 sata; godine 1832. Mahmut-paša upalio ju je. *Rožaj*, varošica, blizu koje izvire Ibar.

Krajina Bosanska

t. j. zapadna strana Bosne izmedju Une i
Verbasa;

Spada na vezirluk travanjski, zauzima od prilike 150 □ miljah, u kojima stanuje do 100,000 stanovnikah trostruke viere²⁵). Dieli se u 8 nahiah. —

27. Nahia *Banjalučka*, graniči sa Slavoniom, nahijama Pridorskom, Staromajdanskom, Jajačkom, Tešanjskom i Dèrventskom; jedna izmedju najvećih i najbogatijih u cijeloj Bosni; u njoj žita, voća, vina, konjah, govedah, ovacah i kèrmakah dosta ima; osim toga ruda svake vèrsti u izobilju itd.; planine ili gore hrastove, po kojima mnoštvo svinjah imade, jesu: *Sački lug*, *Kozara*, *Barakovac*, *Skatavica*, *Uslonac*, *Osmaća* i *Decetina*; rieke: *Saca*, *Verbas*, *Verbaska*, *Dragočaj*, *Verbanja*, *Gomionica*, *Čèrkvena*, *Krupa* i *Ukrina*, koja ovu od dèrventske nahie razstavlja. Miesta znatnija jesu:

*BANJALUKA*²⁶), varoš u ravnici pod planinom Osmaćom, kod utoka Verbanje i Čèrkvine u Verbas, imade vèrlo liep

²⁵) Opisanje Krajine bosanske vidi u Dalmatinskom Magazinu godine 1848. str. 70—82. „Putovanje po Bosni“ Dal. Mag. godine 1843. i „Kolo“ 1847. knjiga V. str. 1—23.

²⁶) Banjaluka, kad je i od koga sagrađjena, ništa se danas nezna; no motreći ugodno položenje miesta, izvrstnu gradju, ostanke tolikih kamenjah i pločah, na Laušu više velikih džamiah, mogao bi reći, da je još od Rimljanah sagrađjena. Banjaluka, rieč dolazi od banj e-toplicah, vrućice, i luke. Pripoviedaju, da su trinaestore toplice od prie okolo Banjeluke bile, al danas samo se za troje znade. Dok je u Budimu stolovao vezir, dotleu je u Banjaluci bio od sve Bosne bekler-beg, a kad je Bosna za se dobila vezira, premiesti se u Travnik.

položaj; polje niz Verbas do Gradiške 8 satih proteže se; grad, koi je na lievoj obali Verbase, jest dosta znatan i jak god. 1527., 1688. i 1737. bitkama znatan; ovdie stoje dva tabora nizamah, jedan konjanikah a drugi piešakah, 60 nizam-topčiah, i 6 topovah njihovih; gradskih topovah ima 25; ovdie siedi nizam-paša, muflia, kadia i muselim. Stanovnici su Turci do 15,000, džamiah 42, od kojih je *Feradia* najliepša u svoj Bosni²⁷⁾. Ristjani imaju 60 kućah, popa i učionicu. Kèrstjani 40 kućah, u gornjemu šeru imade toplice od Rimljanah zidane; ovdie je znatna tèrgovina, osobito: konjah, svinjah, duhana i žita. Odstoji od Travnika 18, Kostanjice 16, a od Gradiške 8 satih. *Verbanjica*, mala turska varošica kraj Verbanje s jednom džamiom, 1 sat od Banjaluke. *Slatina*, ugodno miesto, 3 sata od Banjaluke; ovdie su najholje toplice u svoj Bosni, gosti bolestni iz dalekih krajevah dolaze, samo šteta što kuće ni hana neima; na blizu su rude srebra, zlata i gvoždja; ove godine pronašo se je kiseljak. *Gomionica*, selo kèrstjansko i ristjansko, koji ovdie imaju samostan; na riei Gomionici imade nekoliko gvozdenih majdanah. *Sratinska*, selo ristjansko, gdje su majdani gvoždja. *Timar*, selo ristjansko od 700 kaćah; ovo je miesto bogato s rudama, samo gvoždja ima nekoliko majdanah. *Bronzenjak*, varošica turska na Gomionici 4 sata od Banjaluke prama Starom majdanu, ovdie su prie 100 godinah bili majdani od mida (bronzje). *Icanjska*, liepo predielje kèrstjansko od 200 kućah, nasadjeno voćem svakojakim i vinovom lozom; ina ovdie podor *Icangrad*, i župnika kuća. *Zvečaj*, podor starog grada²⁸⁾, gdje je bio samostan franciskanski; leži na riei Krupi 4 sata od Ba-

²⁷⁾ Godine 1576. Ferat-paša u bitci kod Radonje pogubi generala Eberharda Auersperga, a sina mu Engelberta živa uhvati, učeni ga tom ucienom, da sagradi onu džamiju, koja se od njegovog imena *Feradia* prozove.

²⁸⁾ Dvie su povelje pisane ovdie, jedna od hercega Hervoje godine 1404. 15. januara, a druga kralja Stjepana Ostoića godine 1419. marta 5. u sèrbskim spomenicima.

njaluke prama Jajcu. *Zmijanje*, predielje sastojeće iz više selah ristjanskih. *Laktaši*, miesto kraj Verbasa idući k Gradiškoj; 3 sata od Banjaluke, gdje su dobre toplice. *Gradiška bosanska*, varoš kod utoka Verbaske u Savu, u liepoj ravnici idući prama slavonskoj Gradiški, imade grad, kog je bio uzeo Laudon godine 1789. skela na Savi. Stanovnici su Turci, kèrstjani, koji ovdie župnika imadu, i ristjani, svega do 1,500 dušah. Odstoji od Banjaluke 8 satih. *Kobaš*, mala varošica i skela na Savi. *Pervojavor*, varošica od 100 turskih kućah, i dvie džamie. Ristjanah ima do 20 kućah s popom. Odstoji od Banjaluke 10 satih. *Ilova i Drenova*, sela velika ristjanska, u žitorodnoj okolici.

28. *Pridorska*, graniči s Hèrvatskom, nahijama Bihaćkom, Staromajdanskom i Banjalučkom; rieke natapaju je: Una, Sana i mnoge manje; većom stranom ravna je, preko načina plodna i rudama bogata; stanovnici su ristjani, Turci i kèrstjani *Madžari* zvani: u Pridorskoj, Staromajdanskoj i Bihaćkoj nahii, kèrstjani zovu se *Madžari*, mislim rad toga što su jednako (katoličkog) š njima zakona, onako isto kao što ristjane *Sèrbima* zovu, a u Hercegovini kèrstjane *Latinima*. *Pridor*, varošica na vèrlo ugodnoj ravnici kraj Sane; ima niešto tvèrdje. Stanovnici do 2,700 su Turci, i ristjani, koji imaju popa i učionicu; miesto ovo znatnu tèrgovinu vodi i gvozdje Sanom riekom opravlja do Novoga. Odstoji od Banjaluke 10 satih. *Ljubia*, varošica 1½ sata od Priedora, imade majdane gvoždja. *Mataruge*, golomo selo tursko. *Volar*, selo kèrstjansko, gdje stanuje župnik. *Kozarac*, varošica, ima niešto tvèrdje, leži u vèrlo liepoj i plodnoj ravnici, odstoji od Priedora 2 sata. *Novi bosanski*, varoš s tvèrdjom znatnom na utoku Sane u Unu; miesto ovo znatno je tèrgovinom, koja iz sve Krajine idje za Biograd, i opet iz Biograda za Krajinu, bitkama god. 1629. 1717. i 1789. znamenito. Odstoji od Priedora 6 satih. *Blagaj*, selo tursko na utoku Japre u Sanu; nigda grad, u komu je blago posljednjeg kralja Stiepana Tomaševića stalo, gdje ga je car god. 1463. smaknuo. *Dubica bosanska*, varo-

šica kod Une naprama Dubici hrvatskoj, ima nešto grada. god. 1789. bitkom znatna. Odstoji od Pridora 5 satih. *Moštanica*, selo ristjansko, gdje imaju samostan, 2 sata od Dubice. *Knež-polje*, predjelje ristjansko od 2,000 kućah. U ovoj nahii ima više selah, u kojima stanuju kërstjani „Madžari“ zvani, dërže majdane, u kojima gvoždjo tale i razkivaju.

29. *Staromajdanska*, graniči s Banjalučkom, Pridorskom, Bihaćkom i Ključkom; ova je ciela planinama prepletena, od kojih najveća jest *Beregemica* i *Drinjača*, prebogata rudama; ima i liepih ravnica, kroz koje teku rieke: *Sana*, *Blija*, *Zdena*, *Dera* i *Stara rieka*. Ova nahia najbogatia je u rudama; zlata, srebra, mieda itd. na više miestah imade, dapače u Škiljevitoj i Briševu planinskog kristala i diamantah se nalazi; gvoždje na više miestah obradjuje se i jest najbolje u svoj Bosni, od drugog je skuplje, služi za razno orudje, cievi puščane itd. Stanovnici su ristjani, kërstjani i Turci. Miesta znatnia jesu:

Stari-Majdan, varoš omalena, leži u stišnjenoj medju briegovima dolini, ima do 200 turskih i 20 ristjanskih kućah, i džamiah 6. Kroz nju teče *Stara-rieka*, koja više od 60 majdanah okreće. Daleko je od Banjaluke 10 satih, a od Pridora 4. *Kamengrad*, mala tvèrdja na visokom kamenitom briegu, izpod koga teče rieka *Dera* i liepa sanska ravnica proteže se, od Starog-Majdana 1 sat udaljena. *Sanski-most*, varošica turska u liepoj ravnici, kod utoka Blic u Sanu; ovdje se prelazi u Kerepu Sana; udaljena od Starog-Majdana 2 sata. *Skucani-vakuf*, golemo selo tursko. Sva tri ova miesta leže na drumu banjalučko-bihačkome. *Sarina*, selo kërstjansko, gdje stanuje župnik, ima niekoľiko gvozdenih majdanah. *Tomina* i *Dobar*, golema ristjanska sela, gdje stanuju popovi.

30. *Ključka*, leži medju Banjalučkom, Staro-majdanskom, Jezerskom i Kulin-vakufskom; gotovo sva je planinama prepletana i obkružena, od kojih znatnie su: *Germeč*, *Šiša*, *Sernatica*, *Resenača* i *Bravsko*; ima i liepe ravnice kraj Sane i Cèrkveno-polje. Rieke: *Sana*, *Sanica*, *Ribnik*; *Čadjavica* dieli ovu od Banjalučke, a Krivokučka od Jezerske nahie.

Rodna je stěrnim žitom i ovcama. Stanovnici su ristjani i Turci, kojih ima dosta po selima; bezi Pilipovići, gotovo polovicu zemlje posieduju. Ova nahia prie 10 godinah oddieljena je od Jezerske i sad posebi upravlja se. Miesta: *Ključ*, grad gotovo zapušten, pod planinom Šišom kod Sane, ima 3 topa; u njemu neima nikakve kuće, dapače ni vratah; pod njim ima jedna džamia, do 15 turskih kućah, niekoľiko tērgovačkih dućanah, skoro sagradjenih, u naokolo ima do 200 turskih kućah; koji dosad četovanjem živiše, sad se malo težačtvu priviknuju. Ovo je grad od žalostne uspomene; u njega se bio zatvorio posljednji kralj Tomašević, al poslie trodnevnog obsiednutja na vieru predade se Turcima godine 1463. — Odstoji od Jajca 10 satih. *Kamičak*, selo tursko od 40 kućah i jedne džamie, kod utoka Sanice u Sanu, ovdie ima podor starinskog grada i ruda srebra. Odstoji od Ključa 4 sata, leži pod planinom Germečom. *Rastoka*, selo ristjansko i odžaci begah Pilipovićah. *Sredice*, selo ristjansko, gdje stoji pop i odžaci begah Pilipovićah.

31. *Kulin-vakufska ili Novoselska*, graniči se s Ključkom, Lievanjskom, Bihackom i medjom Hērvaškom; okolo planinama obkoljena, a po sriedi većom stranom ravna; planina *Vratnica*, razstavlju ovu od ključke nahie; polja znatnia su: *Medeno i Petrovačko*. Stanovnici su ristjani i Turci; zemlja gotovo sva je begah *Kulenovićah*, koji do 40 odžakah broje. Miesta:

Kulen-vakuf, varoš u otoku, koga načinja Una, imade tvěrdju, pod kojom su godine 1737. strašno Austrianci potučeni; kućah turskih 200, džamie 2. Odstoji od medje austrianske $\frac{1}{2}$, od Bihaca 6, a od Ključa 12 satih. *Ostěrvica*, tvěrdja kod rieke tog imena, s ove strane Une. *Avala*, tvěrdja s one strana Une, na jedan puškomet udaljena od Kulen-vakufa, brani prolaz k njemu. *Klisa*, mala varošica od 100 kućah, i *Burićevac*, tvěrdja s one strane Une. *Oresac*, varošica s ove strane Une, 1 sat od Kulen-vakufa. *Bilaj*, varoš pod planinom Germečom, ima turskih kućah 200, i džamie 2;

ristjanskih 100, i popa. Odstoji od Kulen-vakufa 2 sata; izpod njega se liepo polje proteže; ovdie je godine 1459. Tomaš kralj od sina Stiepana i brata Radivoja udavljen. *Petrovac*, varoš u liepoj ravnici, ima tvèrdju, u njoj 10 kućah, 1 džamia, topa 3, a pod njom do 100 turskih kućah, 1 džamia; ristjanskih kućah 100 i pop; udaljen od Bilaja 2, a od Kulen-vakufa 4 sata. *Unac*, liepo i plodno predielje ristjansko; natapa ga rieka Unac. *Hermania*, zapušten ristjanski samostan. *Trubar* i *Lisičjak*, miesta od sastanka.

32. *Bihačka*, graniči s Kulen-vakufskom, Staro-majdan-skom, Krupskom, Ostrožačkom i medjom Austrianskom, od koje razstavlja ju jedan brieg „Vienac“ zvan; u naokolo planinama obkoljena, po sriedi je ravna i plodna, osobito kukuruzom, grahom i lanom. Stanovnici su Turci, ristjani i kèrstjani. Miesta znatnija jesu:

Bihac, Biće i Bišće ondašnji govore; grad na lievoj obali Une, u otoku, kog načinja Una, pod planinom Benakovcem, ima liep položaj, izpod njeg se proteže polje kraj Une. Stanovnici su u gradu i u predgradjama sami Turci do 4,000. Stolica muselim-paše²⁹⁾, mustie i kadie i do 400 Arnautah. Grad ovi zido je ugarski kralj Bela IV.; god. 1592., 1717. i 1739. bitkama znatan. Odstoji od austrianskog lazareta Zavalja pó, od Jajca 26, a od Banjaluke 23 sata. *Izčić*, mali gradić preko Une; od austrianskog generala Valdštädtena god. 1836.

²⁹⁾ Mehmet-paša, od prie kapetan od Bihaća, sad zapovieda nad svom „Krajinom Bihačkom“ t. j. „Turskom-Hèrvatskom“, koja zauzima tri nahie: Bihačku, Krupsku i Ostrožačku. Paša ovi porad svog zdvo-ranijeg ukazivanja prama carskim uredbama tu je čast dobio; al od ostalog čoviek gorji nemože biti, ne samo po raju, već po iste Turke: pijanac nečuveni je, ni vlaška ni turska dievojka pristala nemože od njega ostati, da je neobljubi; globi žitelje strašno, jer mu novci trebujú, da se kod devleta i vezira opere; protivu njemu često su se Krajišnici Turci podizali, jednoč je bio i u prognanju, al sve zaludu, njega divan carigradski miluje rad svoje svèrhe.

upaljen; ima na novo do 100 kućah pod njim sagradjenih. *Brekovica*, *Turia*, *Mutnik* i *Tëržac*, preko Une; *Sokolac* i *Ripač*, gradići s ove strane Une, pod njima turska sela, a u nutra 1—2—3 topića; ovi gradići na polak su srušeni. *Vedropolje*, selo kërstjansko, gdje župnik prebiva. *Japra*, rieka i predjelje ristjansko, bogato s rudama srebra i zlata itd.

33. *Krupska*, leži medju Bihaćkom, Staro-majdanskom, Ostrožačkom i medjom Hèrvatskom; prostire se s obe strane Une, dosta je po krajevima bèrdovita, oko Une ravna i plodna. Stanovnici su ristjani i Turci; nahia ova plodna je rudama. **Miesta:**

Krupa, varoš s tvèrdjom na desnoj obali Une pod Lip-san planinom, ima kućah turskih 200, sa 3 džamie; udaljena od Bihaća 6 satih. *Jezersko*, *Bužim*, *Vranograč*, *Otoka*, gradići preko Une, po 2—4 topa imaju, a pod njima i okolo njih turske kuće.

34. *Ostrožačka*, leži preko Une, medju Krupskom, Bihaćkom, Pridorskom i Hèrvatskom medjom; većom stranom bèrdovita je al žitorodna. Stanovnici su Turci i ristjani. *Ostrožac*, varoš s tvèrdjom na lievoj obali Une. Stanovnici su sami Turci do 300 kućah, i 4 džamie; odstoji od Bihaća 8 satih. *Carin*, varoš s opalom tvèrdjom; znatno miesto od niekog vremena, rad žitne tèrgovine; ima oko njega do 400 turskih kućah. *Biela stiena*, *Sturlić*, *Todorovo*, *Peti*, *Kladuša velika*, *Kladuša mala*, *Fodzvisd*, gradići iliti tvèrdje preko Une do suhe medje, imaju po 2—5 topićah; pod njima i okolo njih turske kuće.

B) Vezirluk Mostarski.

iliti Južna i gornja Bosna, prozvana

*Hercegovina*³⁰⁾:

Graniči se od iztoka: Sèrbiom i Albaniom; od zapada:

³⁰⁾ Obširnie opisane Hercegovine u Dal. Magazin u god. 1842. str. 14—37, i opisane Eparhie Hercegovacke od Ivana Pamučirice u istomu Magazin u god. 1849. str. 185—151.

Dalmaciom; od juga: Dalmaciom, Černogorom i Albaniom; od sievera: Bosnom donjom. Ciele zemlje poveršje iznosi 300 □ miljah. Dužina od Duvna do Priepolja 28, a širina od Konjica do Sutorine 19 miljah. Zemlja većom je stranom bėrdovita i kėršovita; znatnie planine, koje ju obkružuju, i na više miestah prosićaju, jesu: *Durmitor, Velež, Hėrgud, Hum*²¹⁾, *Bileća, Volujak, Vran, Čėrnopas, Gusinje, Prokletia, Gliėb, Plievlje, Tartar* itd. Rieke: *Neretva*, glavna rieka Hercegovine. *Moraća, Trebinščica, Buna, Briegava, Tara, Piva, Drina, Lim, Vuvac, Trebižat, Radobolja, Gerbavica, Drežnica* itd. Polja: *Duvanjsko, Ljubuško, Gabelsko, Popovsko, Trebinjsko, Nevesinjsko i Gaćansko*. Južna i zapadna strana ima podnebjje blago, dalmatinsko-primorskomu podobno, zato ovdie radja svako južno voće, al u maloj kolikoći, osim groždja, koga dosta ima; osobito se hvali vino *mostarac i broćanac*; al naprotiv žito svake godine ovuda se kupuje; miesta planinska imaju dosta sitne marve. — Stanovnici su a) kėrstijani: (godine 1843.) 41,860. b) Ristjani od prilike: 180,000. c) Turci, koji stanuju po varošima, i niešto po selima ima ih smiešanih, ima ih od prilike do 68 000, svi pravi poturice, niegdašnji *Patareni*. *Cielo stanovništvo 290.000 dušah*. Hercegovina dieli se u tri sandžaka: Mostarski, Trebinjski i Foćanski, ovi pak u 14 nahiah; na mostarski spadaju nahie: mostarska, stolaćka, blagajska, ljubuška i duvanjska; na Trebinjski: trebinjska, nevesinjska, nikšićka, kulašinska i gaćka; na Foćanski: foćanska, čajnićka, plievljanska i priepoljska.

²¹⁾ Više bėrdah u Hercegovini pod ovim imenom imade, al od svih najznatnija je planina „Hum“ u blagajskoj nahii, od koje po svieđoćanstvu Porfirigenita (Cap. 33. De Adminis. Imp.) ova zemlja prozvala se je *Humska i Zahumska*, piše bo: „Zachulmi dicti sunt a monte Chlumo nuncupato; et alias Slavorum dialecto Zachulmi dicuntur ii, qui post collem habitant, quando quidem magnus inibi collis est, in cujus vertice urbes duae sunt Bona et Chlam; retro montem vero flumen Bona, quod Graecis καλόν significat.“ — A to iz tog izvodim, što rieka Buna ovdie izvire.

I. Nahia *Mostarska*, graniči s Blagajskom, Stolačkom, Ljubuškom i Duvanjskom; kroz nju proteže se planina *Velež*; rieke natapaju je: *Buna*, *Lištica*, *Radoboja*, *Drežnica* i *Gerbavica*, koje sve u Neretvu utiču; nahia ova od sve Hercegovine najplodnija je, osobito dobro radja grozdje; vino mostarsko jako je i dobro; sije se dosta luka čerljenoga (arpadžika), koji se liepo do i preko Save raznosi na prodaju; po nešto sije se repice, pirinča; nahodi se maslinah, smokvah i dudovah (murvah); na glasu je duhan mostarski; od vina izvaruju dobar čufter, koji se po ostalim miestima raznosi; u *Gabelskomu blatu* hvataju dobrih jeguljah. Stanovnici su: Turci, kërstjani i ristjani; miesta:

MOSTAR, glavni i stolni grad, leži pod planinom Veležom kod utoka Radobolje u Neretvu, u liepoj ravnici; grad dosta prostran, liep i čist, kuće kamenite i pločom pokrivene; stolica vezira od sve Hercegovine, gèrèkog vladike, muftie-i kadie; stanovnici su Turci, koji imaju što u gradu, što u predgradjama do 30 kamenitih i dèrvenih džamiah. Ristjanah ima do 500 kućah, koji imaju kamenu cèrkvu i učionicu; kërstjanah do 60 kućah. Svega stanovništva do 18,000; tèrgovina ovdie je dosta znatna s Dubrovnikom i Tèrztom; ima dobrih saraćah, kožarah (tabakah). Po sviedočbi M. Orbina, grad ovi sagrađio je godine 1440. Radivoj Gost, nadvornik hercega Stiepana; nazvan je pak od „starog mosta.“ Most ovi na Neretvi rukodielje je rimsko; jednii govore cara Adriana, a drugi Trajana, sagrađjen je s obale na obalu bez ikakva okna, 80 stopah visok, u svoj Bosni, a i dalje najznatnii. Mostarski grad, istina, da je prostran, al dosta slab, ništa nemanje opet ga Mletčani godine 1694. nemogoše osvojiti. Udaljen je od Sarajeva 24, od Dubrovnika 18, a od Metkovićah 7 satih. *Buna*, miesto 2 sata od Mostara daleko u polju, ovdie na riei Buni imade kameniti most od 13 oknah, rukodielje rimsko; niže njega mieša se Buna s Neretvom; ovdie je dvor liepo sagrađjen vezirev, vèrt na način tzianski zasadjjen svakim južnim voćem, ima još niekoliko turskih kućah i

džamiu. Ovoie lieti stanuje vezir. — *Široki brieg*, miesto kod Lištice rieke, gdje su god. 1845. franciskani cèrkvu i samostan počeli zidati i blizu dogotovili. *Bročno*³²), predielje kèrstjansko, gdje stanuje župnik, znatno rad svoje plodnosti, osobito od dobrog vina i rudah, tuča i sumpora. *Rakitno*, predielje kèrstjansko, gdje stanuje župnik. *Drežnica*, selo tursko-kèrstjansko, znatno, što prije 15 godinah nikakva poreza nije platjalo, a to rad toga, što je niekad caru dva sokola poklonilo. *Bielo polje*, golemo tursko selo s džamiom.

2. *Blagajska*, leži medju Mostarskom i Stolačkom; planinama Humom i Hergudom sva prepletana, zato dosta neplodna, a pri tom i tiesna. Stanovnici su ristjani i Turci; miesto glavno:

Blagaj inače „*Hercegovina*“, tako prozvana od stanovanja „hercega Ščepana“, kao što narod pripovieda; leži pod planinom Humom, a kod vriela rieke Bune; odstoji od Mostara 2 sata; varoš je malahan i grad zapušten; kažu, da je u njemu svoje novce dèržao Ščepan herceg.

3. *Duvanjska*³³), leži medju Mostarskom, Ljubuškom, Ramskom i Lievanjskom; obkoljena je planinama sa svih stranah, od iztoka je: *Ljubuška, Ramšćak, Vran, Hlieb ili Orlokuk*; od zapada: *Tušnica, Korač, Osiljar i Orlovica*; od juga: *Midena i Grabčica*; od sievera: *Paktine ili Homar*; medju ovim planinama proteže se polje u širinu 2, a u duljinu 4 sata; kroz njega teče *Šuica*, koja, primivši u se *Miljacku, Brežnik i Nozdrac*, saliva se u dnu polja u ponor, polje radja samo stèrvnim žitom; voća neima nikakva; planine

³²) U povelji ugarskog kralja Ladislava Kuna, darovanoj Lovri, županu šoprunskomu godine 1273. podpisuje se: „Gregorius Banus de Bronch, (t. j. Bročno) et Krucho“. Vidi kod Samuela Timona *Imago novae Hungariae Cap. VI.*

³³) *Duvno*, u stara vremena bilo je glasovito, i zvalo se je Dalmium, danas predielje, a u stara vremena glavni grad ciele Dalmacie; po kazivanju rimskih pisacah ista Dalmacia od njega je ime stekla. Više putah uzuluđ su na njega Rimljani nasèrtali, dok je

su većinom gole bez šume, al pri tom su dosta travne, zato seljaci ovdie su dosad mnogo sitnog blaga držali, dok ga nisu razprodali poradi zuluma turskog. Stanovnici su: kërstjani do 4,000 dušah, imaju dva župnika; ristjani sa 69 kućah, imaju jednog u Župancu župnika, i Turci do 2,000 dušah. *Županjac*, omalušan grad u ravnici; imu u njemu turskih kućah do 60, nekoliko dućanah i 3 topića; izvan grada stoje kërstjani i ristjani; udaljen od Mostara 10, a od medje dalmatinske 6 satih. *Seonica*, selo kërstjansko; odpric stanovao je ovdie župnik, a sad biskup Barišić, koi je nad hercegovačkim kërstjanima „namiestnik apostolički.“ *Mokronoge*, selo kërstjansko, gdje stoji župnik.

4. *Ljubuška*, graniči se s Dalmaciom, nahijama Lievanjskom, Duvanjskom i Mostarskom; posriedi dosta ravnice ima, okolo ju planine obkružuju; dosta je plodna s vinom, pirinčom i duhanom; u *Ljubuškom blatu* ima dobrih jeguljah. Stanovnici su kërstjani, koji 4 župe imaju; Turci i malo ristjanah. *Ljubuški*²⁴⁾, grad dosta jak, na liepom miestu kod rieke Trebižata, stanovnici gotovo sami su Turci do 200 kućah; udaljen od Mostara 6, a od Vergorca u Dalmacii 2 sata. *Porušje*, *Grabovica* i *Gorica*, sela kërstjanska, gdje stoje župnici. *Heržana* i *Cvitića-most*, miesta od sastanka na medji.

najposlie konzul rimski Scipio Näsica neosvoji, godine prie porođenja Isukërsta 138. „Dalminium magna urbs, unde genti nomen; eam urbem Näsica exiguum fecit,“ piše S rabo u knj. VII. Pop Dukljanski veli, da je u polju Duvanji (in plano Dalmae) stolietja IX. a nieki hoće VII. držan sabor, u komu je izabran za kralja Budimir; razdijeljeno kraljestvo na banovine, i utemeljena biskupia duvanjska. Biskupat ovi sjedinjen je godine 1735. s bosanskim. Toma archidiakon splietski u historii Salonit, glavi I. piše da su se za njegovog vremena vidiele stare zidine od grada Duvna; ja bivši tamo više putah, iztraživao sam te zidine, al mi o njima nitko ništa nezdade kazati, osim što pod planinom Hliebom imaju niekakve zidine, a druge blizu Županjca.

²⁴⁾ Ljubuški i Ljubusko, govore stanovnici, tako isto Visoki i Bèrčki: Visoko i Bèrèko.

5. *Stolačka*, leži medju Dalmaciom, nahijama Trebinjskom, Mostarskom i Blagajskom; istina da je planinama izpresječena, al ima dosta plodne ravnice, koju natapa rieka *Brigava*; vino dubravsko dobro je poznato. Stanovnici su kèrstjani, Turci i ristjani. Znatnia miesta:

Stolac, varoš pod planinom Hergudom, kod rieke *Brigave*, na vrlo liepom miestu; stanovnici su Turci i ristjani, koji odavde $\frac{1}{2}$ sata daleko imaju liepu cèrkvu, zadužbina Miloradovića; grad iliti tvrđja stolačka, proslavila se je godine 1831. kad se je u nju zatvorio Ali-aga, tadašnji muselim stolački, a sadašnji paša, i obranio od sile bosanske, koji su ga htieli prisilit, da š njima pristane proti caru, al ga uzet nemo-goše. Godine 1840. udari grom u barutanu, te ga sasvim razruši, al godine 1844—46. sadašnji paša još bolje sazida i utvrđi; udaljen od Mostara 6 satih. *Počitelj*, dosta tvrđ grad kod Neretve. *Utovo*, mala varoš kod Neretve. *Čapljina* i *Struge*, varošice. *Gabela*, skela pram Metkovićima, znatna porad iznosa soli sicilianske. *Žitomislj*, samostan ristjanski, zadužbina Miloradovića, godine 1585. zidan.

6. *Trebinjska*, graniči se s Dalmaciom, nahijama: Stolačkom, Nevesinjskom i Nikšićkom; sva je bèrdovita, dosta neplodna; stanovnicu su kèrstjani, ristjani i Turci. Miesta znatnia:

*Trebinje*³⁵⁾, varoš kod Trebinšćice pod planinom Bilećom, ima do 3,000 stanovnikah; stolica sandžaktara, muflie i kadic.

³⁵⁾ Stari grad rimski Tribulium i Tribunia, ovdie je bio u vrijeme do-
astja Sèrbaljah po svoj prilici razoren; ovdie je siedio knez, ko i
je imao pod sobom i Konavlje; kasnie Trebinje i Popovo polje,
bilo je podloženo porodici Pavlovića, ovi pako podlagao se je kra-
lju bosanskom, a ne hercegu; ovdie je i biskupat bio u stara vre-
mena. Konstantin Porfirogenita o ovomu miestu piše u poglavju
34. „Terbunitarum Canalitarumque eadem regio est, habet autem
tam Terbunia quam Canale oppida, quae habitantur, haec: Terbu-
niam, Hormum, Rihsenam, Lucabete et Zetibe.“ Prie toga u poglav-
ju 30. piše: „A Decateris incipit Terbuniae Principatus. porrigitque
se Rausium usque, adversus montana Serbliae adjacet.“

Odstoji od Mostara 18, a od medje dalmatinske 6 satih. *Trcinja*, selo kërstjansko, gdje su godine 1846. jezuite, iz Skadra protierani, kolegium otvorili. *Ljubinje*, dosta znatna varošica. *Popovo polje*, predielje od 30 ristjanskih selah; kërstjani imaju 4 župe, a ristjani samostan *Zavalu*, jedan od znatnih samostanah; sela su pri strani, polje 6 satih dugačko a 1 sat široko, kroz njega teče Trebinščica. *Kosijerevo* i *Dobričevo*, samostani ristjanski. *Ljubomir*, predielje slavno porodom Nemanića obieteli.

7. *Nevesinjska*, leži medju Trebinjskom, Mostarskom i Stolačkom; sva je këršna i bërdivita, zato dosta neplodna. Stanovnici su ristjani i malo Turakah. *Nevesinje*, varoš od 150 turskih kućah i niekoľiko ristjanskih u miestu këršovitu; odstoji od Mostara 6 satih. *Salempalanka* drugčie *Tartarović*, varošica.

8. *Nikšićka*, leži medju Trebinjskom, Nevesinjskom, Černomgorom i skadarskim pašalukom; i ova je bërdivita i dosta neplodna; stanovnici su ristjani i malo Turakah; miesta znatnia:

Nikšić, varoš s tvërdjom u bërdivitu miestu, blizu Černogore. Godine 1806. Černogorci i Rusi nemogoše ga uzeti. Odstoji od Mostara 28 satih. *Bagrana*, mala tvërdja, gdje su Rusi godine 1806. po izdaji zaglavili, leži blizu Černogore. *Grahovo*, poznato predielje ristjansko, koje se je bilo pod svojim knezom Jakovom odvërglo od Turakah, i pridružilo k Černojgori, gdje je bio vladika tvërdju sagradio, al po ugovoru godine 1815. Grahovo opet pade Turcima u šake, koji tvërdju razvališe, a trošak vladici platiše.

9. *Gačanska*, graniči se s Nikšićkom, Černomgorom i Albaniom; kamenita i bërdivita i neplodna. Stanovnici su ristjani i malo Turakah; miesta:

Garško, drugčie izgovaraju i *Gudsko*, varoš s tvërdjom blizu granice černogorske, udaljen od Mostara 17 satih; miesto vërlo këršovito. *Klobuk*, mala tvërdja, i ovdie su Rusi godine 1806. nenadno izginuli. *Piva*, predielje ristjansko, gdje na

vriću rieke Pive imade samostan. *Rudine, Drobnjaci*, u komu su dva ristjanska samostana. *Pod malinskom i Biela, i Šaranci*, predielja ristjanska.

10. *Kulašinska*, graniči se s Gačkom, Fočanskom i Černogorom; bērdovita i neplodna; stanovnici šu ristjani i Turci. *Kulašin*, varoš s tvērdjom u kēršovitom miestu na riecī Tari, udaljen od Foče 12 satih. *Tara*, predielje ristjansko, iz više selah sastojeće. *Doroŭja*, ristjanski samostan.

11. *Fočanska*, leži medju Sarajevskom, Čajničkom, Višegradskom i Kulašanskom, od priašnjih mnogo plodnia; stanovnici su Turci i ristjani. Miesta znatnia:

Foča, varoš na Drini pēva za Mostarom, stolica muselimpāše, miljavice; stanovnici su Turci i ristjani do 10,000; izmedju 17 džamiah, devet ih je olovom pokrivenih; miesto ovo znatno je poradi tērgovine; ovdie se naćinjaju dobri noževi (handžari) mali i veliki, koji se po svoj Turskoj raznose, udaljen od Mostara 24, a od Sarajeva 16 satih. *Jeleč*, mala varošica, al dobre tabake (kožare) ima.

12. *Čajnička*, graniči se s Višegradskom, Fočanskom, Plievljanskom i Serbiom; dosta je bērdovita al prilićno plodna; stanovnici su ristjani i Turci. *Čajnić*, varoš dosta znatna, tri sata preko Drine, stanovnici su Turci i ristjani; odstoji od Mostara 26, a od Foče 6 satih. *Goradje*, varoš na Drini, 3 sata od Čajnića daleko; ovdie je bio samostan ristjanski, u komu je bila tiskarnica cirilsko-ćerkvena. *Rudo*, varošica, kod utoka Lima u Drinu.

13. *Plievljanska*, graniči se s Pripoljskom nahiom; i ova je bērdovita, planina Gusinje prosieca ju, al ima plodnih dolinah; stanovnici su ristjani i Turci. *Plievlje*, drugćie *Tasliđža*, varoš dosta znatna, leži na drumu sarajevsko-mitrovaćkom, udaljena od Mostara 38 satih. Stanovnici su Turci i ristjani, koji imaju samostan sv. Trojice, u komu su odprīe stajali vladike hercegovaćki; ovdie na blizu nalaze se rimski grobovi, a na njima nadpisi rimski, koje Engel u „Geschichte des Freistaates Ragusa“ godine 1807. navodi. *Priboj*, varošica na utoku Vuvca u Lim.

14. *Priepoljska*, graniči se s Plievljanskom, Sieničkom i Jakovskom, pašaluka Pećskog; ova je dosta ravna i plodna; stanovnici su ristjani i Turci; znatna mesta jesu:

Priepolje, varoš dosta znatna, kod rieke Lima na drumu sarajevsko-mitrovačkom; odstoji od Mostara 44 sata. *Mileševci*, selo, negda slavno mesto od groba sv. Save, pèrvog sèrb-skog archiepiskopa, od kog je prozvano vojvodstvo sv. Save, današnja Hercegovina, a vojvode nosili su naslov: „Čuvar groba sv. Save.“ Telo celo ovog svetca sažgao je godine 1595 Sinan-paša. (Vidi: „Vita S. Sabae Romae 1630.“ od bosanskog biskupa Tomka Mernjavića). U istomu samostanu krunio se je pèrvi bosanski kralj St. Tvèrdko, i bila je tiskarnica cirilsko-cèrkvena; danas sve je pusto. *Bielopolje*, varošica ristjanska na medji Albanie. *Hisardžik*, mala varošica.

Na Bosnu spada još *Zeta dolnja* s ove strane Morače, u kojoj su varoši s tvèrdjama: *Spuž*, *Žabljak* i *Podgorica*; sela: *Leško polje*, *Bukovci*, *Gorica*, *Kurilo*, *Plavnica*, *Golubovci*, *Jarmaki*, *Lomienici*, i više drugih. Ove tri nahie odtèrgnu od bosanskog pašaluka i pridruži skadarskomu Kara-Mahmut-paša skadarski godine 1788.

§. 15. *Kratki pogled na Hercegovinu.*

Južna čest Bosne do Zete, Dubrovnika, Cèrnegore i Neretve, koja od stolietja XV. naziva se *Hercegovina*, u staro vrieme zvala se je ilirski *Humka*, u poveljama „Holmska“ od različitih pisacah različito; od popa Dukljanina Zachulmia, Chelma i Chelmana; od splitskog archidiakona Tome, Chulmia i Chelmum; od Laonika Chuduergia; Zahlievuje od Orbina i Katančića; najpèrvi od svih napominje ju Konstantin Porfirogenita, i medjaše površno opisuje¹⁾. Od Dubrovnika po-

¹⁾ Cap. 30. De Adv. Imp. - A Ragusio Zachlumorum Principatus initium habet, et ad Oronitium flumen tendit; oraque maritima Paganis, montana, quae ad septentionem Chrobatis, quae in fronte Serbiae contermina est.

čimlje *Zahumsko kneževstvo* i proteže se do Neretve; k primorju graniči se s Neretvanskom; k planinama sieverno s Hèrvatskom, a istočno sa Sèrbiom; na drugomu pak miestu“) piše: „Nad Zahumljskom zemljom zapoviedali su najprije oni Rimljani, koje je car Dukljanin iz Rima ovdie naselio; poslie stanovnici od Obarah u sužanjstvo odvedeni, zemlja pusta ostala; koji sad ovdie prebivaju Zahumljani, Sèrbliji jesu, od onoga kneza, što se je uteko k caru Herakliu; i Zahumljani rečeni su od planine Huma, i drugojačie slavenskim jezikom nazivaju se oni, koji za glavicom prebivaju; buduć da je ondie velika glavica — bërdo, na kojoj su dva grada: Buna i Hum; i jesu u zemlji Zahumljanah gradovi, u kojima prebivaju: Stonj, Mokrisic, Josle, Galumianic i Dobrisic⁴⁾. Humska imala je svoje vlastite knezove, velike narečene, koji su bili podložni kraljima prevalitanskim (slovin-skim); stolietja X. napominje se Michael⁴⁾. Mihalj, komu je papa Ivan X. knjigu pisao. Raški veliki župani, stolietja XII. oborivši porodicu starih kraljah prevalitanskih, učine se gospodarima i humske zemlje. Nemanja veliki raški župan poklo-

³⁾ Cap. 33. Zachlumorum terrae Romani primuni dominabantur, Illi niminum Romani, quos Diocletianus imperater Romaeo velut in coloniam deduxit, Romanorum igitur Imperatori prius parebat Zachlumorum regio, sed ab Abaribus postea subjugata, et invinculis deductis ipsius incolis, tota haec regio deserta fuit. (Tko bi to mogao vicovati? ta tko bi ih po onim stienama i kèrčevim pohvatao!) Qui vero illic nunc habitant Zachlumi, Serbli sunt ab illo principe, qui ad Heraclum imperatorem confugit, et Zachlumi dicti sunt a monte chlumo nuncupato: et alias Slavorum dialecto Zachlumi dicuntur ii, qui post collem habitant; quando quidem magnus inibi collis est, in cuius vertice urbes duae sunt, Bona et Chlum; sunt que in Zachlumorum territorio urbes habitatae, stagnum, Mocrisic, Josle, Galumanic, et Dobrisic.

⁴⁾ Osim Stonja — Stagnun — grada u dubrovačkom okrnju za ostala miesta ništa se nezna. Mokrisic, da nije Makarska? Galumianic, Glamoč? Dobrisic, Dobraštica planina? Josle, Jasle.

⁵⁾ Tomislava hèrvatskvog velikog župana. Tarlati t. III. p. 94.

nio je bratji svojoj Miroslavu i Konstantinu. Miroslavu nastupi sin Andria, od ovoga imademo dvie povelje⁵⁾, u kojima ugovara mir i priateljstvo s Dubrovčanima, i jedna na kneza splitskoga Gargana, s kojim ugovara mir godine 1245. Ovi knez budući dobar i miroljubeći, mnoga miesta izgubio je; predielje nad- i podplaninsko, u kojima su bili gradovi: Nevesinje, Dobarevo i Gacko, ban bosanski Barić otme mu; imo je sinove Vlatka, koi mu u mladosti umre, Petra i Radoslava⁶⁾ pokopan leži u cèrkvi bl. d. Marie u Stonju. Po smèrti oèevoj nastupi sin Radoslav, poznat iz povelje godine 1254., kojom ugovara mir s Dubrovčanima⁷⁾. Unuci Andriini, Nikola i Tolen, nisu više ništa osim Popova polja posiedovali, buduć da su im Branivojeva četiri sina sve zemlje oteali; medjutim i ova četiri brata Mihalj, Dobrovoj, Branko i Brajko, za dugo nevladaše; razširivši gospodstvo svoje od Cetine do zalieva kotorskoga steku nepriatelja bosanskoga bana *Stiepana* IV. koi svu Humsku osvoji i s Bosnom sjedini. Kasnie stolietja XV. bosanski kralji Humsku, s mnogim drugim miestima daruju porodici Hranića, koji su nad njom zapoviedali 94 godine, priznajući bosanske kralje za svoje vèrhovne glavare. Vlatko Hranić, sin Vuka Hrane kneza rudinskog, rodjen oko godine 1349., od kralja Tvèrtka I. ciele vojske vojvoda učinjen bude; sa 20,000 Bošnjakah bio je došao na polje Kosovo u pomoć Lazaru sèrbskom knezu protiva caru Muratu, gdje se je junački borio; godine 1389. 15. lipnja po izdajstvu Vuka Bran-kovića Turci nadvladaju Sèrblje, a Vlatko se u Bosnu vrati. Turci oplienivši Sèrbiju navrate se i u Bosnu, al ih junački doèeka Vlatko iste godine, i 20. lipnja strašno potuèe; u znak svoje hrabrosti i zasluge steèe od kralja Humsku; imao je tri

⁵⁾ Od godine 1236. i 1248. sèrbski spomenici str. 6. i 14.

⁶⁾ Ducange spominje samo Vlatka i Petra, koi je nastupio ocu, i tretjeg bezimenog, oca Vukosave, koja je udata za Barbia de Cruce plemića dubrovačkog, ovo je po svoj prilici Radoslav.

⁷⁾ Sèrbski spomenici str. 27.

sina: Sandalja, Vukca i Vuka⁹⁾). Očevo dostojanstvo dobie p̄vorođjeni sin Sandalj; ovog kralj Ostoja učini velikim vojvodom sve svoje vojske i opremi ga protivu Sigismundu kralju ugarskom godine 1410. Od Ugrah predobiven, nastaviši boj strašno ih potuče i zato ga Ostoja dostojanstvom oćevim nadari, davši mu uz Humsku još niekoja miesta oko Drine i Neretve; kasnie godine 1414. pošalje ga u pomoć Stiepanu s̄rbskom Despotu protivu Musi, sinu cara Bajazeta. Grad u Dalmaciji Ost̄rvice bio je baština njegove žene Katarine, prodade ga Mletćanima godine 1411. za pet hiljadah dukatah⁹⁾ Dubrovćanima pak pokloni, al pravie prodade godine 1419. svoj dio konavljsanske župe, a Dubrovćani njemu pokloniše u gradu palaću, i dadoše mu u župi baštine u vriednosti od 3,000 perperah; nadalje, da se njemu i njegovoj porodici po mužkoj k̄rvi daje na godinu pet stotinah perperah dubrovačkih; sliedeće godine 1420. daruje Dubrovćanima drugi dio Konavlja: Sokol, Obod i Captat, što je spadalo na Petra Pavlovića, kog je pogubio Isak vojvoda sultana Mehmeta, i poklonio bio rećenomu Sandalji; a Dubrovćani opet njemu palaću u Dubrovniku i baštinu u vriednosti 3,000 perperah i svake godine 500 perperah¹⁰⁾). Imao je dvie žene, Katarinu i Jelenu, k̄cer Lazara Grebljanovića s̄rbskog kneza, a udovicu Nikole Gare, palatina ugarskog, od nijedne poroda neimajući nastupi mu sinovac Stiepan, a sin kneza Vukca; umre Sandalj godine 1435. — Stiepan, bio je ćoviek bez znaćaja, kao voda prelievao se je na svaku stranu, pun oholosti a prazna mozga, težio je za samosiljem, nastojao se je učiniti gospodarom nezavisnim od svog kralja, za koga je istina svoju k̄cer udao,

⁹⁾ U poveljama tako dolaze: Sandalj, Vlakac i Vuk; a Du Cange i dubrovački pisaoei ćetv̄rtog Vukića spominju, kog zajedno s Vukom pogubiše rodjaci Pavla Radenovića, kog je Vuk ubio.

⁹⁾ I. Lucius L. 5. Cap. 5.

¹⁰⁾ Vidi sv̄rhu toga Sandalja, povelje od godine 1419. 3. junia i godine 1420. maja 30. s̄rbski spomenici str. 137. i 144.

al kod pape, ugarskog kralia i sultana često opado; svoje knežestvo razširi od Dobrog polja do Novogpazara u duljini 12 danah; a u širini 4 dana, od Dubrovnika do Konjica; time ostalu Bosnu okêrnji i vlast kraljevsku oslabi, godine 1440. car Friderik IV. učini ga hercegom (vojvodom), odašta zemlja humska do današnjeg dana prozove se Hercegovina; njegov naslov bio je: „Stiepan božjom milostju herceg od sv. Save, gospodar Humski, i Primorski, i veliki vojvoda Rusaga bosanskoga, knez Drinski i k tomu.“ Godine 1451. nezadovoljan s jednom ženom zakonitom Jelenom, uzme sebi nieku Ceciliju Fiorentinku i s njom priljubodinstvo čineći, uvriedi sina Vladislava, koji s materom pobiegne u Dubrovnik; Dubrovčani ih dragovoljno prime, jer su imali rat sa Stiepanom, koji je bio uveo u svojoj zemlji nove gabele soli, pridruže sebi još bosanskog kralja Tomaša, te se rat ozbiljno zametne, i trajao je sve do godine 1453., ove godine posriedovanjem kralja ugarskoga i sultana pomiri se sa sinom i ženom i s Dubrovčanima¹¹⁾. Kad su Turci godine 1463. u Bosnu došli, herceg se je po svoj prilici tomu radovao, jer nije došao u pomoć kralju; car svèršivši posao s Bosnom i njega posieti, zemlju mu opustoši, i usili ga platjati danak godišnji od 25,000 dukatah, i sina najmladjega Stiepana uzme u tutiu. Umre godine 1466., od žene Jeline, kćeri gospodina Baoše¹²⁾ imao je kćer Katarinu udatu za Tomaša kralja i Mariu za Ivana Černoevića vojvodu

¹¹⁾ O ovoj razpri medju sinom Vladislavom i njegovim ocem Stiepanom, mnogi pisaoци pišu, da je toj razpri bio uzrok herceg, koji je sinu zaručnicu oteo; al prilicnie istini, vidi se, da je Vladislav zajedno s materom Jelenom (koju pisaoци dèrže za Ann Kantakuzenku) pobiego u Dubrovnik i vojsku digao protivà otcu, koji je tog vremena uzeo Ceciliju, da njezin porod neokêrnji mu baštinu, koja njemu pripadaše po smèrti otečevoj.

¹²⁾ Dubrovački i inostrani pisaoци, ovu Jelenu dèrže za kćer Momčila, a unuku kralja Yukašina? al iz povelje godine 1443. aprila 1. sèrbski spomenici str. 240. doznaje se, da je kći Baoše; po svojoj prilici Balše gospodara zetskog.

černogorskog; sinove Vladislava i Vlatka; od koje mu je žena bio najmladji sin Stiepan, od Jelene, ol od priložnice Cecilie, nezna se¹³⁾. Po smerti otčevoj bratja zemlju podiele medju sobom, Vladislav uzme *gornju* a Vlatko *dolnju* Hercegovinu s Novim; brat tretji Stiepan, bivši kod cara u tutii, poturči se, uzme ime Ahmet i postane begler-beg od Rumenlie¹⁴⁾. Sultan Bajazet II. protiera obadva brata i Hercegovinu podloži sasvim godine 1483. Vladislav i Vlatko uteku u Dubrovnik, odatle pak u otok Rab, gdje Vlatko umre, ostavivši sina Augustina; Vladislav ode u Ugarsku, i po svoj prilici ono su unuci njegovi a sinovi Balše, koje godine 1566. Aleksander vojvoda moldavski preporučuje Dubrovčanima¹⁵⁾. Piše Flavius Comnenus, da mletačka blagorodna porodica *Balsa* ima podrijetlo od Vladislava, a *Kosača* od Vlatka¹⁶⁾.

Osvojivši Turci Hercegovinu, mnoge plemićke porodice izturče se, mnogi izsele se u Dalmaciju; oko Senja u Hrvatskoj i Bačkoj i danas se zovu Bunjevci, od rijeke Bune; sami kmeti ostanu, da zemlju Turcima obradljivaju. Hercegovina sdruži se opet s Bosnom i podpane pod vezira travanjskog sve do godine 1832., te godine car Malmut učini vezirom Ali-agu Riz-

¹³⁾ Buduć da u povelji od godine 1467. maja 28. stoji: „Gospoja i herečica Cecilia ostavañ od hercega Stiepana sa sinovim mi Bogodanim hercega Vlatka i kneza Stiepana“ Sèrbski spomenici str. 299.

¹⁴⁾ Imao je za ženu Fatu kèer Mehmeta cara, od koje porodio je sinove Mehmeda i Ahmeta, kèeri: Humu, Kumriu i Gumriu, piše Comnenus Flavius. Koje godine ovi Stiepan došao je u tutiu, i kad se je poturčio, pisaocima nemože se vierovati; buduć da još godine 1470. — dakle 4 godine po smerti oca svoga — daje svièdočanstvo s bratom svojim Vlatkom, da je prino od Dubrovčanah poklad oca svoga, i podpisuju se: herceg Vlatko i knez Stiepan. Sèrbski spomenici str. 303.

¹⁵⁾ Vidi sèrbski spomenici str. 301.

¹⁶⁾ Vidi obširnije kod Maura Orbinia str. 388—389. — Du Cange-a Illyricum vetus. Cap. 14. „Comites Chelmeuses“ i Cap. 11. „Duces S. Sabae.“

vanbegovića, stolačkog muselima, davši mu od bosanskog pašaluka 14 nahija, da vlada neodvisno od travanjskog vezira, na uzdarje, što godine 1831. nije pristao uz buntovne Bošnjake Turke, koji protieravši Ali-pašu carskog vezira biahu odabrali sebi za vezira Usein-kapetana gradačkoga.

Sedamnaest je godina, odkad ovi siloviti paša nad Hercegovaćkom sirotinjom rajom okrutnički vlada; nad rajom velim samom, jer je Turcima na volju pustio, da rade, što god hoće, kao pravi *baše*: jer da ovo nije učinio, davno bi svoje gospodstvo izgubio. Turci bi ga ol protierali ol ubili. *Bašaluk* dakle u Hercegovini u podpunoj mieri vlada; Turci svi do jednoga pravi su dielom jeničari, a paša je jeničarah *aga*, samo što ime nenosi. Paša prepustio je Turcima, da od raje otimlju, što god više mogu; pootimali su zemlje, novce i blagživo; a paša nad sve ostale. Samo jedan, mimoišavši druge neizbrojene, dogadjaj da navedem. Godine 1841. - protiera u vrijeme najžešće studeni iz Mostara preko 570 kćerstjanskih porodica, na suboj pravdi, a za uzrok navodeći, da se je odprie u onim kućama klanjalo, a sada se po vlaški Bog moli; tko je mogao svoju kuću odkupiti, taj se je u nju povratio, mnogi pak i danas ostali su bez njih, koje on svojim inoncima pokloni; tom prigodom u ime *odkupljevine kućne* uzme 700 kesah. — Osim nebrojenih dacia, harač od dieteta pa do starca s glave na glavu 6 pletah, t. j. 22 groša, a u ostaloj Bosni 16 grošah, sveudamiu gradeći, svaki dan po jednog radina, kuća valja da mu daje bezplatno. Kad idje na vojsku protiva Běrdjanima i Čěrnogorcima, što svake godine biva, kćerstjani o svome trošku i hliebu, valja da prednjače, i tako uvijek dobiva tarući raju, da mu je manje din-dušmanah. Kad se vrati s boja, onda razreže opet na raju svoj trud i trošak. Za vrijeme njegovog vladanja odselilo se je iz Hercegovine u dolnju Bosnu preko 10,000 dušah, a poginulo je u ratu i od nasilja do 2,000; al za ovo on ništa neće da zna, već na priliku, ako je bilo u jednom selu 20 kućah, te je polovina odselilo, to

ostavša polovina za sve mora platjati. Car i njegov divan za sve ovo znade, kaotki i zato, da je Ali-paša protivnik svake nove reforme, al ga dragovoljno tērpe. Ali-paša znade im svoje laži u kućine zamotati, laž im za istinu prodati; on kazuje, da sveudiljni rat prisiljen je voditi s Černogorcima i Bèrdjanima, i da tako neradi, davno bi car izgubio Hercegovinu; zato svake godine vojsku diže, tobože da mu neprijatelji priete, ode do medje, popali žita i zaplieni čitava kèrda ovacah, nekoliko čobanskih glavah otrubi, te se slavodobitan vratja u Mostar; a Černogoracah i Bèrdjanah ni vidio nije, već sve svoju raju žalostnu. Tri sina imade, od kojih onaj najgori, u znak svog izdajstva na Dobrinji, postao je paša, te se sad imenuje Hafiz-paša i on gotovo sad od niekog vremena upravlja sám. Bojati se je, da po smèrti oćevoj on neostane vezirom na Hercegovini, a želja je obćenita, da se Hercegovina i Bosna opet sdruže pod jednim vezirom, buduć da je zemlja uboga, i bez žita iz Bosne nebi ni pò godine mogla biti; djumruci su veliki, zato svake skoro godine uniraju tamo ljudi od glada. Kad bi se sjedinile, onda bi se žito slobodno bez djumruka prenosilo, a osim toga lakše bi bilo raji jednog vezira, nego li dva uzdržavati, i manje kavazah platjati.

Abecedni pregled

sviuh u ovom zemljopisu dolazećih imenah.

Opazke: *gr.* znači grad; — *vr.* varoš; — *te.* tvrđja; — *sl.* selo; — *pl.* planina; — *pr.* predjelje; — *rk.* rieka; — *pd.* podor starog grada; — *sm.* samostan; — *st.* sastanak na medji t. j. raštela; — *nh.* nahia; — *ks.* kiseljak; — *tp.* toplice.

	Strana.		Strana.
A.		Bihač <i>gr.</i>	51
Avala <i>te.</i>	50	Bihačka krajina	51
		Bihačka <i>nh.</i>	51
B.		Biela <i>sm.</i>	59
Bagrana <i>tr.</i>	58	Bielava <i>pl.</i>	31
Banjalučka <i>nh.</i>	46	Bieljina <i>vr.</i>	43
Banjalučka <i>gr. vr.</i>	46	Bieljinska <i>nh.</i>	43
Banjani <i>pd.</i>	45	Bielopolje <i>sl.</i>	55, 60
Banjska <i>vr.</i>	45	Bila <i>rk.</i>	43
Barakovac <i>pl.</i>	46	Bilaj <i>tr.</i>	50
Bastača <i>pd.</i>	28	Bilastina <i>tr.</i>	52
Batievica <i>pl.</i>	2, 37	Bileća <i>pl.</i>	2, 53
Benakovac <i>pl.</i>	51	Bielibrieg <i>sl.</i>	30
Bèrčki <i>vr.</i>	43	Birač <i>pr.</i>	44
Bèrka <i>rk.</i>	42	Bistrica <i>sl.</i>	40
Bèrka <i>vr.</i>	43	Bistrica <i>rk.</i>	28
Bèrdjani <i>sl.</i>	41	Bistrica <i>rk.</i>	4, 26, 28
Beregomica <i>pl.</i>	49	Bitovnja <i>pl.</i>	2, 37
Bèrljuša <i>pl.</i>	28	Blagaj <i>vr. pd.</i>	55
Bèrvnik <i>sl.</i>	41	Blagaj <i>sl. pd.</i>	48

	Strana.		Strana.
Blagajska <i>uh.</i>	55	Buričevac <i>tr.</i>	50
Blažuj <i>pd.</i>	32	Busovača <i>vr.</i>	36
Blija <i>rk.</i>	49	Buško blato (bara)	4
Bluovnica <i>rk.</i>	22	Bužim <i>gr.</i>	52
Bobas <i>pd.</i>	25	C.	
Bobovac <i>pd.</i>	34	Cazin <i>vr. tc.</i>	52
Bočac <i>tr.</i>	25	Čèrkvena <i>rk.</i>	46
Borci jezero	4	Čèrkveno polje	49
Borova glava <i>pl.</i>	28	Čèrkvica <i>sl.</i>	38
Borovica <i>sl.</i>	34	Čèrljenice <i>pl.</i>	29
Bosna kraljevina	1	Čèrnagora <i>pl.</i>	2, 25
Bosna <i>rk.</i> 3, 31, 38, 39, 40, 41	41	Čèrnarièka <i>rk.</i>	23
Božići <i>ks.</i>	7	Čèrnarièka <i>rk.</i>	23
Bravsko <i>pl.</i>	49	Čèrnilug <i>sl. st.</i>	30
Brekovica <i>tr.</i>	52	Čèrnivèrh <i>pl.</i>	2, 39, 40
Brestovsko <i>ks.</i>	7	Čèrnivèrh <i>pl.</i>	27
Brežke <i>sl.</i>	43	Čèrnopas <i>pl.</i>	53
Brežnik <i>rk.</i>	55	Cicer <i>pl.</i>	27, 28
Briegava <i>rk.</i>	3, 53, 57	Cvitića most	56
Brina <i>rk.</i>	28	Č.	
Brizovopolje <i>vr.</i>	43	Čelebipazar, vidi Rogatica.	
Bročno <i>pr.</i>	55	Čelebić <i>sl.</i>	30
Brod <i>vr. sl.</i>	40	Č.	
Bronzenjak <i>sl.</i>	47	Čadjavica <i>rk.</i>	43, 49
Bugojno <i>vr.</i>	27	Čajnić <i>vr.</i>	59
Buljina <i>sl.</i>	38	Čajnička <i>uh.</i>	59
Bukovica <i>pl.</i>	22	Čapljina <i>vr.</i>	57
Bukovica <i>rk.</i>	34	Čemernica <i>pl.</i>	34
Bukovci <i>ks.</i>	36	Čemerno <i>pl.</i>	31
Bukovci —	60	Čipuljić <i>sl.</i>	27
Bukva <i>pl.</i>	27	Čobićpolje <i>sl.</i>	41
Buljina —	38	Čuklić <i>sl.</i>	30
Buna <i>rk.</i>	3, 53, 54		
Buna <i>sl.</i>	54		

	Strana.		Strana.
D.			
Dabar <i>sl.</i>	49	Drobnjaci <i>pr.</i>	59
Dera <i>rk.</i>	49	Dubica <i>vr. tv.</i>	48
Dërventa <i>vr. tv.</i>	40	Dubica <i>sl.</i>	40
Dërventska <i>nh.</i>	40	Dubočac <i>tv.</i>	40
Devetina <i>pl.</i>	46	Duboščica <i>pl.</i>	2, 34
Deževa <i>pd.</i>	45	Dubrave <i>pr.</i>	43
Dnoluka <i>pr.</i>	24	Dubrave <i>sl.</i>	43
Doboj <i>gr.</i>	40	Dubrovnik <i>pd.</i>	35
Dobor <i>pd.</i>	40	Durmitor <i>pl.</i>	2, 53
Dobretići <i>pr.</i>	25	Dusina <i>sl.</i>	36
Dobretinaluka <i>pl.</i>	28	Duvno <i>pr.</i>	55
Dobrićevo <i>sm.</i>	58	Duvanjska <i>nh.</i>	55
Dobrun <i>pd.</i>	44	F.	
Domaljevac <i>sl.</i>	41	Foča <i>sl.</i>	40
Donjamahala <i>sl.</i>	41	Foča <i>vr.</i>	59
Donjeselo <i>sl.</i>	25	Fočanska <i>nh.</i>	59
Dolnji-vakuf <i>vr.</i>	26	Fojnica <i>vr.</i>	35
Dovolja <i>sm.</i>	59	Fojnica <i>rk.</i>	35
Dragača <i>rk.</i>	35	Fojnička <i>nh.</i>	35
Dragalj <i>rk.</i>	43	G.	
Dragaljevac <i>sl.</i>	43	Gabela <i>sl.</i>	57
Dragočaj <i>rk.</i>	46	Gaćanska <i>nh.</i>	58
Dragunja <i>sl.</i>	43	Gacki <i>gr.</i>	58
Draguša <i>pl.</i>	37	Garevac <i>sl.</i>	41
Draževo <i>pl.</i>	37	Gerbavica <i>rk.</i>	37, 53, 54
Drenova <i>sl.</i>	48	Germeč <i>pl.</i>	49
Drežnica <i>rk.</i>	53, 54	Gèronica <i>rk.</i>	22
Drežnica <i>sl.</i>	55	Gèrzovo <i>sl.</i>	26
Drienča <i>sl.</i>	43	Gjurgjevistupovi <i>pd.</i>	45
Drina <i>rk.</i>	2, 43, 53	Glamoč <i>gr. pr.</i>	39
Drinjača <i>rk.</i>	4, 49		
Drinjača <i>pl.</i>	49		

	Strana.
Glasinci <i>pd.</i>	32
Glavice <i>sl.</i>	30
Glieb <i>pl.</i>	2, 53
Gnjat <i>pl.</i>	2
Gnjica <i>rk.</i>	42
Golubovci <i>sl.</i>	60
Gomionica <i>rk.</i>	46
Gomionica <i>sl. sm.</i>	47
Goradje <i>vr.</i>	59
Gorani <i>sl.</i>	38
Gorica <i>sl.</i>	56
Gorica <i>sl.</i>	60
Gornji-vakuf <i>vr.</i>	27
Gostilj <i>pl.</i>	22
Grab <i>st.</i>	30
Grabovica <i>pl.</i>	55
Grabovica <i>sl.</i>	56
Gračanica <i>rk.</i>	41
Gračanica <i>vr.</i>	41
Gradačac <i>gr.</i>	41
Gradačka <i>nh.</i>	41
Gradiška <i>vr. te.</i>	48
Grahovo <i>pr.</i>	58
Grahovo <i>pr.</i>	30
Gučjagora <i>sl.</i>	23
Gusinje <i>pl.</i>	2, 53

II.

Herbine <i>pl.</i>	28
Hercegovina <i>zemlja</i>	52
Hèrgud <i>pl.</i>	2, 53
Hermania <i>pd.</i>	51
Hèrzana <i>sl.</i>	56

	Strana.
Hisardžik <i>vr.</i>	60
Hlib <i>pl.</i>	55
Homar <i>pl.</i>	27, 55
Hum <i>pl.</i>	2, 53

J.

Jablanica <i>sl.</i>	38
Jadar <i>rk.</i>	4
Jagoda <i>pl.</i>	34
Jajce <i>gr.</i>	23
Jajačka <i>nh.</i>	23
Janj <i>rk.</i>	25, 26
Janj <i>pr.</i>	26
Jala <i>rk.</i>	42
Janja <i>rk.</i>	43
Janja <i>vr.</i>	43
Japra <i>rk.</i>	52
Japra <i>pr.</i>	52
Jaram <i>pl.</i>	27
Jurmaki <i>sl.</i>	60
Jelaške <i>sl.</i>	33
Jeleč <i>sl.</i>	25
Jeleč <i>vr.</i>	59
Jezero <i>vr.</i>	25
Jezero jezero	4
Jezerska <i>nh.</i>	25
Jezersko <i>te.</i>	52

I.

Ibar <i>rk.</i>	3
Igman <i>pl.</i>	2, 31
Ilidža <i>tp.</i>	32
Ilova <i>sl.</i>	48

	Strana.		Strana.
Inač <i>pl.</i>	35, 36	Kojsina <i>sl.</i>	36
Iošanien <i>rk.</i>	31	Komotin <i>pd.</i>	24
Ivan <i>pl.</i>	2, 37	Komušina <i>sl.</i>	40
Ivangrad <i>pd.</i>	47	Konjic <i>gr. i vr.</i>	38
Ivanjska <i>pr.</i>	47	Konjička <i>nh.</i> , vidi uert. <i>nh.</i>	
Izačić <i>tc.</i>	51	Kopila <i>pl.</i>	22, 26
		Koprivnica <i>rk.</i>	26
K.		Koprívno <i>sl.</i>	41
Kadinabukva <i>sl.</i>	30	Koraj <i>sl.</i>	43
Kakanj <i>sl.</i>	38	Koratjê <i>sl.</i>	40
Kakmur <i>sl.</i>	42	Kosijerevo <i>sm.</i>	58
Kamengrad <i>tc.</i>	49	Kostajnica <i>sl.</i>	38
Kamešnica <i>pl.</i>	28	Kotor <i>pd.</i>	25, 32
Kamičak <i>sl.</i>	50	Kotorsko <i>pr.</i>	40
Karaula <i>sl.</i>	23	Kotorsko <i>vr.</i>	40
Karaulskagora <i>pr.</i>	22	Kovač <i>pl.</i>	2, 55
Kërnjin <i>pl.</i>	2, 39	Kovač <i>pl.</i>	55
Kiseljak fojnički	36	Kozara <i>pl.</i>	2. 46
Kiseljak tuzlanski	43	Kozarac <i>tc. i vr.</i>	48
Kladanj <i>vr.</i>	33	Kozica <i>rk.</i>	35
Kladanjska <i>nh.</i>	33	Kozó <i>pd.</i>	36
Kladuša velika <i>tr. vr.</i>	52	Kreševo <i>vr. i pd.</i>	36
Kladuša mala <i>sl. tc.</i>	52	Krezluk <i>pl. i rk.</i>	23
Klisa <i>vr.</i>	50	Krivaja <i>rk.</i>	4, 33, 41
Ključ <i>gr.</i>	50	Krivokučka <i>rk.</i>	49
Ključka <i>nh.</i>	49	Krug <i>pl.</i>	28
Klobuk <i>tc.</i>	58	Krupa <i>gr. i vr.</i>	52
Klokoti <i>ks.</i>	7, 36	Krupa <i>rk.</i>	4, 26, 46
Klopotnik <i>pl.</i>	27	Krupa <i>sl. i rk.</i>	26
Knežina <i>pr.</i>	25	Krupska <i>nh.</i>	52
Knežpolje <i>pr.</i>	49	Kruščica <i>tp.</i>	23
Kobaš <i>vr.</i>	48	Krusčica <i>sl.</i>	23, 38
Kobilia glava <i>pl. i ks.</i>	7, 31	Kulašin <i>tc. i vr.</i>	59
		Kolašinska <i>nh.</i>	59

	Strana.
Kulin-vakuf <i>vr.</i>	50
Kulin-vakufska <i>nh.</i> , v. Novos.	
Kupris <i>pr.</i>	27
Kupriškigrad <i>tv.</i>	28
Kurilo <i>sl.</i>	60
Kurljaj <i>pl.</i>	27
Kuzlar <i>tv.</i>	44

L.

Laktaši <i>tp.</i>	48
Lašva <i>rk.</i>	4
Lepenica <i>rk.</i>	4
Lepenica <i>ks.</i> 7, 34, 35, 36	
Leškopolje <i>sl.</i>	60
Liešnica <i>rk.</i>	40
Lim <i>rk.</i>	3, 53
Lipa <i>sl.</i> i <i>pd.</i>	30
Liplje <i>sl.</i>	40
Lisičjak <i>sl.</i>	51
Lisina <i>pl.</i>	23
Liskovica <i>sl.</i>	25, 40
Liskovica <i>tp.</i>	40
Lišnica <i>rk.</i>	41
Lištica <i>rk.</i>	51
Lievno <i>gr.</i> i <i>vr.</i>	29
Lievanjska <i>nh.</i>	28
Ljubaštica <i>rk.</i>	43
Ljubešnik <i>pl.</i>	2
Ljuba <i>vr.</i>	48
Ljubinja <i>rk.</i>	31
Ljubinje <i>vr.</i>	58
Ljubomir <i>pr.</i>	58
Ljubovia <i>sl.</i>	44

Strana.

Ljubunčić <i>sl.</i>	30
Ljubuša <i>pl.</i>	55
Ljubuški <i>gr.</i>	56
Ljubuška <i>nh.</i>	56
Lomienci <i>sl.</i>	60
Lukačevšamac <i>sl.</i>	3
Lukavac <i>rk.</i>	41

M.

Maglaj <i>tv.</i> i <i>vr.</i>	42
Međlajska <i>nh.</i>	41
Majeвица <i>sl.</i> i <i>pl.</i> 2, 42, 43	
Maloselo <i>sl.</i>	27
Malovan <i>pl.</i>	2, 27
Malinovac <i>pl.</i>	28
Markovac <i>rk.</i>	40
Mataruge <i>sl.</i>	48
Matina <i>sl.</i>	40
Matina <i>ks.</i>	7
Medna <i>sl.</i>	26
Medvidgrad <i>pd.</i>	37
Mértvica <i>rk.</i>	28
Midena <i>pl.</i>	55
Mideno polje	50
Milač <i>rk.</i>	28
Mileševo <i>pd.</i>	60
Mileševac <i>sl.</i>	41
Miljacka <i>rk.</i>	4, 55
Miljacka <i>rk.</i>	31
Misoča <i>rk.</i> i <i>sl.</i>	34
Mitrovica <i>vr.</i>	45
Mitrovačka <i>nh.</i>	45
Modrića <i>vr.</i>	41

	Strana.		Strana.
Mokragora <i>st.</i>	44		
Mokronoge <i>sl.</i>	56		
Morača <i>rk.</i>	3, 53		
Mosor <i>pl.</i>	22		
Mostar <i>gr.</i>	54		
Mostarska <i>nh.</i>	54		
Mostarski vezirluk	52		
Mostarsko blato (bara)	4		
Moštanica <i>sl.</i>	49		
Moštra <i>sl.</i>	34		
Mošunj <i>sl.</i>	23		
Mutnik <i>te.</i>	52		
N.			
Nabožić <i>pl.</i>	34		
Neretavska <i>nh.</i>	37		
Neretva <i>pr.</i>	37		
Neretva <i>rk.</i>	3, 37, 53		
Neretvica <i>rk.</i>	37		
Neteka jezero	4		
Nevesinje <i>vr.</i>	58		
Nevesinjska <i>nh.</i>	58		
Nikšić <i>vr. i te.</i>	58		
Nikšićka <i>nh.</i>	58		
Nevizdrak <i>sl.</i>	38		
Novakasaba <i>vr.</i>	44		
Novi Bosanski <i>gr. i vr.</i>	48		
Novipazar <i>vr. i gr.</i>	45		
Novopazarska <i>nh.</i>	45		
Novišcher <i>vr.</i>	39		
Novoselska <i>nh.</i>	50		
Novivaroš <i>vr.</i>	45		
Nozdrac <i>rk.</i>	55		
Nuglušić <i>sl.</i>	30		
		O.	
		Obojak <i>pd.</i>	36
		Obudovac <i>sl.</i>	41
		Očevia <i>sl.</i>	35
		Odžak <i>vr.</i>	40
		Olovo <i>sl. i pd.</i>	33
		Opatčica <i>rk.</i>	28
		Orašje <i>sl.</i>	23
		Orahovica <i>pl.</i>	38
		Orešac <i>vr.</i>	50
		Orlokuk <i>pl.</i>	55
		Orlovica <i>pl.</i>	55
		Osat <i>pr.</i>	44
		Osiečani <i>pl.</i>	51
		Osiečenik <i>pl. i sl.</i>	38
		Osiljar <i>pl.</i>	55
		Oskova <i>sl.</i>	38
		Osmača <i>pl.</i>	46
		Osova <i>sl.</i>	40
		Ostèrvica <i>te.</i>	50
		Ostrožac <i>gr.</i>	52
		Ostrožačka <i>nh.</i>	52
		Otinovci <i>sl.</i>	28
		Otoka <i>te. i sl.</i>	52
		Ozren <i>pl.</i>	2, 41
		P.	
		Pakline <i>pl.</i>	55
		Pašić-polje <i>sl.</i>	30
		Pecka <i>sl.</i>	26
		Peći <i>te. i vr.</i>	52
		Pèrnjavor <i>vr.</i>	48
		Petrovac <i>te.</i>	51

	Strana.		Strana.
Petrovačko polje	50	Prolog <i>pl.</i>	2, 28
Piva <i>rk.</i>	3, 53	Proslap <i>sl.</i>	37
Piva <i>pr.</i>	58	Prozov <i>cr. pd.</i>	37
Plavnica <i>sl.</i>	60	Prozorska <i>nh.</i> , vidi Ram.	
Plazenice <i>pl.</i>	28	Prusac <i>tv.</i>	27
Plehan <i>sl.</i>	40		
Plievlje <i>cr.</i>	26, 59	R.	
Plievlje <i>pl.</i>	2, 53		
Plievljanska <i>nh.</i>	59	Radoblja <i>rk.</i>	53, 54
Pliva <i>rk.</i>	4, 23, 25	Radovan <i>pl.</i>	2, 22, 26
Pooiljevo <i>pl.</i>	42	Radovan <i>pd.</i>	23
Počitelj <i>gr.</i>	57	Radovlje <i>pd.</i>	35
Podgorica <i>tv.</i>	60	Raduša <i>pl.</i>	27
Podhum <i>sl.</i>	38	Raić <i>cr.</i>	43
Podmalinski <i>sm.</i>	59	Rakitno <i>pr.</i>	55
Podmilačje <i>sl.</i>	24	Rama <i>rk.</i>	4, 37
Podražnica <i>sl.</i>	26	Rama <i>pr.</i>	37
Podzvizd <i>tv.</i>	52	Ramska <i>nh.</i>	37
Poganac <i>pd.</i>	28	Ramščak <i>pl.</i>	55
Popović <i>sl.</i>	40	Ranče <i>pl.</i>	23
Popovo <i>sl.</i>	43	Rastoka <i>sl.</i>	50
Popovopolje <i>pr.</i>	59	Raška <i>rk.</i>	45
Posušje <i>sl.</i>	56	Ravašnica <i>pl.</i>	27
Potočani <i>sl.</i>	42	Red <i>pl.</i>	34
Prača <i>pd.</i>	33	Resenača <i>pl.</i>	49
Pranja <i>rk.</i>	4	Resenović <i>sl.</i>	30
Prehodac <i>pd.</i>	30	Ribnik <i>sl.</i>	49
Priboj <i>cr.</i>	1, 50	Ripač <i>tv.</i>	52
Pridor <i>cr. i tv.</i>	48	Rogatička <i>nh.</i>	32
Pridorska <i>nh.</i>	48	Rogatica <i>cr.</i>	33
Priepolje <i>cr.</i>	60	Romania <i>pl.</i>	2, 31
Priepoljska <i>nh.</i>	60	Rosinj <i>pd.</i>	27
Prokletia <i>pl.</i>	2, 53	Rožaj <i>cr.</i>	46
Prokos jezero	4	Rudo <i>cr.</i>	59

	Strana.		Strana.
S.		Smerdinj <i>pl.</i>	28, 42
Sajković <i>sl.</i>	30	Soke <i>tv.</i>	41
Salempalanka <i>tv.</i>	58	Soko <i>pl.</i>	41
Samar <i>pl.</i>	58	Sokolac <i>tv.</i>	26
Sana <i>rh.</i>	4, 25, 48, 49	Sokolac <i>pd.</i>	52
Sanica <i>rk.</i>	49	Sokoline <i>sl.</i>	25
Sanskimost <i>vr. i pd.</i>	49	Soli dolnja <i>vr. i tv.</i>	42
Sarajevo <i>vr. i tv.</i>	31	Soli gornja <i>vr.</i>	43
Sarajevska <i>nh.</i>	31	Spreča <i>rk.</i>	4, 39, 41, 42
Sarajevski mulaluk	31	Spuž <i>tv.</i>	60
Sava <i>rk.</i>	2, 40, 41, 42, 43, 46	Sratinska <i>sl.</i>	47
Savinlakat <i>pl.</i>	45	Srebrenik <i>tv.</i>	41
Savskilug <i>pl.</i>	46	Srebrenik <i>pl.</i>	41
Sebežić <i>sl.</i>	36	Srebrenica <i>vr.</i>	44
Seonica <i>rk.</i>	37	Srebrenička <i>nh.</i>	44
Seonica <i>sl.</i>	38	Sredice <i>sl.</i>	50
Seonica <i>sl.</i>	56	Stararička <i>rk.</i>	49
Sèrnatica <i>pl.</i>	2, 49	Staretina <i>pl.</i>	28
Sienica <i>vr.</i>	45	Starimajdan <i>vr.</i>	49
Sienička <i>nh.</i>	45	Staromajdanska <i>nh.</i>	49
Siva stiena <i>ks.</i>	40	Starivlah <i>pr.</i>	45
Sivša <i>sl.</i>	40	Stavinja <i>rk.</i>	34
Skakava <i>sl.</i>	43	Stermica <i>pl.</i>	28
Skataviea <i>pl.</i>	46	Steržanj <i>pd.</i>	28
Skender-vakuf <i>vr.</i>	25	Stoborje <i>pl.</i>	33
Skoplje <i>pr.</i>	26	Stolac <i>gr. i vr.</i>	57
Skopaljska <i>nh.</i>	26	Stolačka <i>nh.</i>	57
Skočić <i>sl.</i>	44	Stožer <i>pl.</i>	27
Skucani-vakuf <i>sl.</i>	49	Struge <i>vr.</i>	57
Skugrići <i>sl.</i>	41	Studba <i>rk.</i>	28
Slapnica <i>sl.</i>	34	Stupčanica <i>rk.</i>	33
Slatina <i>sl.</i>	47	Sturlić <i>tv.</i>	52
Slatina <i>tp.</i>	7, 37	Suliska <i>vr.</i>	34
		Sutjenska <i>pl.</i>	2

	Strana.
Sutorina <i>pr.</i>	53
Susid <i>pd.</i>	27
S.	
Šalia <i>pl.</i>	2
Šar <i>pl.</i>	2
Šaranci <i>pr.</i>	59
Šator <i>pl.</i>	28
Ščit <i>pl.</i>	2, 26, 35, 37
Šemnišnica <i>rk.</i>	26
Širokibrieg <i>sl.</i>	55
Šišz <i>pl.</i>	49
Škipovac <i>sl.</i>	41
Štedra <i>pl.</i>	28
Šuica <i>rk.</i>	28
Šuica <i>sl.</i>	55
Šuljaga <i>pl.</i>	2, 27
Švrakava <i>rk.</i>	4
T.	
Tara <i>rk. i pr.</i>	3, 53, 59
Tartar <i>pl.</i>	53
Tartarović <i>tv.</i>	58
Taslidža <i>vr.</i> , vidi Plievlje.	
Taslidžanska <i>nh.</i> , vidi Plievlj.	
Tekučica <i>sl.</i>	42
Teočak <i>sl.</i>	43
Ternovo <i>sl.</i>	33
Terstivnica <i>rk.</i>	34
Teržac <i>tr.</i>	52
Tešanj <i>vr. i tr.</i>	39
Tešanjska <i>nh.</i>	39
Tihaljina <i>rk.</i>	3
Timar <i>pr.</i>	47
Tinja <i>rk.</i>	42
Tisovac <i>pl. i pd.</i>	2, 23, 25

	Strana.
Tišina <i>sl.</i>	41
Tiškovac <i>sl.</i>	30
Todorovo <i>tr.</i>	52
Tolisa <i>rk.</i>	41
Tolisa ristjanska <i>sl.</i>	41
Tolisa kèrstjanska <i>sl.</i>	41
Tomina <i>sl.</i>	40
Tramošnica <i>sl.</i>	41
Travnik <i>vr. i gr.</i>	22
Travanjska <i>nh.</i>	22
Travanjski vezirluk	22, 46
Trebava <i>pl. i sl.</i>	41
Trebević <i>pl.</i>	2, 31
Trebinja <i>sl.</i>	58
Trebinje <i>vr.</i>	57
Trehinjska <i>nh.</i>	57
Trebinšćica <i>rk.</i>	3, 53
Trebižat <i>rk.</i>	3, 53
Tribovo <i>sl.</i>	25
Triglava <i>sl.</i>	30
Triglava <i>pl.</i>	28
Trieščani <i>sl.</i>	37
Trogir <i>pl.</i>	2, 39
Trojica sveta <i>pl.</i>	2
Trubar <i>sl.</i>	51
Turia <i>pl.</i>	42
Turia <i>tv.</i>	52
Turić <i>sl.</i>	41
Tušnica <i>pl.</i>	28, 55
Tuzla donja, vidi Soli d.	
Tuzla gornja, vidi Soli g.	
Tuzlanska <i>nh.</i>	42
Tvor <i>pl.</i>	23
U.	
Ugar <i>pl. i rk.</i>	4, 23
Ugarac <i>pl.</i>	28

	Strana.		Strana.
Ukrina <i>rk.</i>	4, 40, 46	Višegradska <i>nh.</i>	44
Ulice <i>sl.</i>	43	Višegrad <i>vr.</i>	44
Una <i>rk.</i>	2, 48	Vitez <i>vr.</i>	23
Unac <i>rk. i pr.</i>	51	Vitoroga <i>pl.</i>	28
Usina <i>sl.</i>	43	Vlasenice <i>vr.</i>	33
Usora <i>rk.</i>	4, 39	Vlasenička <i>nh.</i>	33
Utovo <i>to.</i>	57	Vlašić <i>pl.</i>	2, 22
Uzlonac <i>pl.</i>	46	Volar <i>sl.</i>	48
		Voliak <i>pl.</i>	37
		Volujak <i>pl.</i>	2, 53
		Vragolović <i>sl.</i>	33
		Vran <i>pl.</i>	2, 53, 55
		Vranduk <i>to.</i>	39
		Vranica <i>pl.</i>	2, 26, 35
		Vranograč <i>to.</i>	52
		Vratnica <i>pl.</i>	50
		Vrila <i>sl.</i>	28
		Vručica <i>sl.</i>	40
		Vučjak <i>pl.</i>	2, 40
		Vuvac <i>pl.</i>	2, 53
		Vuvac <i>rk.</i>	4, 45
		Z.	
		Zavala <i>sm.</i>	58
		Zakopaonik <i>pl.</i>	28
		Zdena <i>rk.</i>	49
		Zec <i>pl.</i>	2, 35
		Zelenike <i>sl.</i>	40
		Zenica <i>vr.</i>	38
		Zenička <i>nh.</i>	38
		Zenik <i>rk.</i>	37
		Zeta donju	60
		Zmijanje <i>pr.</i>	48
		Zovik <i>sl.</i>	43
		Zvečaj <i>pd.</i>	47
		Zvečan <i>pd.</i>	45

V.

Vagan <i>pd.</i>	26
Varcar-vakuf <i>vr.</i>	25
Varda <i>pl.</i>	35
Vareš <i>vr.</i>	34
Varešac <i>rk.</i>	34
Varvara <i>sl.</i>	37
Vasiljević <i>sl.</i>	42
Vedropolje <i>sl.</i>	52
Velež <i>pl.</i>	2, 53
Veličanka <i>rk.</i>	40
Velika <i>vr.</i>	40
Verbanja <i>rk.</i>	4, 46
Verbanjica <i>vr.</i>	47
Verbasc <i>rk.</i>	4, 23, 46
Verbaska <i>rk.</i>	4, 47
Virbljani <i>sl.</i>	26
Vêrhbosna <i>pd.</i> , vidi Blažuj.	
Vêrhovina <i>pr.</i>	24
Veselastraža <i>sl.</i>	27
Vidoši <i>sl.</i>	30
Vienac <i>tr.</i>	24
Vienac <i>pl.</i>	51
Viaka <i>sl.</i>	35
Vilenica <i>pl.</i>	2, 22
Visočka <i>nh.</i>	33
Visoki <i>vr.</i>	34

	Strana.		Strana.
Zvezda <i>pl.</i>	34	Žabljak <i>to. i sl.</i>	30, 68
Zvezdan <i>pd.</i>	35	Železnica <i>rk.</i>	31
Zvonigrad <i>pd.</i>	36	Žepče <i>vr.</i>	40
Zvornik <i>gr. i vr.</i>	44	Žitomislčić <i>sm.</i>	57
Zvornička <i>nh.</i>	43	Živanjska <i>rk.</i>	40
		Županjac <i>gr. i vr.</i>	56
Žabar <i>sl.</i>	41	Županjačka <i>nh.</i> , vidi Duv.	
Žabljak <i>rk.</i>	28		

Dio II.

DOGODOPIS.

Patras scribere iussit amor!

Ovidius.

I. Uvod.

Prostor zemlje medju riekama: Savom, Unom, Drinom i morem jadarskim od stolietja IX. naziva se „*Bosna*“¹⁾. Od najdavnašnjih vremenah spadala je Bosna, na *veliku Iliriu* — *Illyricum magnum*, — koja imadiaše svoje kralje. Ovi kad budu od Rimljanah predobiveni, Iliriu razdiele na različite države. Bosna spadaše na Panoniu drugu Konsularsku. Augustus pridruži je Dalmaciji²⁾. Po razdieljenju rimskog carstva godine poslie Isukèrstova narodjenja 379. na iztočno i zapadno, Bosna podpadne pod iztočno t. j. gèrčko carstvo. Oslabivši obadva carstva, u Bosnu i u druge ilirske države najprije provale divji narod Goti stolietja V., sliedećeg pak stolietja VI. Gote protieraju Avari i s ilirskim zemljama zavladaju, al ni ovih dugoviečno nebude gospodstvo. Pod Irakliom gèrčkim carom (g. 610—641.) slavenski narodi Hèrvati i Sèrbli protieraju Avare posvojivši ilirske zemlje, i svoje gospodstvo ute-

¹⁾ Od dogodopisacah ime ovo pèrvi napominje car gèrčki Konstantin Porfirogenita. De Adm. Imp. Cap. 31. In agro vero Bosonae — Civitates — Catera et Desnec etc.

²⁾ Farlati tom. 4. pag. 37.

meljivši. Bosna k iztoku Sèrbim, k zapadu Hèrvatima zapadne. Stanovnici u Bosni kano i u ostalim ilirskim zemljama od najdavnijih vremenah bili su Iliri pleme slavensko³⁾. Gospodujući narodi Rimljani, Gèrci, Goti, Avari, vierovat nemožemo, da su stare stanovnike izkorenili, njihovo gospodstvo samo nad gradovim i u ravnicama bilo je, planine pako i bërda uzdržali su stari stanovnici; ovomu sviedočanstva netreba; svak razuman vidi, i najviše iz toga razložiti može, pèrvo, što Sèrbi i Hèrvati, nisu mogli naseliti u kratko vrieme ove zemlje, buduć da su se oni krenuli iz sievera ne kao narod, već kao jedno oddieljenje vojničko; drugo što znamo, da od blizu 400 godinah Turčin s Bosnom vlada, i da je u vrieme uzetja Bosne preko 60,000 u Aziju preselio, preko 30,000 u jeničare pokupio, a tko će izbrojiti, koliko ih je pogubljeno, i u druge zemlje odseljeno, pak i do današnjega dana narod bosanški u svojoj bitnosti se uzdržao, i premda su mu rav-

³⁾ Novii dogodopiscinaši, nasledujuć inostranske, o nama pišuće, stare Ilire neće da priznađu za slavenski narod, već povukavši se za Porfirogenitom, dèrže da su Slaveni stopèrv VI. stoljetja u Iliriju došli, i da današnji svi Slaveni na jugu, jesu potomci Sèrbah i Hèrvatah, a o Bugarima i Slovencina, ništa i nespominjući! Inostranskim pisacem i našim niekim tobožnim dogodopiscima nitko se nećudi, al zaisto svak se ima ćuditi slavnom piscu P. Šafariku! koi Henetc dèrži za Slavene; a da su Heneti bili Iliri, to nitko nesumnji; vidi njegova diela Ueber die Abkunft der Slaven i Starožitnosti Slowanské, pak i opet u ovom posljednjem dielu govori: da nikakvih Slavenah prie došastja Hèrvatah i Sèrbah u Ilirsku nije bilo; sravnivajuć ovo, i jošie niekoja njegova protuslovja u obziru ovog predmeta, kazati se mora zaisto ćudno razložjenje!! — Tko se želi bolje o ovoj istini: da su stari Iliri bili slavenskog roda, uvieriti, neka čita slavnog Katančiča osim drugih dielah osobito dielo: De Istro ejaque ad colis Commentatio etc. Budae 1798. — Dr. Ij. Gaja: „Tko su bili stari Iliri? vidi Danice Ilirske godine 1839. broj 10—15. zatim Slavje ke g. I. Kukuljevića, dielce istina malušno al istoričko.

nice i doline većinom oduzete, ništa ne manje on briegove i sad dërži, on se *Vlahom*; i sad zove, kao što ga i bosanski vladaoci u svojim poveljama prije 600 godinah zvaše; on govori i sad oni slavenski južni jezik, kao što ga u našim rukopisnim poveljama od stolietja XIII. čitamo. Bosna zemlja dobila je ime od rieke *Bosne*, kao što Rama od *Rame*; Rascia od *Raške*, po običaju slavjanskom kako i na primier Moravia od rieke *Morave* itd. i premda je to sasvim očevidno, ipak mnogi misle i pišu, da joj ime proizlazi od imena naroda *Besah* ili kako nieki kažu *Bosah*, koji se niegda prije došastja Hërvatah i Sërbah u ove zemlje, doselili biehu iz Tracie od Bugarah protierani. — Besi iliti Bosi, grana naroda getskotračkog, obitavali su zemlju od Nesta do Hema, zapadno Sërdim u Misii, iztočno Odrisim, u dolini filipopoljskoj susiedi. Poznati su bili otcu dogodopisa, *Herodotu*, godine 71. po rođjenju Isukërsta. Cara Oktaviana vojvoda M. T. Lucullus predbio ih je i pod rimsku zapovied metnuo. Strabo govori, da su narod razbojnički bili. Ovidio napominje u svom žalopievu, kako je nesnosno medju njima prebivati⁴⁾. Besi, bili su zaisto narod slavenski — ilirski — od Gërkah različit; tako se štije kod dogodopisca *Pagius-a* tom. II. „g. 315. u životopisu sv. Teodosia strojnika — Coenobiarcha — da je sv. Niceta sagradio u prostoru samostanskom cërkve, u përvoj Bog se je slavio u gërčkom jeziku, u drugoj Besi *svojim jezikom* božanstvene hvale pievahu; u tretjoj Armeni Bogu se moljahu; a u četvërtoj iz tielesah ljudskih vragovi se iztievahu.“ —

Da su Besanci potomci ovih *Besah* tvërde dogodopisci: *Seb. Munsterus* u svojoj *Cosmographii* K. IV. *Lud. Tubero* — *Cervarius* Dubrovčanin⁵⁾. *Ant. Bonfin* Neapolitanac

⁴⁾ Vivere quàm miserum est inter Bessosque Gaetasque. Ex Ponto Tris. III. El. X. v. 5.

⁵⁾ Commentariorum Lib. 5. §. 4. Porro Bosinates Thraecum Bossorumque Soboles, olim Thracia a Bulgaria pulsi, eas regiones Illyrici in-

i Matie Kurvina historiograf Dec. II. libro X. Peter de Réva pisaoc ugarski⁶). *Sim. Timon* po isti način dogodopisac ugarski⁷) i više drugih vidi kod *M. Orbinia* str. 345. — Koi vodja i koje godine su ovi Besi ovamo došli to se uprav kazati nemože, po svoj prilici na svèrhi stolietja VI. Onog vremena dogodopisci o ovom preselenju Besah ništa nespominju, i ovo mućanje, mnogim služi za razlog, s kojim dokazuju, da današnji Bošnjaci, nisu Besah potomci. Al ovi razlog ništa nevalja: Koi dogodopisac kaže, kad su pèrvi Slaveni u Europu došli, i koji su ih vodje izveli? kako su se razselili? — i mnoga druga, koja mi danas zato neznamo, što o njima nitko nije pisao, a da su se dogodila, nitko nesumnja.

II. Bani bosanski.

Kako se god nemože vrijeme naznačiti istinito, kad su se Besi u ovu zemlju iz Tracie doselili, tako isto niti se imena vodjah mogu znati. Ništa ne manje imali se bërzo podloženi biti pòglavarima prevalitanskim¹) i to još stolietja VII.²). Stolietja pako IX. (g. 874.) *Budimir*, kralj prevalitanski sazove sabor u rav-nini duvanjskoj, uredi svoje kraljestvo, i razdieli ga na županije, pravie, na banovine. Dandulus dužd i pisaoc mletački pod godinom 874. u svojim lietopisima sliedeća piše: „Jest pako Dalmacia pèrva od dèržavah gèrčkih, koja od iztoka ima Ma-

sederun¹, quae Savo, Valdano, Drina amnibus, et mari adriatico, quod Dalmatiae pretenditur, continentur.

⁶) Corona Hung. Cent. 7. Bosna, vel Bosnia, ab incolis, qui vulgo Bosnii olim et Bessi appellabantur, dicta regio etc.

⁷) Imago antiquae Hungariae pag. 18. . . . Auctor enim qui ante Turocium scripsit Cronica Hungariae, Bessos vocat populos, cum quibus reges Hung. apud Savum bellabant.

¹) Kraljestvo, nieki imenuju ovako, nieki dalmatinskim, nieki slovinskim, a nieki sèrbskim; kraljestvo ovo iz početka malušno i tiesno bilo je od prilike pašaluk skadarski, al kasnie kad se razširi, bërzo propade.

²) Pejačević Colloquio 12, pag. 373.

cedoniu, od zapada Histriu, od poldneva more jadersko i otoke liburničke; a od sievera jedan dio Misie: Od ravnine dakle Duvna — a plano Dalmae — do Histrie, nazvo je *Hèrvatska biela*; a od rečene ravnine do Drača, *Hèrvatska cèrvena*; a prama bèrdima, od rieke Drine do Macedonie, *Rascia*; a od rečene rieke s ovu stranu *Bosna* naimenovao je, i župane u svakoj postavio je³⁾. Bosna dakle imala je svoje bane, koji su bili podložni kraljem više rečenim, al ovo podložstvo slabo je bilo dok najposlie sasvim, neodbrace ga, i bani nezavisno stanu upravljati.

I. ŽELIMIR (Selimirus).

Oko godine 940. štije se, da je pèrvi bio od banah bosanskih, koi nehtiede biti podložan svom gospodaru Tiešimiru, zato bi sbačen s dostojanstva.

II. KREŠIMIR (Kresimirus).

Kralja spomenutog sin, a brat Prelimirov, ovi od otca svoga bi poslan protiva neposlušnog bana Želinu ira s vojskom; uzmnožavši vojsku svoju s vojskom Čedomira bana od biele Hèrvatske, svog po materi dieda, pobi se sa Želimirom niže Jajca, nadbi ga i u Ugarsku protiera. Za nadarenje otac mu predade pod vlast bosansku banovinu. Po smèrti svog dieda Čedomira oko godine 970. nàsliedi i bielu Hèrvatsku. Po Dukljaninu: Orbini, Du Cange, Pejačević, Farlati itd. pišu.

III. STIEPAN I.

Sin Krešimirov, po smèrti svog otca stupi na dostojanstvo bana bosanskoga. Bio je veliki priatelj Dubrovčanah; oko godine 1080. dodje u Dubrovnik sa ženom svojom, i od Du-

³⁾ Ovo Dandulus piše kod Lucia L. 2. Cap. 3. i to po popu Dukljanskom kano i Orbini pag. 211.

brovčanah liepo primljen i dočekan bude; u znak ovog priateljstva, darovao im je tvrđjavu Župu (Breno) sa spadajućim na nju zemljištem Gruž (Gravosa), Rieku (Ombla), Zatonj (Malfium⁴). Po smértni ovog bana, porodi se u Bosni boj unutarnji, radi šta žena njegova Margarita otidje u Dubrovnik ponesavši sobom i blagajnicu; sv. križa, i više drugih svetačah moći, koja darova cèrkvi sv. Stiepana. Baveći se ona u Dubrovniku, sagradi cèrkvu na poštenje svoje zaštitnice sv. Margarite⁵) u kojoj i pokopana biaše. — Du Cange §. 4. Pejačević Coll. 12. pag. 374. Po Dukljaninu. Uzrok ovih smutnjah biaše:

IV. LEGET

Stiepana bana sin naravni — kopilan — koi zlo gledan u dvoru otca svoga, pobieže u Trebinje, gdje odhranjen biaše s Boleslavom rodjakom svojim, koi biaše sin kralja Prelimira. Oženi se s Lavicom, s kojom porodi 7 sinovah. Ovi Leget po nagovoru svojih Boljarah, pobi sve sinove, (osim Silivestra), kralja Prelimira, Bosnu sa svojim sinovima preote, i banom se na silu učini, al du go u njoj nebanova: kuga bo njega i sinove pomori. Orbini pag. 219. Du Cange §. 5.

V. VUKMIR.

Poslie smerti bana Legeta na banstvo stupi, Vukmir, sin Stiepana I. od druge žene, a ne od Margarite. Piše Lukari: da Boleslav Prelimira kralja sin a Vukmirov rodjak, bivši od njega uvriedjen, sa 10,000 vojnikah u Bosnu unidje, nju porobi, pak zatim Dubrovnik obsede, istući Margaritu banicu bosansku popalivši žita i livade, i uznavši ucieniu od Dubrovčanah, vojsku natrag krenu. Du Cange §. 6.

⁴) Lukari Lib. 1. pag. 5. i 9.

⁵) Cèrkva ova bila je izvan grada, u vrijeme rata ciparskog prenešena je rad pogibieli, u grad, kako se iz nadpisa vidi, obširnie vidi kod Farlatia Illy. sac. t. VI. pag. 41.

VI. KREŠIMIR II.

Brat Vukmirov, koga mletački pisci Murcimirom nazivlju. Ovi oko godine 994. imadiaše i hrvatske zemlje pod sobom, koje bijaše preteo svome bratu Vukmiru. — Mletčanin Suringa. — Nevjerojatno je, što Orbini pag. 347. i 394. piše, da ovi ban, neimadući sina već kćer, koja bijaše udana za kralja ugarskoga, nekaže kog, zato da su se po smrti bana ovog ugarski kralji činili gospodarima od Bosne i od Hrvatske, al Bošnjaci i Hrvati za takve ih nepriznavši. da su samo naslov zadržali. Vidit ćemo, da kasnie ugarski kralji uzeše naslov od Rame. Poslie smrti ovog bana, tko je Bosnom upravljao, pisci nespominju! Du Cange Cap. 9. §. 7.

VII. STIEPAN II.

Bodin kralj pokorivši odmetnika bana raškog, dodje s vojskom u Bosnu, da podloži i ovog bana, koga protieravši, namiesti za bana od Bosne svog prijatelja kneza Stiepana oko godine 1070⁶). Ovi ban bio je veliki neprijatelj Dubrovčanah, koje za lašnje u podlogu imati sagradi nad njihovim gradom tvrdjavu, i zapoviednikom postavi Vuka Gradiknu, koju poslie Dubrovčani, podmitivši Vuka a vojnike poopiavši licem na uskërs godine 1116. uzmu i razvale. Vuka učine svojim vlastelinom, od koje obitelji izadju Gradići⁷).

VIII. TVĚRTKO I.

Od ovoga pisci ništa nespominju, izvan, da je bio podložan kralju prevalitanskom, ol dalmatinskom.

IX. BORIĆ (Boritzes, Boritius).

Od godine 1141—1168—27.

Ban ovi sasvim odciepi se od kraljah dalmatinskih, on je nezavisno Bosnom počeo upravljati godine 1141. Ivan Cinam,

⁶) Lukari Libro 2. pag. 10.

⁷) Miletius — Miletic — dubrovački najstarij pisac, i Serafin Razi,

gèrčki pisaoc piše u knjizi 3., da je bio podložan Geizi II. kralju ugarskomu, i da mu je danak platjao⁶⁾. Geiza ovi imajući boj s Emanuelom carom gèrčkim zovnu u pomoć i bana Borica, koji se je junački vladao i gèrčku navalu snažno uzbio godine iste koje je banom postao, što je Gèrke dotle ustrašilo, da poslie 13 godinah kad je Emanuel opet boj zametnuo sa ugarskim kraljem, nije prepustio svojim dalje od Drine robiti; al se bojna sreća promieni; godine 1154. udari s vojskom na Dešu velikog župana raškog i otne od njega Humsku. Milovan, biskup bosanski odprje spadao je pod vlast arcibiskupa splietskoga, na molbe dubrovačkoga mitropolite, podloži ga papa sad dubrovačkomu, s kojom promienom ne bivši zadovoljan ni biskup ni ban, na liepo nemogavši se stvar dokončati, Borić uznavši pomoć od ugarskoga kralja, digne vojsku te popali Župu, i dođuće godine obsede Dubrovnik. Dubrovčani zovnući pomoć od Kotoranah i Peraštanah, a imajući dobrog vodju Mihi Bobalića Bošnjake i Ugre protieraju od svog grada⁷⁾. Po nastojanju biskupa trebinjskoga Borić mir sklopi s Dubrovčanima pod ugovorom: da Milovan biskup bosanski bude podložan dubrovačkom arcibiskupu, Borić pako da izplati štetu učinjenu, bojni trošak, i dar pristojan da im dade. Sramolni ovi ugovor, da učini i izpuni Borić, prisili ga

u lietopisim dubrovačkima Libro 1. Cap. 13. Opisuju obširno ovi događaj.

⁶⁾ Rieči su njegove: Cum autem ad Savum pervenisset — Emanuel — ad illud inde flumen deflexit, Drunam nomine, quod e superiori loco fractis ostiis Bosthnam a reliqua Serblia dividit; coeterum Bosthna non subest imperio archi-zupani Serbliae. Sed gens tunc temporis moribus suis, suoque magistratu agebat. . . . His cognitis rebus simulque intellecto Boritzen Bosthnae, regionis Dalmatiae, Exarchum, qui socius in bello erat Peonarchae (id est regi Pannoniorum cui erat vectigalis) in suam redigere ditionem cupiens, fortissimos milites, ad conserandas cum Boritze manus, dimisit. Libro 3. kod Lucia Libro 5. Cap. 3.

⁷⁾ Orbini pag. 347. — Farlati tomo 4. pag. 44.

Emanuel gèrcki car, Borić ho biaše njegov grad Biograd ob-
sednuo u isto vrijeme kad i Dubrovnik; Gèrci bo ga od Bio-
grada protjerašg, i na Bosnu navališe, ban nemogući dvostru-
koj vatri odolieti, pomiri se s Dubrovčanima, a malo kasnie i
s Gèrcima, pod tim ugovorom, da razkine prijateljstvo s ugar-
skim kraljem¹⁰). — Godine 1155. kad je mir s Dubrovčani
učinio, dao je povelju Benediktincima, otoka lakromskog, po-
tvèrdivši im cèrkvu sv. Pankracia u otoku Mlietu, u miestu
Babino-polje zvanom, sa svim posedovanjim, koja na rečenu
cèrkvu spadaju¹¹). U ovoj povelji napominje, svoje rodjake,
sinove i ženu. Obrana Milovana biskupa, i ova povelja dana
samostajnicima katoličkim, sviedoče, da je ovi ban bio obreda
rimskog. Imao je za ženu Lavicu kèer Tomaša Vukmirovića
tog vremena velikog vojvode; od ove imao je više sinovah,
al samog Kulina, pisaoci nam ime spomijaju. Poslie 27 godi-
nah svog vladanja umre godine 1168.

Buduć, da će više putah biti spomenuto, uticanje kraljah
ugarških, u stvari bosanske, to najprije vidimo, kad su i kako
su oni Bosnu, svojoj kruni pridružili, ol pravie pridružiti
htieli. — O ovome različita su mnienja i mudrovanja ugar-
skih pisaocah, vidi Pejačevića Coll. 12. pag. 374. Sva ta um-
stvovanja s ovim izjasnjenjem nastojim popraviti. Iz prie re-
čenih, vidieli smo, da su bani nieki hèrvatski bili zajedno i
gospodarima od Bosne. Hèrvatsku sv. Ladislav kralj ugarski
skučivši pod svoju oblast, njegovi nasliednici dèržali su da i
ciela Dalmacia i Bosna ina spadati na Ugarsku, što je Kolo-
man i učinio krunivši se u Biogradu primorskom za kralja
hèrvatskog i dalmatinskog. Suviše: Bela II. spiepi, imao je
za ženu Elizabetu kèer Urosa velikog župana raškog; koja
svomu čovieku donese pèrćiu — *dotem* — zemlje humske dio

¹⁰) Kod Raiča: str. 165. — Gutri i Grai. Suprotivno pako piše Du
Cange §. 10. da je Borić Biograd posvojio od cara Emanuela.

¹¹) Vidi pomenutu povelju latinaki pisanu, kod Farlatia t. 6. pag. 79.

jedan, koga natapa rieka *Rama*. Pèrvi, dakle od kraljah ugarskih Biela II. sliepi u jednoj povelji od godine 1138. nazivlje sebe kraljem od *Rame*¹²⁾. Vidi; Tractatjo post Illyrici novi p. 153. Kasnio pako kad se Patareni u Bosni pojave, onda na molbu i poticanje rimskih papah, ugarski kralji progoneći Patarene, povriede bosanskih banah nezavisnost, kako ćemo svojim redom vidieti.

X. KULIN.

Godin. 1168—1204—36.

Sin Borića, rodjen godine 1145. po smèrti otca svoga stupi na njegovo dostojanstvo godine 1168. Sliedeće godine sjedinivši se sa svojim svojacim sinovima Dešinim: Miroslavom, Konstantinom i Stiepanom Nemanjom, ustane protiva Radoslavu posljednjem kralju dalmatinskom, sinu kralja Draginje, i ovoga iz Zete protiera. Radoslav i brat mu Ivaniš prebiegnu u Dubrovnik; i budući da ih Dubrovčani na zahtievanje Kulino i Dešino, nehtiedoše predati, to ovi vojsku dignu na Dubrovčane, al biahu od ovih pobiedjeni¹³⁾. Ovi ban iz početka svog vladanja bio je pravi katolik, kako se vidi iz poslanice papina Legata Teobalda¹⁴⁾ na njega pisane godine 1180. A

¹²⁾ Ugarski kralji naslov: *Rame* i Bosne za isto značeće, držali su, što se doznaje iz povelje kralja Ladislava IV. godine 1274. Kumanima dane, koje početak medju ostalimi: „*Rhame seu Bosniae*“ stoji. Peter de Reva, *Corona Hungariae Centuria 7.* kod Schwandtnera tomo 2. dokazuje, da je Andria II. naslov ovi donio iz Palestine, i neznaduci za ovu *Ramu* u Bosni, misli, da je ovo ona *Rama*, od koje se spominje u sv. pismu III. kraljah 15. 17. Jozue 10. 28. Sudacah: 19. 11—15. Malo manja pogriješka jest i našeg Raića, koi piše na str. 162. „*Rama* ishodiť v' Hercegovinë i pri Naroně vpadaet vo adriatičeskoe more.“

¹³⁾ Orbin, Pejačević itd.

¹⁴⁾ Kod Farlatia t. 4. pag. 44. s nadpisom: „*Culin Magno Bano Bosniae*“.

posle nek se oženi sa sestrom Stjepana Nemanje, koja bijaše bogomilka, i on postade sliedbenik iste viere. Još godine 1174. bio je otajni njihov sliedbenik i u isto sliedbeničtvo privukao je svoju sestru Anu, njezina čovieka Miroslava, brata mu Konstantina i svog šuru Stjepana Nemanju raškog župana; dapače protierane iz Splita i Trogira bogomile u svoju ih državu primi. Razumivši ova Emerik kralj ugarski prisili ga ići u Rim k papi, da ondie obeća ostaviti bogomilstvo; on istina, ode u Rim i pod zakletvu obeća, da unapriedak nit će on sliediti nauk bogomilah, niti iste tērpiti u svojoj zemlji; al kako vidimo iz poslanice Vulkana kralja sērbaskog na papu Inocecia III. godine 1199. pisane, Kulin opet se je povratio na krivovierstvo¹⁵⁾. — Godine 1197. Andria Emerika kralja brat otme mu zemlju Humsku, al po svoj prilici on je ovu zemlju natrag oduzeo, i banovinu svoju tako razširio, da je u duljinu 10 danah hoda imala. Ban ovi bio je pērvi, koji je počeo državu svoju uredjivati: mnoge inostrane zovnu u svoju zemlju, koji iz praznih miestah, sela i gradove zavedu, gvozdene majdane otvori; dvojici Dubrovčanah ustupi u gori Jagodini — miesto medju Sarajevom i Varešom, danas Našići zvano — gdje oni otvore rudokopnje gvoždja i srebra, jednu tvērdjavu sagrađe, koja za dugo vremena *mali Dubrovnik* zvala se je; iz ovih majdanah Dubrovčani su duže vremena znatne dohodke primali. Godine 1189. s dubrovačkim knezom Gervaziom i vlastelom učini ugovor tērgovački, davši im pismo, da po njegovoj zemlji mogu slobodno tērgovati¹⁶⁾. Razpre vierozakonske mnogo su ga smetale. Inocencio papa razumivši ne samo od Vulkana, već i od splietskog arcibiskupa, da je Kulin a i š njim bosanski biskup Daniel pravi patarenski nasliednik, Daniela prokune, a i š njim sve sliedbenike, koji ako se nepokore, da im se sva dobra oduzmu; piše na Emerika kralja godine

¹⁵⁾ Vidi Vulkanovu poslanicu, kod Pejačevića, i Farl. t. 4. pag. 45.

¹⁶⁾ Vidi „sērbški spomenici“ str. 2. pod brojem 1. latinski i bosanski pisanu.

1200., da usiluje Kulina sve krivovjernike protjerati iz Bosne, a Bernardu arcibiskupu splitskom, daje oblast, lišiti Daniela biskupske oblasti, ako se nepokori. Videći se Kulin stišnjena sa svih stranah, ostavi bogomilstvo posve, i buduć, da je biskup Daniel bio umro; to on postavi biskupom Radogosta, kog čini posvetit, po Bernardu arcibiskupu dubrovačkom, sagradi svojim troškom dvie cърkve, koje isti Bernardo posveti, ban ga liepo nadarivši vrati u Dubrovnik¹⁷⁾; godine pako 1202. Bernarda spomenutog i archidiakona dubrovačkoga sa još nekoliko svojih Bošnjakah, kao poslanike papi Inocenciu III. poslao je s darovima, da izjave njegovu poslušnost i podložnost prema rimskoj stolici, moleći da mu papa svog poslanika pošalje, koi će mu biti od velike pomoći u obratjenju krivovjernikah. Papa ovo poslaničtvo dragovoljno primi. i pošalje mu svog poslanika Ivana Casaemaria, svoje kapele nadstojnika. Ovi poslanik medju mnogim obrati i niekakve kaludjere sv. Vasilie. Prednjaci, dakle od Pateranah i ovi samostajnici svoje obraćenje pismeno dadu poslaniku papinu¹⁸⁾. Poslanik zatim ode u Ugarsku k Emeriku, povedši sa sobom rečene prednjake — njih dvojicu — kod kralja bio je tada i sin Kulinov, koi pred poslanikom, kraljem i arcibiskupom Koločkim, obeća na ime svoje i očevo, da više niti će oni sliediti nauk patarenski, niti će u svojoj zemlji dopustiti, da drugi sliedi, i ako bi ovo obećanje prestupio, da plati 1,000 markah srebra. Dva pako ona prednjaka, na ime svoje bratje obećaše sva ona obslužit, koja im od papina poslanika budu naložena, obećanje ovo zakletvom potvrđiše. Sva ova vidi iz knjige kralja Emerika na papu Inocencia III. pisane godine 1204. Kod Farlatia pag. 46. t. IV.

Vrativši mu se sin s ovakim ugovorom iz Ugarske, Kulin do malo vremena preminu godine 1204. On je imao za ženu sestru Stjepana Nemanje, koja udovicom za njega je pošla,

¹⁷⁾ M. Orbini pag. 350.

¹⁸⁾ Čitaj kod Farlatia t. 4. pag. 46.

kako joj je ime bilo, dogodopisci nespominju, tako isto ni dieci, koju je s njom izrodio imenah neznamo. Za 36 godina njegovog upravljanja, tako je bila plodnost i obilnost u žitu i u svačemu, da poslie mnogo godinah, kad bi koja godina plodna bila, običavali su Bošnjaci reći: „Vratjamo se na vremena Kulinova“¹⁹⁾. Ovog bana potomci i sad se u velikom broju i bogatstvu nahode, u Bosni pod imenom: Bezi Kulenovići, a ima i grad na desnoj obali Une Kulen-vakuf.

Da u kratko što god vidimo i od sliedbe Patarenah, koji se često u ovom dogodopisu spominju. Početnik ovih krivoviernikah, bio je nieki Vasilia Armenin, liečnik u gradu Tebrici, u Armenskoj. Osvadjen radi svojeg zlog i vieri Isusovoj protivnog nauka, po zapoviedi cara Aleksia Komnena s dvanaest svojih drugovah bude sažgan. Njegovi nasliednici, da se lašnje obrate, po savietu biskupa antiokenskog Todora, budu premiestjeni iz Armenie u Tračku oko Filibe godine 969. al se s njima protivno dogodi: miesto što bi od drugih bili izgledom i trudom obratjeni, oni druge k sebi privukoše i bërzo se u Bugarsku uvukoše, gdje novo ime stekoše: *Bogomilah i Patlićanah*. Sliedba ova iz Bugarske u Francezku predje, donešena po kërstonoscima, koji su se iz iztoka vratjali preko Bugarske. Peter Bruysius pèrvi je počeo učiti, poslie njega Henrik, a najviše Peter Valdus, od kog Valdenjani — Valdenses — budu prozvani, kasnie pako Albigenses, od grada u Francezkoj tog imena, gdje ih je najviše bilo. Iz Francezke predju u Italiju, gdje Patareni budu prozvani, od latinske rieči *patior*, a naši tèrpiti, patiti, buduć da su bili pripravní svaku nezgodu prie pretèrpiti, nego se svog nauka odreći. Drugi pako dovode od milanskog predgradja tog imena, gdje su se sastajali. Iz Italije dodju u Dalmaciju, a iz ove u Bosnu, gdje pod obranom bana Kulina mnogo se razšire i u druge zemlje ilirske predju. Pod Kulinovim nadstupnicima još

¹⁹⁾ M. Orbini pag. 350.

većma se razprostrane i sebi papu izaberu, koi je u Francezkoj svog namiestnika imao. Tomaš kralj iz Bosne ih protiera, nastane se u Hercegovini, a kad Turci dodju svi se izturče, kako ćemo u svom redu vidieti. Nauk njihov u sliedećim člancima zadržavao se je: 1) Vierovaše dva početka, jedan od koga svako dobro, a drugi od koga svako zlo izhodiaše. 2) Svetog pisma knjige starog zavjeta odbacivahu, izvan pjesnih i prorokah, uzrok taj donoseći, da je od zlog početka — vraga — sastavljeno. 3) Sln i duh sveti da nisu prie godine 5,500. po stvorenju svieta bili rodjeni. Od sina da su Juda i ostali apoštoli bili rodjeni. 4) Boga otca vierovahu tielesna, njegov pèrvorodjeni sin zove se Sathaniel, ovi ustavši protiva otcu s nebesah bude sbačen, koi stvori zemlju, živine, i istoga čovieka. 5) Drugo rodjeni sin bio je *Rieč* nerazličit od Mihovila Arkangola, koi je s neba sišao i utvorno uznavši na se put čoviečansku, utvorno tèrpio, umro, i uzkèrsnuo. 6) Malu diecu nisu kèrstili. Zatim odbacivahu nieka svetotajstva — sakramente — vlast cèrkovnu, i pravo tielo Isusovo u presvetoj ostii zanikivahu; posvetilište mise, i ženitbu izsmicavahu; štovanje prilikah za idolopoklonstvo dèržaše; učahu: da se viera utvoriti može, kad se u pogibieli nalazi koi ju izpovieda; štovaše vragove, da im nenabude. Za nikakve molitve nisu htieli znati osim *otčenaša*, koga obdan pet a ob noć sedam putah prigovarahu. Katolikah, kèrštjenje, govorahu, da je Ivanovo, a njihovo, da je Isukèrstovo, a ovo je po duhu svetom. — One, koji su na njihovu sliedbu prelazili, ovako bi kèrstili: glavi ovoga prinosili bi evangjelje sv. Ivana, zazovnuvši duha, sv. s pievanjem otčenaša svèršivali bi obred od svog kèrštjenja. Vidi kod Pejačevića Colloquium 5. pag. 160. Farlati t. 4. pag. 45. Protestantski dogodopisci, opisuju ih kao ljude dobre, učene i pravdu ljubeće, kao građane kriepostne, a najviše iz tog uzroka hvale ih, što su se cèrkvenoj vlasti protivili; al protestantima nečudimo se; „*Scaki pačak za svoj svračak*“, veli poslovica. Kad su oni takvi bili, domorodci te su se opirali papinskomu uticaju, braneći na-

rodnu nezavisnost, jer su se svi uticali k Turcima, Turke protiv bratji svojoj zvali, i kad su imali pomoći bratju svoju protiv Turcima, to neučiniše: Herceg Stiepan, njihov odvičnik, nehtiede pomoći svog kralja! Radak pako predade na izdaji Bobovac Turcima, na posliedku pako svi se izturčiše, da dobrih mi i kriepostnih gradjanah.

XI. KULINOVIĆ (Culini filius).

Po smerti otca svog Kulina nastupi na banstvo, kako se vidi iz poslanice Emerika kralja ugarskog na papu. Kako mu je ime bilo, dogodopisci nespominju, nit se znade, do koje je godine vladao. Promislivši ona, koja su prie učinjena za života otca njegova i one pogodbe s globom sjedinjene, nemožemo sumnjiti da nije pravi katolik bio²⁰⁾. Ništa ne manje Patareni, još većma užbune se i osile, na Kreševo, biskupski grad nasèrnu, dom obore i kanonike raztieraju, koji prebiegnu u grad Vèrhbosnu, a biskupa za 35 godinah nebude u Bosni. Andria kralj ugarski preporučì ih kraljevskom zapoviedju splitskomu mitropolitu godine 1207. Honorio III. papa god. 1219. pošalje svog poslanika Akoncija u Bosnu, koji ovdie god. 1222. umre. Dok je ovdie još Akoncio živio Patareni, učine sebi papu, koji u Francezkoj imadiaše svog namiestnika; kako sviedoči Konrad portuenski biskup i papinski poslanik u Francezkoj, u poslanici na arcibiskupa rotomagskog²¹⁾.

XII. NIKOLA (Nicolaus).

Jeli ovi sin Kulinov ili unuk, dogodopisci šute. Du Cange i Farlati, poslie Kulina metju u redu pèrvog Sebeslava, ali po-

²⁰⁾ Pejačević Coll. 11. pag. 381.

²¹⁾ Kod Matea Parižanina, u englezkom dogodopisu na god. 1223.

griešno. Uspomenu Nikole, nalazimo kod cèrkvenog dogodopisa Abrahama Bzovia, koi i u godini 1233. piše: da je Nikola odrekao se bogomilstva, i da je od dominikanah. na katoličku vieru obratjen, obećavši da će ostati u vieri istoj, i davši im u zalog sina svog, bojeći se od kralja ugarskog, da mu gospodstvo neoduzme. Buduć Nikola, mnogim dokazima osviedočio svoje pravovierstvo, pisao je papa Gèrgur IX. kralju ugarskomu, da njemu i sinu mu dade Bosnu u posiedovanje. Dominikancima pako, da sina Nikolu otcu povrate, buduć da o njegovom pravovierju nikakve sumnje neima²²). — Farlati t. 4. pag. 48. ovog bana, samo za zemaljskog gospodara: Dynastu oliti spahiu dèrži, al se vidi suprotivno iz riečih Bzovia.

XIII. SEBISLAV (Zibisclaus).

Sin Nikolin stupi po smèrti otca svog na banstvo od Bosne. Papa Gèrgur IX. godine 1236. vladanja svog godine 10. piše ovomu banu i hvali ga, da je medju nebrotjenim bogomilcima uzdèržao se u pravoj vieri, kano ljiljan medju tèrnjem, zato ga gèrli i njega sa zemljom Bosnom uzimlje pod obranu sv. Petra²³). Medju pèrve zasluge ovog bana, te se broje, što je, kao pravi katolik godine 1238. biskupsku stolicu podignuo u gradu Vèrhbosni, koju su Patareni prie 35 godinah u Kreševu bili oborili, i katolici do tog vremena biahu bez biskupa²⁴). Premda Sebislav biaše svu pomnju uložio, da

²²) Vidi kod Prjačevića Coll 12. pag. 381.

²³) Rieči su papine: „Te qui sicut lactantes accepimus inter Pricipes dioecesis Bosnensis, infectos macula haeretice pravitatis, existis quasi lilium inter spinas prosequendo solícite bene coepta, per quem valeat augmentum Christiani nominis auctore Domino provenire, sinceræ charitatis brachiis amplexantes. personam tuam, et terram tuam cum bonis omnibus, quæ in praesentia rationabiliter possides, sub Beati Petri protectionem recepimus etc. etc. 1236. sexto idus aug.“

²⁴) Farlati t. 4. p. g. 49.

iztrebi bogomilstvo, ništa ne manje sám nije mogao napriedovati, zato papa Gèrgur IX. zapoviedi kralju ugarskomu, Beli IV. da banu pomogne iztierati Patarene. Bela s vojskom pošalje svog brata Kolomana, bivšeg kralja od Lodomerie — Galicie — a sad bana slavonskog, koi u Bosnu s vojskom nadošavši Patarene pokori, i silu njihovu slomi. Pod ovim banom Tataři prešavši iz Hèrvatske udare na Bosnu, nju oplienivši vrata se kao razbijeni na grobničkom polju — preko Sèrbie²⁵). Godine 1242. umre Sebislav.

XIV. NINOSLAV.

Sebislava bana sin, umèrvši mu otac zauzme njegovu vlast. Ovoga Ninoslava nahode se dvie povelje, pèrva od gòd. 1236. darovana Žan Dandulu i svoj občini dubrovačkoj potvrđjuje tèrgovački ugovor od Kulina učinjeni. Sebe imenuje: „Matej, a odmielom Ninoslav ban bosanski veliki“; druga je pako od godine 1239. darovana Jakovu Delfinu dubrovačkom knezu i svoj vlasteli dubrovačkoj, vidi sèrbske spomenike str. 7. str. 14. Imajući Splietjani rat s Trogiranima, ban se sdruži sa Splietjanima, i ove pomogne; za to se na njega razsèrdi Bela kralj, i kad se je godine 1244. mir ugovarao medju Splietjanim i Trogiranima posriedovanjem kralja, pomenice bude ban Ninoslav izvadjen²⁶). I pod ovim banom Patareni se na novo oporave i posile, zato papa Inocencio IV. zapoviedi Benediktu kalločkomu arcibiskupu, da digne na njih kèrstonosnu vojsku, što on i učini godine 1246. dodje s vojskom, na njih udari i razbije ih: mnogi poginu, više ih se obrati, a nicki razbiegnu se²⁷), Pišu dogodopisci²⁸), da Bela kralj, htiući se osvietit Ninoslavu, što je Splietjane pomogo protiva njegovim

²⁵) Toma archidiakon u historii salon. C. 40.

²⁶) Toma archidiakon u historii sal. Cap. 47. kod Lucia.

²⁷) Farlati t. 4. pag. 53—54.

²⁸) Farlati tom. 4. pag. 54. Pejačević Coll. 12. pag. 350. i mnogi drugi, al s čim bi ovo posviedočili drugog neimadu starijeg dogo-

podložnicima Trogiranim, poslao na njega nekakvog barona nemačkog Ivana Kotromana s vojskom. Ovi, da je Bosnu osvojio, i da je od kralja banom postavljen, od koje porodice da su izašli ostali bani bosanski. A događaji nam protivno kažu, iz kojih vidimo, da kralji ugarski banovinu bosansku nisu davali ikakvom boljaru, već je sebi i svojoj porodici uzdržali, tako u pomirenju kralja ugarskog s Otokarom kraljem českim godine 1271. imenuje se Bela Stiepana kralja brat „Dux Machowiae et Bosnae“. Ovi Bela poroda neimajući, dostojanstvo prodje na brata Stiepana, a po smèrti njegovoj na Ladislava. Ladislav kralj predade Bosnu materi svojoj Elizabeti, ova po zapoviedi pape Nikole III. izdade naredbu god. 1280. protivu Patarenim bosanskima, na kojoj naredbi stoji podpisana: „Elisabetha major Regina Hungarie, Ducissa de Machov et

podpisa od M. Orbinia, evo što on piše: „Cotromano Tedesco uomo famoso nel armi. Il quale venimto in Bosna e trovatola senza signore, lo occupò facilmente“ al odklen je Orbini ovo čèrpio? i budući, da nigdie ovog barona Ivana Kotromana, i njegovog Bosnom zavojevanja, uspomene, niti kod ugarskih, niti kod dalmatinskih pisacah imade, dakle zajedno s Du Cangeom Cap. 9. §. 13—14. sumnjim o poviesti ovoj Orbinia, scieneći, da su Orbinia ol onog iz kog je on čèrpio imena: Colomanus, Cal^omanus pomela, s Cotromanus. — Istina, da Don Lorenzo Miniati, u knjigama Le Glorie cadute etc. etc. Venezia 1663. navodi jednu povelju od godine 1268. (1278.) Stiepana Kotromanovića, darovanu županu Radivoju Ohmučeviću; al se ja pribojavam, da ova povelja nije slična onoj, koja se nahodi u knjžicama: De regno Bosniae ejusque interitu etc. etc. Venetiis 1781. auctore Prudentio Narentino. I koja je darovana Vukosavu Vladimiroviću od Ivana Kotromana, pod koinu se čita: Datum Ovinae in Bosnia in consilio generali die 1. Aprilis 1010. t. j. pisano u Jajcu godine: hiljadu i desete. Sličnim dakle poveljam, malo čoviek pametan može vjerovati. Spomenuti Prudentius, mnogo u rečenom dielu mudruje: tako pag. 4. piše: da je Henrik II. zapada car poslao Ivana Kotromana godine 1010. da Bosnu odciepi od iztočnog carstva, i pridruži je k zapadnom; al s ovakim mudrovanjem, nije vrijedno vrijeme gubiti.

de Bosna“ — godine 1282. Pavo Šubić Brebirski kupi od Ladislava kralja gospodstvo nad Bosnom²⁹). Dragutin kralj sèrbski otme je i Ladislavu i Pavlu. Dragutin pošalje svog poslanika papi Marina archidiakona barskog, po komu medju ostalim papu Nikolu IV. moljaše, da bi našao liek protiva krivovierstvu Patarenah bosanskih. Papa odpisao je godine 1291. i dva postavio inquisitora „heretice pravitatis“ t. j. iztraživaoca krivovierničke zloče³⁰).

XV. PAVO ŠUBIĆ,

Od stare obitelji županah brebirskih, Stjepke bana dalmatinsko-hèrvatskog sin; ovi je još godine 1283. od Ladislava Kuna kralja ugarskog, kako prie spomenuti, kupio bosansko carstvo, al od Dragutina kralja sèrbskog bude izmetnut. Kasnie pako godine 1302. otme je od njegovog nasljednika kralja Milutina, s krunom je ugarskom sjedini, a od Karla ugarskog kralja gospodstvo nad banom primi. Ovi u povelji Rabnjanim, darovanoj godine 1303. podpisuje se: „Banus Croatarum, et Dominus Bosnae.“ Ostala njegova diela, koja je učinio u Dalmacii čitaj kod Lucia L. 4. Cap. 3. — Umro je godine 1311.

XVI. MLADIN ŠUBIĆ.

Sin Pavlov, još za života otca zvao se je: drugim banom bosanskim, tako u povelji Spletjanima darovanoj godine 1302. podpisuje se: „Mladinus Croatorum Banus, Comes Jadrac, princeps Dalmaciae, et secundus Bosnensis Banus.“ Godine 1319. opomenu ga papa Ivan XXII., da Bogomile iz svoje zemlje protiera, al Mladin biaše gori od ikakvog Bogomila, zloče njegove opisuje Michas Madius pisaoc onog vremena Cap. 18. koje Hèrvati i Bošnjaci podnositi više nemogavši, dignu oružje protiva njemu, i dignu ga s dostojanstva godine

²⁹) Vidi Lucia L. 4. Cap. 3.

³⁰) Vadingus t. II. kod Farl. t. 4. pag. 53.

1322. On pribiegne Karlu II. ugarskomu kralju, od kog bude priazno dočekan, al kralj razumievši njegovu zloću baci ga u tamnicu, gdje i ohladi³¹⁾ a Bošnjaci sebi drugog bana odaberu.

XVII. STIEPAN III. LINI.

Ovi bijaše izmedju prednjakah bosanskih, koji se odmetnuše od Mladina bana godine 1322. protieravši Mladina banom postade, od pisaočah „Lini“ prozvan³²⁾. Od Branivojevih sinovah preote Humsku. Ovomu Trogirani godine 1326. knjigu pisavši, ovaki mu naslov dadoše: „Magno et potenti Domino, Domino, libero Principi et Domino Bosnae, Ussorae, Salae et plurium aliorum Locorum, atque Chelmi Comiti³³⁾, t. j. velikomu i mogućemu gospodinu, gospodinu, slobodnom knezu i gospodaru od Bosne, Usore, Soli i mnogih drugih miestah, i od Humske županu.“ Medju ostalom diecom imao je: Stiepana, u banstvu nasljednika, Miroslava, prezimenom Konstantina i Vladislava; kćeri: Danicu i Katarinu udanu za Petra župana humskog: za ženu imao je Elizabetu od porodice kraljah poljačkih. U vrijeme Pavla i sina mu Mladina, Bogomili t. j. Patareni, koji su prie bili stišnjeni od ugarskih kraljah i koločkih arcibiskupah Ugrina i Benedikta posile se, i iz susiednih državah mnogi se ovamo dosele. Zato papa Ivan XXII. piše Stiepanu banu, njegovoj ženi Elizabeti i kralju ugarskom Karlu godine 1325³⁴⁾. Bana

³¹⁾ Lucius L. 4. Cap. 13. — Du Cange 9. §. 15. piše: iz kojih očito vidi se, da je nevierojatno što Orbini piše od Stiepana iz plemena Kotromanah, bosanskog bana godine 1310. umervšeg.

³²⁾ Du Cange Cap. 9. §. 16. Farlati i mnogi drugi pisaoči ovog Stiepana Linog miešaju sa ovim sljedećim, sam spomenuti Du Cange i Lucius razstavljaju, al i oni miešaju činjenja jednog s drugima.

³³⁾ Lucius L. 5. Cap. 3. u Monumen. Trogirskim.

³⁴⁾ Sadržaj knjigah vidi kod Farlatia t. 4. pag. 57. naslov banu: „Dilecto filio nobili viro, Principi Bosnensi.“ Banici: „Dilectae in Christo filiae nobili mulieri. Principisse Bosnensi.“

ponukuje, da nastoji oko obratjenja Patarenah. da priazno primi iztraživaoca — inquisitore — osobito franciskana Fabiana. Što je Stiepan učinio primivši godine 1330. uljudno rečenog Fabiana i pomoć mu svoju pridruživši. Koje je godine umro, nezna se.

XVIII. STIEPAN IV. STIPIĆ (Stipocius).

Sin najstarij Stiepana III. otea nastupi. Buduć da je u ljubavi i skladu živio s bratjom svojom slušajući mater, to boljari bosanski počmu nenaviditi, i nastojati, kako bi ih zavadili, oli s dostojanstva uklonuli, zato bi usilovan biežati s bratjom, sestrama i materom. Stiepan s materom Elizabetom pobieže u Dubrovnik, bratja Miroslav i Vladislav u Hèrvatsku a sestra Danica u Rim, gdje bërzo groznica na nju napane i umori ju; u Rimu bude pokopana u cèrkvi kod Minerve, s nadgrobnim nadpisom „Hic Jacet Diana Illyrica“ t. j. ovdie leži Danica ilirska.“ Stiepan i bratja mu po nastojanju Dubrovèanah pomiri se s Bošnjacima, te vrativši se natrag u otaèbinu i Bosnom mudro počme vladati. Sagraði sebi dvor niže Bobovca na sastanku riekah Dobre i Tèrstivnice, gdjeño je danas Sutiska godine 1333. prodade Dubrovèanima poluotok *Rat* za 500yperperah t. j. 180 dukatah, da mu platjaju na godinu. Iz knjige Benedikta pape XII. na župane hèrvatske: Nelipića, župana kninskog, Budislava Bernarda i Pavla kèrbavske, Dujma i Bartula senjske, Mladina mladjeg i Jurja župane klisèke pisane godine 1337. vidi se da je bio zanemario franciskana Fabiana, i uztegnuo mu svoju pomoć te nije mogao napriedovati u iztrebljenju Bogomilah, i zato papa ovim županima rečenog Fabiana preporučuje²⁵). Godine pako 1340. bivši u Ugarskoj franciskanski general Gerardo, po nagovoru kralja Karla dolje u Bosnu, njemu ban na susriet izadje, čuvši nje-

²⁵) Vidi kod Farlatia t. 4. pag. 59.

govo ponukovanje obrati se na vieru katoličku²⁶); dozovne mnoge franciskane, kojim samostane pogradi i dobrima nadari. Orbini piše, da je ovi ban na katoličansku vieru bio obratjen od kanonika dubrovačkog Bobalića, koi je banov veliki tajnik bio. Stiepan imadiaše veliko priateljstvo s ugarskim kraljom Karlom i njegovim sinom Ljudevitom, komu triput s vojskom došao je u pomoć, pèrviput godine 1345. kad je Zadar obsiednuo; drugiput kad je na Hèrvate, a tretjiput kad je u Erdelju na Tatare Ljudevit išao. Ban ovi imao je boj sa sèrbskim carom Dušanom godine 1350. Baveći se Dušan s vojskom u Romanii, Bošnjaci opliene i porobe njegove susiedne zemlje, zato on vrativši se s boja gèrčkog naumi Bošnjacima vratiti žao za sramotu, te spomenute godine s 50,000 vojnikah nasèrne na Bosnu i mnoga sela popali. Dušan izko je za naknadu učinjene sebi štete, Humsku, i banovu kèer pèrvorođjenu Elizabetu za svog sina Uroša. Ban ni na jedno nije htieo pristati, već se s vojskom ukloni u miesta bèrdovita, šumom putove zasieče, da mu sa svom silom nikako nahuditi neimogaše. Elizabeta bila je u gradu Bobovcu, ovoga Stiepan obsiedne, al zaludu; najposlie Dubrovčani i Mlecani sklone bana i cara te se pomire. Dušan bude zadovoljan s niekoliko susiednih miestah, što je zadèržao i svojim velikasima Lazaru Grebljanoviču i Ugleši Mèrnjaviču podielio, i s naslovom *kralj Bosne*. Godine 1356. umèrvši Dušan i ovo sèrbsko gospodstvo u Bosni prestane. — Ban Stiepan neimadiaše diece mužke, već samo dvie kèeri *Elizabetu* prie spomenutu udatu za Ljudevita kralja ugarskoga i *Dragu*, koja kod sestre u dvoru kraljevskom biaše. Svojoj kèeri na pir u Ugarsku pošavši umre godine 1357. i bi ukopan u Mileševu u cèrkvi sv. Nikole samostana franciskanskog, kog biaše isti Stiepan na riedi Bosni sagradio²⁷).

²⁶) Raynaldus i Vadingus kod istog na istom miestu.

²⁷) Orbini, Du Cange, Farlati, Pejačević i drugi.

XIX. TVĚRTKO II.

1357—1376—19.

Rodjen 1335. umro 1391. živio 56 god.

Sinovac Stiepanov, a sin Vladislavljev²⁵⁾ po směrti stricā nastupi na banstvo godine 1357. od 22. godlne dobi svoje. Tvěrtko upravljaše sva po sviětu matere svoje Jeline, koja bialše žena pametna i razhorita. Niekoji bosanski boljari nemogoše gledat da im žena i ludo momče zapovieda. Ovim bialše glava Pavo Kulišić ban od Usore, vojsku digne i banom se od sve Bosne učini. Tvěrtko běrzo skupivši vojsku Kulišića nadbie, živa ga uhvati i u tamnicu baci, gdje je smionstvo svoje směrtju platio. Ljudevit kralj ugarski na izlik hotiuci se radovati što je nepriatelja predobio, pozove ga sebi u Ugarsku. Ban nikakvom se zlu nenadajući ode; od kralja bude priazno dočekan i ugostjen; Ljudevit se radovaše istina al ne što je ban predobio nezadovoljnike, već što je njega u svoje mice uhvatio, jer kad ban podje kući, kralj ga zastavi, i nehtiedne ga prie pustit, dok mu Humsku nepokloni, govoraše bo Ljudevit, da po pravu spada na njega kao pěrčia — dos — njegove žene Elizabete, banove stričevke. Na miesto Hunske kralj mu daje Neretvu, Imocki i Novi. Malo kasnie ban opet ode u Ugarsku, i miesto sebe postavi za upravitelja svoju mater Jelinu. Boljari nemogući podnieti, da im žena upravlja Bosnom, dignu oružje. Bane ove početnici biahu: Dabiša sin naravni Miroslava strica banova, gospodar neretvanski; njegovi sinovi: Vladislav, Purčia i Vuk, koji oko Drine, Bosne i Usore posiedovanja imadiahu, zatim Senko Mladinov sin, gospodar zemlje medju Konjicom, Nevesinjom i morem. Ovi protieraju banovu mater, te banom učine Stiepana Vukića, brata Tvěrtkova. Čuvši ovo on, uteče se k priateljima, koji

²⁵⁾ Vidi povelju njegovu od godine 1387. u sěrbским spomenicima str. 97. broj 77.

mu dadu pomoć, s kojom on na neprijatelje nasérne i njih razbije, nieke pohvata, a nieki se razbiognu. Vladislavu oči izvadi. Vuka u tannicu baci, a Purćia u Ugarsku uteče; Dabiši dobra oduzme, a brat mu u Ugarsku k Ljudevitu kralju uteče³⁹⁾ moleći ga, da mu bude u pomoći; što on težko dočeka tu prigodu, te vojsku godine 1359. pošalje na bana pod načelnictvom Nikole Kontha palatina i Nikole Primasa ostrogonskog. Boj se zametne pod Srebrenikom, gdje Ugri budu junački potučeni i razbijeni. Turocius Cap. 18. pag. 190. Još se je držao Senko i na njega ban nasérne i zemlje mu otme. On prebiegne u Dubrovnik, zato Tvértko oružje digne i protivu Dubrovčanima. Senko videći ova, a bojeći se da porad njega Dubrovčani na Belaj neudare, prebiegne k Altomanu užičkome zupanu. Tvértko došavši u Dubrovnik, dubrovačka gospoda vlasteli prime ga ne kao neprijatelja već kao prijatelja, gdje ga sa svom svetčanostju ugoste godine 1367. a on im svojim pismom potvrdi ugovore i prijateljstvo, koje su imali s njegovim stricom Stiepanom banom⁴⁰⁾. Na molbu Dubrovčanah skloni se Tvértko te se pomiri sa Senkom godine 1368. i pokloni mu niekoľiko zemlje oko Nevesinja. Znaluci Tvértko,

³⁹⁾ Odatle pisao je o papi, da mu dopusti u Rim doći, tuži se na brata svoga Tvértka, kako ga progoni zarad viere katoličanske, lišivši ga svih baštinah. Papa Urban V. odgovara godine 1369. tičeći ga, da dragovoljno podnese nepravde sebi od brata učinjene; dopišta mu, da može doći u Rim, i preporučuje ga obrani Ljudevita kralja ugarskog. Vidi papinu knjigu kod Farlatia t. 4. pag. 62. Na papinu molbu, Ljudevit ga je preporučio bratu i molio za njega, al mu se Tvértko nesmilova odmah, već mnogo kasnie kad je kraljem postao, i to na molbu svoje matere.

⁴⁰⁾ Vidi sèrbski spomenici str. 72. pisana u Dubrovniku povelja 1. junia 1367. — Imadu još dvie povelje ovog bana na Dubrovčane: pèrva je str. 73. br. 59. „pisana u našem gradu Bobovcu sedmi dan mjeseca febr.“ neizvjestno koje godine; druga je: str. 80. br. 65. kojom oslobodjuje Dubrovčane od plaćanja carine, pisana pod Bobovcem 1375. 9. febr.

koliko mu zla učini Altoman župan užički, primivši pod svoju obranu njegovog neprijatelja Senka Mladinovića, gledaše zgotu, kako bi mu se osvetio. Ta mu zgoda dodje godine 1368, kad ga pozva na pomoć protiva Altomanu, knez sèrbski Lazar, koga predobivši, posiedovanja njegova sebi uze. Kasnie pako godine 1374. Trebinje, Dračevicu i Konavlje od Baoše zetskog župana otme. Kad kralj sèrbski Vukašin pogine, to Tvèrtko prenese gospodstvo svoje i u rašku zemlju, te banovinu svoju razširi k iztoku i pódnevu¹⁾.

III. Kralj bosanski.

(God. 1376—1463=87.)

I. STIEPAN TVÈRTKO I.

God. 1376—1391=15.

Slavodobitan u nutra i na dvoru Tvèrtko, predobivši svoje neprijatelje, razširivši svoju vlast i izvan medjah Bosne — i videći, da mu više ništa nemanjka, izvan naslova i časti kraljevske, naumi i ovo uzeti, s privoljenjem kralja ugarskoga Ljudevita. Godine 1376. čini se kruniti viencem kraljevskim u samostanu Mileševu¹⁾ od Ave mitropolite gèrčkog, uznavši sebi ime Stiepan Mirče²⁾, prozvavši se kraljem sèrbskim, bo-

¹⁾ Orbini, Du Cange, Pejačević i drugi.

¹⁾ U bosanskoj poviestnici dva se napominju Mileševa: jedno je bilo na rieci Bosni, danas u gradačkoj nahii zvano Mileševac, a drugo je Mileševa u gornjoj Bosni t. j. Hercegovini, gdje je bio pokopan sv. Sava Nemanjić, gdje se je njegovo tielo cielo nalazilo, i gdje je Tvèrtko bio krunjen.

²⁾ Tvèrtko na uspomenu svog strica Stiepana uzme ime sebi Stiepan, a opet njega sledili su svi kralji bosanski, te se Stiepanom prozvaše; al Mirča kaže Orbini, da se je nazvao za što, i što to znači? dosegnut nemogu, tim više, što u njegovim poveljama traga tomu imenu nema, već je njegov naslov bio: „Stefan Tvèrtko milostju božjom kralj Srbijem, Bosni i Primorju.“

sanskim i primorskim³⁾. Smèrt kralja Ljudevita godine 1382. još ga mogućnieg učini. Svu Humsku do vode Celine sad preuze. Za lašnje tèrgovinu morskú sebi privući, sagradio je bio još kao ban godine 1373. na utoku Neretve u more grad Bèrstenik, koi buduć da je Dubrovčanima mnogo smetao, na njihovu molbu sruši ga. Sad pako godine 1379. sagradi drugi grad u župi Dračevici, kod mora, naimenuje ga sv. Stiepan, koi i danas stoji u Boki kotorskoj pod imenom Novi — Castel nuovo. — Ovdie je on napravio slanicu i tèrg soli uveo. Buduć da je i ova tèrgovina soli bila protivna ugovorima, koje su činili Dubrovčani s raškim gospodarima, to Tvèrtko na njihovu prošnju ukine godine 1382. svojim pismom⁴⁾. Protiva svojoj rodici, Elizabeti i njezinoj kćeri Marii podpomagao je nezadovoljnike: Ivana, priora vranskog i Ivana bana hèrvatskog dotlen, dok Elizabeta glavom neplati, a Maria tamnice nedopade; zamutivši dakle u Ugarskoj olakšao je sebi mnogo, te je svoje tvèrdjave Usoru i Dobor zauzeo, koje dotlen biahu u tudjim rukama. Oružje svoje godine 1388. prenese u Dalmaciju, gdje osvoji: Kliš, Trogir, Kotor, Šibenik i Spliet, svu gotovo Dalmaciju izvan Zadra⁵⁾. Više bojevah imao je s Turcima. Kastriote Ivan, nagovori, ol upravie navede Murata cara hoteći mu se osvetiti, da na Bosnu udari, a medjuto Tvaritka o toj stvari izviesti. Car pošalje Lалу Schachina, koi s vojskom u Bosnu usèrne, na kog iz zasiede Tvèrtko nasèrne, i strašno ga razbie, gdje 15,000 turskih vojnikah zaglavi a vojvoda Lale jedva uteče. Godine 1389. knezu sèrbskom Lazaru na polje Kosovo protiva caru Muratu pošalje vojenu pomoć od 20,000 vojnikah, i pred njima svog velikog vojvodu Vlatka

³⁾ Vidi njegove povelje u sèrbskim spomenicima str. 80. broj 66. pisana u dvoru Tèrstivnici, u cèrkvi sv. Gèrgura god. 1378. 10. aprila, u kojoj kaže, da je nasliednik sèrbske i pomorske zemlje.

⁴⁾ Vidi sèrbski spomenici str. 85. broj 68. „Pisano na Bići u pogradi god. 1382. dec. 2.“

⁵⁾ Lucius L. 5. Cap. 3.

Hrarića. Vlatko i njegovi vojnici hrabro su Turke napadali, al Turci po izdajstvu Vuka Brankovića, zeta Lazarova, Sèrblje nadbiše 15. lipnja. To spazivši Vlatko vojsku svoju natrag povuče. Turci pako scieneći, da im je sada na sve strane razkèrèeno, nasèrnu i na Bosnu, al ih Vlatko junački doèeka, i s velikim njihovim gubitkom od bosanskih medjah odbije. Ovo je ona slavodobitna bitka o kojoj radost svoju izrazivaše Trogirèanima⁶⁾. Ove iste godine predobi Ugre, pod Vranom, kojih vodje biahu: Stiepan Losonczy i Albert vojvoda. Tvèrtko hoteći zahvalan biti svomu velikomu vojvodi Vlatku, na tolikoj vojničkoj uslugi, pokloni mu svu zemlju humsku, njemu i njegovoj porodici, da s njom upravljaju s priznanjem za gospodara kraljah bosanskih, t. j. što Latini reknu in feudum. Kralj ovi doisto može se brojiti medju pèrve ljude svog vremena u Europi, koji je ne samo znao predobiti svoje nepriatelje, već što je najviše, dèržavu svoju znao je urediti i od drugih se nezavisan učiniti. Kralj ovi, još kao ban počeo je kovati novce i po svoj prilici pèrvi od banah bosanskih. — Tvèrtko se je dvaput ženio: pèrva mu je žena bila Dorotia kći Stražimira cara vidinskog, koja je curom bila u zakladu kod Ljudevita kralja ugarskoga, drugu imao je Jelicu plemcinitu Bosankinju, od nijedne poroda neimajući. Od Vukosave, žene nezakonite, imao je Tvèrtka, koji je poslie kraljem bio i Katarinu, udatu za Ulrika celjskog župana u Štajerskoj godine 1362. Umre godine 1391., dobe svoje 56 god. upravljanja kao ban 19., kao kralj 15. u sve vladao je 34 godine; gdje je ukopan, dogodopisci nespominju, ja dèržim, u cèrkvi sv. Gèrgura u Tèrstivnici — današnjoj Sutiskoj. — Cèrkvu ovu on je sagradio na čast svog odvietnika sv. Gèrgura; koja je kasnie cèrkva pripadala samostanu duvnah sv. Klare. Kojeg zakona sliedbenik bio je Tvèrtko? Orbini i Farlati, uzimljući u prizrenje tužbe njegovoga brata Stiepana Vukića, da ga brat porad toga što je katolik progoni, zatim što je u Mileševu krunjen

⁶⁾ Lucius opet L. 5. Cap. 6.

za kralja od mitropolita gèrèkog, dèrže, da je bio iztoènog to jest gèrèkog zakona; al ova dokazanja u sebi ništa nevrjede, buduè da je on brata, ne zato što je katolik mèrzio, već što je bio buntovnik i za banstvom težio, a šta je brat papi uzrok navodio, tomu se je lasno dosietiti, jer ako ovo nebi naveo, to papa nebi se ganno; drugo, Tvèrtko htioèi biti nasliednik sèrbskih kraljah, koji su iztoènog zakona bili, a uzimavši u obzir ondašnje okolnosti, èinio se je kruniti od mitropolite gèrèkog, drugèie bi morao od pape iskati krunu, a papa mu je bez dopuštenja ugarskog kralja nebi poslao, a suviše papu bi muèno sklonio, buduè, da ga je brat kod njega ocèrnio; nesliedi dakle stoga, da je on bio gèrèkog zakona. Zabacivši sva moja mudrovanja, za dokazat, da je on bio katolik, navest èemo samo njegove rieèi. Andria Gualdi, arcibiskup splietski potuži se kralju Tvèrtku, kao splietskom gospodaru, da mu desetine neèe da platjaju ni èèrkovnjaci ni svietovnjaci. Kralj mu dade povelju, u kojoj kaže, da je i on sadiè — plantula — èèrkye katolièanske, i reèenog arcibiskupa Andriu imenuje: „svojim viernim savietnikom i kapelanom duhovnim“⁷⁾.

II. STIEPAN DABIŠA.

God. 1391—1396—5.

Sin naravni Miroslava, Tvèrtkova strica, koji premda u nemilosti radi bune uèinjene biaše kod Tvèrtka, ipak po njegovoj smèrti od boljarah za kralja bi uèinjen godine 1391.

⁷⁾ Vidi povelju latinsku reèenom Guardu darovanu, koja poèinlje: Tvarcho D. G. Rasciae, Bosnac Maritimeque Rex Omnibus, et singulis Christi fidelibus — si Regia excellentia sublimatur — — cum subditis praemium juxta eorum merita pari sorte largiatur: quanto magis, si in Ecclesias fidei Catholicae, ecclesiasticasque personas, praecipue sibi subditas, et ob ejus reverentiam per quem Reges regnant et Principes dominantur praesertim in justis petitioni-

Pišu dogodopisci⁸⁾ da je Dubrovnik htio prevarom uzeti, međutim vidi se da je s Dubrovčanima u prijateljstvu bio, potvrđivši im ugovore brata svog⁹⁾ Tvèrtka od godine 1378. na molbu njihovih poklisarah, koji su bili došli u dvor kraljevski u Tèrstivnicu pod ugovorom, da platjaju dmitrova dne dvie tisuće perper dinarah dubrovačkih¹⁰⁾. Ovi dug godišnji Dubrovčani su odprje platjali raškim gospodarima, al buduć da je Tvèrtko njihov nasljednik bio, to su poslie njemu i njegovim nasljednicima platjali, a to za zemlje što su u primorju iz dopuštenja kraljah dèržali: Trebinje, Konavlje i Dračevicu¹¹⁾, — Godine 1391. Sigismundo ugarski kralj diže vojsku da od Tvèrtka preuzme zauzete zemlje u Dalmaciji, al u tom umre Tvèrtko; međutim umre i žena Sigismundova Maria godine 1392. Sad se Ugri pometu, odbacivajući jedni Sigismunda a hoteci za kralja imati Alberta Austrianca; drugi Hedvigu sestru Mariinu, a tretji s papom Ladislava Neapolitanca; nieki pako još pridèržavahu se kralja Sigismunda. Medju ovim biaše i Dabiša, koi pómože Sigismundu da se kraljestva opet dokopa. Sigismundo hoteci zahvalan biti Dabiši, učini s njime taki ugovor, da dok Dabiša uzzivi, zadèrži Dalmaciju pod sobom, a poslie njegove smèrti da pripane Ugarskoj. Ugovor ovaj učinjen

bus, exhibit se gratiosam, favorabilem et benignam. Attento igitur hoc et quod per eum regnamus, qui fidei Catholicae, cujus plantulam me recolo fundator, caput et rector etc. datum in aula nostra regali Suteska, per manus fidelissimi dilecti Thome de Luzach, praefatas aulae nostrae Vice-Cancelari anno domini 1390. die 30. mensis aug. 13. indictione. Cielu povelju vidi kod Farlata t. 3. pag. 334. — Pejačevića Coll. 12. pag. 395.

⁸⁾ Du Cange §. 19.

⁹⁾ Tvèrtko nije njegov brat bio, već je ovo samo iz običaj. i uljudnosti prava svome predstavniku rećeno. Orbini pako piše da je bio brat bana Stjepana Stipića.

¹⁰⁾ Vidi povelju u sèrbskim spomenicima str. 104. broj 81. „pisano va čestitoj vojsci u donjih krajih u Lušcih 1392. 17. julia.“

¹¹⁾ U sèrbskim spomenicima vidi povelju kralja Tvèrtka str. 80. br. 66.

je godine 1394.¹²⁾ Iz povelje darovane Vukmiru Senkoviću¹³⁾ vidi se, da je s Turcima u boju posla imao. Dabiša bio je oženjen s Jelinom od plemena županah Nelipićah, po nagovoru svoje žene digne vojsku protiva Gerguru i Ladislavu Kurjaku — Chiriachu — koji biahu nepriateiji spomenutih županah ; njihova dakle sela, tvrđjave i imanja porobi i oplieni, vrativši se kući malo poslie godine 1396. umre. Žena mu nikakva poroda neimajući ode u samostan pokoru činiti¹⁴⁾.

III. STIEPAN TVÈRTKO II. TVÈRTKOVIĆ.

God. 1396—1443.

Sin naravni — kopilan — kralja Tvèrtka I. od Vukosave njegove priložnice rodjen, nastupi po smèrti Dabišinoj godine 1396. na prestolje kraljevsko. Kako kratko tako i nemirno biaše njegovo vladanje. Ivan Hervoja, na ime kralja Sigismunda otme mu zemlje u Hèrvatskoj obližnje ; Ostoja Kristić jedan od pèrvih bosanskih boljarah, prospe glas : da on nije naravni sin kralja Tvèrtka već podmetnuti za sina u vrieme poroda. Ova boljari povierovavši njega — t. j. Tvèrtkovića — skinu a spomenutog Ostoju za kralja proglase¹⁵⁾.

¹²⁾ Lucius L. 2. Cap. 3—13.

¹³⁾ Povelju ovu u snimki s knjizicom „Objesnenie“ izdao je pokojni Pavo Solarić u Mletcih godine 1815., koja počintlje: „Va ime oca i sina i svetoga duha Amin. Mi Stefan Dabiša po milosti gospoda Boga, kralj Sèrblem, Bosni, Primorju, Humsci zemlji, Dolnjim krajem, zapadnim stranam, Usori, Soli i Podrinju“ — „pisano v' dvori kraljestva mè 1395. maja 17.“ — Ista ova diploma nalazi se i u sèrbskim spemenicima str. 342. br. 179. — Vidi još drugu povelju Dabišinu od godine 1394., darovanu knezu Gojku Marnaviću, u knjigama „Indiciae vetust. et nobilitatis familiae Marciae vulgo Marnavitiae Romae 1652.“ u ovoj povelji sponinje se: kako je car Bajazet s vojskom u Bosni bio — i knez Gojko pomogao Turke protierati.

¹⁴⁾ Du Cange §. 19. Pejačević i drugi.

¹⁵⁾ Orbini, Du Cange, Farlati i drugi.

IV. STIEPAN OSTOJA.

God. 1357—1435.

Pavla Kristića sin, s pomoćju drugih boljarah protiera Tvèrtka II. s prestolja kraljevskog, a on se na njegovu popne. Tvèrtko mu nije dao mirovati, jer otišavši k caru turskom, uzme od njega pomoć 10,000 vojnika, obećavši mu svake godine davati 20,000 dukatah danku. S turskom dakle vojskom uvijek je Ostoju uznemirivao i nekoliko zemaljah kraj Save prisvojio. Ostoja iz početka bio je prijatelj s Dubrovčanima, kako se vidi iz njegovih poveljah¹⁶⁾. Kasnije pako godine 1403. zarati se s njima, iz uzroka što su ovi bez njegova znanja i dopuštenja od Sandala bosanskog velikog vojvode kupili Konavljane i neka sela u Primorju; pošalje na njih vojsku od 8,000 i pred njom vojvodu Radić Senkovića. Dubrovčani sduže se s Tvèrtkom II. i s Hervojom, koji proglasi za kralja bosanskog na mjesto Ostoje kneza Pavla Radišića¹⁷⁾ te se pobiju s Ostojom i ovog predobiju¹⁸⁾, koji bi usilovan

¹⁶⁾ Od godine 1398. 20. Nov. i godine 1399. 15. jan. u pèrvoj obećao je platiti dug brata kralja Tvèrtka: 2559 dukatah, a da se izplati na godinu po 500 perperah, što su Dubrovčani na godinu za Stonj dužni davati pisano na Dumnè; u drugoj Stjepan Ostoja, neimajući priašnji kralji odvjetnika, nastupio na kraljestvo bosansko. daruje Dubrovčanima od Kurila doli do Stonja, sva sela i zaseoke, pisano na Usori va slavnoj vojsci našoj u Lišnici. Vidi sèrbski spomenici str. 107. broj 83. i str. 109. br. 84. tretja povelja od godine 1399. febr. 5. str. 112. br. 85. svjedoči, da su mu dubrovački poklisari s mitom došli u kraljevski grad Podvisoki, molili ga da im potvèrdi uvjete itd. koje su imali od priašnje gospode raške, sèrbske i bosanske. Ostoja potvèrdjuje sa svojom kraljicom Kujevom i s ostalim vlastelima. Pisano u Sutisci va slavnom dvoru kraljevskom.

¹⁷⁾ Vidi povelju duke splitskog Hervoje: pisano u Zvečaju god. 1404. jan. 15. Sèrbski spomenici str. 119. br. 88.

¹⁸⁾ Na dugo i široko pobiedu ovu Dubrovčanah opisuju M. Orbini, strana 363.

s njima mir učiniti. Ostoja videći se u tiesnacu, ostavi stranku Ladislava neapolitanskog, koji se otimaše za krunu ugarsku i pridruži se Sigismundu; naprotiv pako Tvěrtko s hercegom Hervojom i velikim vojvodom Sandaljom pridje na stranu Ladislavljevu¹⁹⁾, utvėrdivši prie mir s Dubrovčanima²⁰⁾. Misljaše Tvěrtko, da će Ostoju sa svim svladati, al mu se dogodi protivno. Sigismundo, za lašuje moći svladati Ladislava Neapolitanskog, prie na njegova priatelja kralja Tvěrtka nasěrnu godine 1408. Otme mu: Srebrenik, Dobor i cienjenu tvěrdju Kliševac, Tvěrtka sa 126 prednjakah živih uhvati; od ovih mnoge posieče i bez glave ih baci sa zidinal Dobora u Bosnu; ostale pako sa sobom odvede u Budim, medju kojima i kralj Tvěrtko, koga prie nije pustio, dok mu neobeća viernost²¹⁾. Ostoja izbavivši se Tvěrtka, šest godinal mirno je upravljao. Sigismundo godine 1414. podje na sabor konstantski povede sobom kralja Tvěrtka. Hervoja sad se vidivši sigurna od strane ugarske, uzme pomoć od Turakah, te nasěrne na gradove u Posavini, koji biahu zauzeli od ugarske vojske; obsiednutim u pomoć priteče ban hěrvatski Pavo Čupor. Al Hervoja nadvlada više prevarom nego junačtvom, bana živa uhvati, zašie ga u volnjsku kožu, baci ga u rieku Bosnu govoreći: „koi u ljudskoj koži kao vó ručao si, volajsku sada s glasom kožu nosi“²²⁾. S tim se je htieo osvietiti Čuporu, koi se je jednoč

¹⁹⁾ Lucins Lib. 5. Cap. 4. donosi povelju Ladislava Neapolitanca pisanu godine 1406. 26. kol. iz koje se doznaje, kako su kralj Tvěrtko II. Hervoja duka spljetski i Sandalj bosanski veliki vojvoda, poslali svoje poklisare, moleći Ladislava, da im njihova posiedovanja potvėrdi i pod svoju obranu primi, što on spomenutom poveljom dragovoljno čini.

²⁰⁾ Vidi povelju kralja Stjepana Tvěrtka Tvěrtkovića pisanu na bielih selištih u Těrtivnici god. 1405. 24. junia. Sěrbški spomenici str. 120. broj 89.

²¹⁾ Vindeckius svremeni pisac Cap. 18. godine 1408. kod Pejačevića Coll. 12.

²²⁾ Turocius Cap. 16. pag. 229. Bonlinius: Dec. 3. Lib. 3. boj ovi i Čuporov slučaj obširno opisuju; i zajedno primietju, da je Mehmed I.

u dvoru Sigismundovu narugao Hervoju, pozdravivši ga s ručanjem volujskim, buduć da je Hervoja krupan glas kao vođmao²³⁾. — Bošnjaci nemogući više očima gledati, ni ušima slušati, kakvu bludnost činjaše kralj Ostoja, kako najuglednie

car uvidivši zgodnu prigodu postavio nekog pašu svog Ikača imenom za kralja bosanskog u onim prelielina kraj Save, koje od Ugrah bijaše Hervoja s turskom pomoćju oduzeo; al kako piše Turocius Cap. 18. Ikačevo kraljestvo od Ugrah bilo je nkinuto — i Ikač glavom platio.

- ²³⁾ Bndać da u ovoj povjestnici često napominje se Hervoja, od potrebe je, da njegov životopis u kratko predočimo. Hervoja Vukić, sin Vukca Hervatnića gospodara miestah u Bosni Jajca i Kotora i plemenite Dubrovkinje od obitelji Lukarića, rođen je oko polovine XIV. stolietja. Za vrieme vladanja Tvěrtka I. bio je nad vojskom vojvoda; po směrti kralja ugarskog Ljudevita pošalje ga Tvěrtko pred vojskom u Dalmaciju, da mu gradove dalmatinske na predaju siluje, a predane na uzdi děrži. Uměrvši Tvěrtko, njegov nastupnik kralj Dabiša učini ga velikim vojvodom kraljestva bosanskoga, a kad i ovi umre i Bošnjaci odaberu za kralja Tvěrtka II. on protiva volji kralja Sigismunda, proglasi kraljom Stěpana Ostoju. Vidivši da se u nutroji vodi najlašnje riba lóvi, spriatelji se s hěrvatskim boljarima protiva kralju Sigismundu, te pozove Ladislava kraljevića neapolitanskog na prestolje ugarsko. Ladislav okrunivši se u Zadru naimenuje ga dukom spljetskim; u družtvu s Ivanom županom cetinjskim osvoji gradove: Klis, Omiš i Vranu. Usiluje Šibeničane, da se pomire s Trogiraniima i bosanskim kraljom i za Ladislava u Dalmaciji i Bosni veliku stranku steče. Kralj Sigismundo pošalje na njega vojsku, koju Hervoja godine 1403. kod Bihaća razbije i vodju ugarske vojske Pavla Bisena, živa uhvati i pokloni ga Aldemarišku neapolitanskom admiralju. Vladislav vrativši se u Napulju Hervoju učini svbjim namiestnikom u Dalmaciji prepornivši ga Mihovilu Stenu duki mletačkom 16. lipnja godine 1404. s čiom pomoćju osvojio je otok Rab od senjskih župana. Tako malo po malo Hervoja po dopuštenju kraljah Ladislava i Ostoje svoje gospodstvo věrlo razširi; tako Ladislav osim što ga jedukom iliti knezom spljetskim učinio, poklonio mu je otoke: Korčulu, Hvar, Vis i Brač; njegov naslov bijaše: „Hervoja Dux Spalatri magnus Vojvoda regni Bosnae, ac vicarius generalis Regum Vladislavi et Ostoje.“ Pod ovim imenom mnoge se povelje dao: Tro-

gospoje, i gospodske kćeri oskvrnjuje, dignu se protiva njemu, sbace ga s kraljestva, a miesto njega drugog učine kralja godine 1418.

giranim, Šibeničanim i drugim gradovima dalmatinskim od godine 1402—1404. koje se kod Lucia „Memorie di Trau“ u knjigama nalaze. Za Splitčano na uzdi držati, sagradio je bio jednu tvrđju, od koje se ostanci i sad vide, grad Jajce i Kotor-Bobac, po neapolitanskom arhitektu — neimaču — sagradio je i utvrdio. Hervoja čoviek bio je bez značaja, on je samo onoga sledio, kog je iz daleka jačjeg prividjao, ovo mu je iz početka za rukom išlo, te je dotlen svoje gospodstvo bio razširio, al nepravda sama sebe upropastjuje. — Hervoja godine 1396. držao se je strane Sigismundove, i na ime njegovo od Tvrčka II. osvoji „dolnje krajeve Hèrvatske“ godine pako 1398. odstupi od Sigismunda, protiva njegovoj volji proglasi za kralja bosanskoga Ostoju, i s ovog pomoćju Ladislava Neapolitanskog učini kraljom ugarskim; sad pako kad Ladislav nemogući oddržati Dalmaciju, Mletčanima ju prodade za 100,000 dukatah: ovo on spazi, ostavi stranku Ladislavljevu, te se pridruži Sigismundu; ostavi i izneveri se kralju Ostoji, te s Tvrčkom II. i Dubrovčanim u Zvečaju god. 1404. ugovor učine protiva Ostoji, njemu za kralja podmetnu Pavla Radišića (Radiševića). Vidi sèrbski spomenici str. 110. broj 88. povelju, u kojoj se štije njegov naslov: „Mi gospodin Hravoje po milosti božiei slavni duk Spalicki, i veomožni veliki vojvoda kraljestva bosanskog i ka tomu.“ Istina, da je Ostoja u bitki s Duhrovčanima moro mir iskati, ništa nema nje Hervoji za rukom neizadje Ostoju svèrgnuti, koi videći se u nevoji pridruži se Sigismundu. Hervoja u priateljstvu sa Sigismundom nebude za dugo. Uzrok tomu bio je ovi: nahodeći se on u dvoru Sigismundovu, ban hèrvatski Pavo Čupor, kako prie spomenah, htiući mu se narugati što on krupno govori, pozdravi ga volujskim rućanjem, Hervoja potuži se kralju Sigismundu, i zato, što od njega nije dobio pravdu, nanmi, uhvativši zgodu, osvetit se i jednom i drugom. Ta mu se zgoda vidieła godine 1414. kad je Sigismund u Konstancii na cèrkvenom saboru bio; posadu njegovu iz gradovah Srebrenika, Kliševca i Dobora protiera; nadošavie s vojskom bana Čupora živa uhvati, i svojoj živinskoj čudi zadovolji; al i njega na skoro sreća izneveri. Sigismundo pošalje na novo u Bosnu vojsku, miesta od njega zauzeta osvoji i vojsku mu razbije. Ostavljen od turske pomoći i neimajući ufanja, da će mu se Sigis-

V. STIEPAN OSTOJIC²⁴⁾.

1418—1424.

Boljari rad bludnosti protieravši Ostoju, njegovog sina sebi za kralja odaberu godine 1418. Ostoja izbačenje ovo nemogući podnieti, uteče se k caru turskom, car mu daje 10,000 vojnikah u pomoć a Ostoja obeća mu na godinu davati harača 20,000 talirah i sina svog Radivoja u zalogu dati. Ostojic sjedinivši se s Tvèrtkom II. dočekaju Ostoju i Turke; boj se zametne i buduć da se je uzalud kèrv prolivala, a čiji je razboj — mejdan — nije se znalo, to boljari za veće zlo ukloniti pomire ih godine 1422. medju sobom, tako, da do smèrti sva trojica zadèrže kraljevsku moć i dostojaustvo. Ostojic umro je godine 1424. vladavši samo 6 godinah bez poroda, buduć da se ni ženio nije. Ostoja njegov otac po smèrti svog sina još je jedanaest godinah u skladu živio s Tvèrtkom zajedno kraljujući. Umro je i on godine 1435. a kraljevanja 35 godinah. Žena mu je bila Kujeva²⁵⁾, od koje porodio je sinove: Stiepana, prie spomenutog, Tomaša i Radivoja.

mundo smilovati i oprostiti, kako ga moljaše, od žalosti prestavi se u svom gradu Kotoru godine 1416, rujna 15. vidi: Paulo de Paulo. Lucius i Du Cange, Cap. 10. pag. 125. Piše isti Du Cange, da kralj Ostoja hotiuci se osvetit Hervoji, pustio svoju ženu Grubu i njegovu Jelicu sebi uzeo; imao je Hervoja sina Balšu i kèer Mariu, od matere udatu za Stiepana Šimrakovića, na kog su posiedovanja njegova prešla; imao je brata Dragišu i Vojsava, pèrvi se spominje u povelji od godine 1401. a drugi u povelji njegovog sinovca Juraja: Sèrbski spomenici str. 199. br. 118.

²⁴⁾ Orbini i za njim drugi pisaoci zovu ovoga Stiepana Jablanović! neznadući da je ovi bio sin Ostoje, kako se vidi iz njegovih poveljah. Sèrbski spomenici str. 134. br. 95.: pisano u gradu našem Zvečaju god. 1419. martia 5. i str. 141. broj 47. „pisano u stolnom miestu u Sutiscie 1419. decembra 4.“

²⁵⁾ Lukarić i Orbini, a za njima i drugi pišu, da se je Ostojina žena zvala Gruba, i ovu da je godine 1415. pustio, te udovicu Hervo-

TVĚRTKO II. opet.

Uměrvši mu oba druga kralja, sám sad preuze vladu nad svom Bosnom, al mu mirnoću pokruti sin Ostojin Radivoj, koi biaše u zalogu kod cara turskog; ovi čuvši, da mu je otac umro, uzme pomoć od cara te dodje u Bosnu, da otčevinu od Tvěrtka uzme, al ga kralj dočeka snažno i razbije mu vojsku; a on pobiegne u Dubrovnik, gdje postane dubrovačkim plemićem i gradjaninom; na molbu Dubrovčanah Tvěrtko mu se smiluje i daje mu posiedovanja okolo „Kisele-vode“²⁶), kog je viero zakona bio Tvěrtko? pisaoci nesudaraju se. Du Cange piše, da je bio Nestorianac; Bonfinius pako, da je bio nikakva uprav zakona²⁷). Vadingus za utvornog katolika děržaše ga, rad toga, što je od njegovih zasiedah Jakob Picenski, povierenik (Comis) Franciskanski morao se ukloniti iz Bosne; al dobro razgrizavši, što spomenuti Vadingo piše o ovoj stvari, valja da suprotivno děržimo; piše on: „Godine 1432. dodje u Bosnu fra Jakov Picenski kao povierenik reda franciskanskog i za franciskane na staro pokorno življenje privesti, i ovi našavši, da fratri u Jajcu imaju dobra posiedovanja, a

jinu Jelicu uzeo za ženu. Ja se bolje vierujem u ovoj stvari „poveljana“, koje imano od kralja Ostoje i njegovog sina Stiepana, u kojima se spominje: gospoja kraljica Kujeva, a Grube ni Jelice nema; ol može biti, da je Gruba i Kujeva jedna ista al su dva imena? ol mu je može biti bila priložnica iliti nezakonita žena.

²⁶) Ovako piše Orbini, nadostavljajući, da za dugo nije živio, već da je umro od mnogog pitja vina s ledom; meni se stvar ova zakučita vidi, ol je Ostoja dva sina istog imena Radivoja imao? ol je ovi dulje imao živiti, buduće nam poviesnica kaže, da je svog brata Radivoj, kralja Tomaša umorio godine 1460. kako ćemo niže vidieti.

²⁷) Dec. 4. Vir Turrico ingenio, summa impietate, ac profana religione praeditus.

buduć da se to njihovoj upravi protivi, zapoviedi, da fratri odanle imaju otići; to Tvèrtku mučno budne, koi znadiaše, da medju narodom krivoviernim drugčie nemogu živieti, potuži se proti rečenòm poviereniku kod Sigismunda i pape, kod koga to učini, da franciskanima u Bosni povladi: da dobra i imanja dèržati i posiedovati slobodno mogu. Daklen, da Tvèrtko nije bio katolik, bili se on za ove katoličke redovnike toliko zauzimao. Nepriatelji kraljevi nalažu kod Jakova, da mu kralj prieti, te on ukloni se iz Bosne, to kralju mučno budne, potuži se na njega kod pape, koi mu zapoviedi, da se vrati u Bosnu, dapače istomu Jakovu piše s velikom poniznostju, nepristojuom kraljevskog veličanstva, moleći ga, da se dostoji vratiti u Bosnu²⁸⁾, koi došavši, kralj ga uljudno primi. Ovo moljkanje i želja, imati katoličkog povierenika, dokazuje po isti način, da je bio katolik, kanoti i sliedeće došastje njegovo na cèrkveni sabor u Konstanciu, iskanje poslanikah od pape Eugenia IV. i poslanje Tome hvarskog biskupa, naziv: „Dillecte fili“ — „poljubljeni sine“ od Eugenia IV., koi naziv samo se daje od dvora rimskog vladaocima katoličkim. Nadalje: obratjenje mnogih bogomilah na katolički zakon pod ovim kraljem²⁹⁾, zatim povelja njegova od godine 1436. pi-

²⁸⁾ Kod Farlatia t. 4. ovako mu piše: „Audivimus, quod vos Reverendissime Pater, forsan per nostros inimicos exhortati, in ira de nostro Regno secessistis. Nunc autem sancte Pater, hoc primum displicenter sentimus; et vos adeo pessime, de nobis judicare, non hominem Christianum reputando, sed tamquam paganum per Christianitatem diffamando. Quamobrem supplicamus humiliter Paternitati vestrae, intuitu Dei omnipotentis, venire ad nos dignemini, nosque coram auscultare etc. etc.

²⁹⁾ Kako sviedoči Eugenio IV. godine 1442. „Illyrios pro cognitione veritatis evangelicae ad suam et Florentini Concilii praesentiam cum Tribalibus accessisse, et illustratos spiritu sancto, fidem Romanae Ecclesiae complexos esse et observare.“ Kod Pejačevića Colloquio 12. pag. 400. Po Ilirima razumi se ovdie Bosnjaci: „Illyrii, quos Bosuenses . . . vocant“ Eneas Silvius in Europa. A pod Tribaluna, Srblje razumie.

sana u stolnom Biogradu³⁰⁾, kojom se dopuštja franciskanima u Bosni svoj: „*pripoviedati rieč božju i svete katoličke rimske cèrkve istinu.*“ Sva ova dokazuju da je bio katolik; al kakav? to ga je već Bog sudio. — Umrje Tvèrtko II. godine 1443. poslie 47 godinah smutjenog svog vladanja; imao je ženu od koliena Jablanovića Jelicu, od koje nikakva poroda neimajući, upiše, i odredi sebi nasliednika svog sestrića Hermana župana celjskog i zağorskog, koji je bio sin Ulrika i njegove sestre Katarine; a ovog Hermana kći bila je žena kralja i cesara Sigismunda³¹⁾. Al Bošnjaci za ovo ništa nemareći, odaberu sebi kralja.

VI. STIEPAN TOMAŠ OSTOJĆ.

1443—1460.

Velikaši bosanski nepazeći na ugovor Tvèrtkov, odmah po njegovoj smèrti odaberu sebi za kralja Tomaša sina pokojnog kralja Ostoje³²⁾. Dok još Tvèrtko II. kraljevaše, papa Eugenio IV. na njegovu molbu poslao mu je svog poklisara Tomu hvarskog biskupa godine 1439. Ovi papinski poklisar svu pomnju uloži za obratit na katoličku vieru novog kralja Tomu, koji nebiaše još kèrštjen, jerbo je bio bogomilac; trud mu nebude zaludan, kralj se obrati i bude kèrštjen od Ivana Karvajala auditora rimske rote godine 1446, poslie kardinala, koji se je tada u Bosni desio³³⁾, i uzme

³⁰⁾ Povelja ova latinski pisana je, nalazi se kod E. Pavića u knjigama: Ramus Viridantis Olivae etc.

³¹⁾ Pejačević Coll. 12. pag. 399. Vidi na to ime povelju kralja Tvèrtka oti godine 1427. kod Pray-a II. pag. 293.

³²⁾ Orbini, Du Cange i svi drugi pišu, da je Tomaš bio sin niekakvog plenića Pavla Kristića iliti Jablanovića! al istog kralja Tomaša povelja, suprotivno dokazuje, da je on bio sin kralja Ostoje. Vidi sèrbski spomenici str. 242: broj 136.

³³⁾ Obratjenja ovog sviedok je Eugenio IV. papa od godine 1446. medju ostalim na cèrkovnjake i velikaše ugarske, piše: Quod itaque

ime Stjepana, po običaju svojih predšastnikah. Papa po svom poklisaru ponudi mu kraljevsku krunu, i davaše mu oblast podignuti tri- četiri biskupske stolice obreda latinskog, što kralj nijedno nehtie primiti: krune nehtie uzeti, da cara turskog neuvriedi i protiva sebi digne, buduć da mu je od god. 1444. davao danak godišnji 25,000 dukatah; te bo godine Murat II. predobivši Ugre na Varni, nasērne na Bosnu, koga Tomaš, od dalnjeg plienjenja mitom od 25,000 dukatah odvrati. Biskupate pako nehtie podignuti zato, da sliedbenike gèrčke cèrkve i bogomile nezbuni protiva sebi, nastojao je dakle svakomu ugoditi; al franciskani, koji se tad po Bosni biahu uzmožali, nezadovoljni s pravovierstvom kraljevim, tuže ga kod pape da mnogo obći s bogomilcima i zabrane mu svetotajstva primati; al se kralj pred poslanikom papinim godine 1445. opravda. Sliedeće godine 1446. dèržao je u gradu Konjicu kod Neretve, sabor dèržavni, na koi biahu se skupili svetjenici gèrčki i latinski, herceg Stjepan, brat mu Radivoj i ostali plemići; u komu sabòru odrediše: 1) Da Manikei iliti Patareni, novih cèrkvah negrade, a starih i razvaljenih nepopravljaju. 2) Dobra, darovana cèrkvi, da se neoduzimaju. 3) Ubojice, da se predadu kraljevskom sudu u tamnicu, njegova dobra, da se na dvoje razdielje: jedan dio kralju, a drugi ubijenog rodbini. 4) Viećnici, tajnici vojvode i župani stolice kraljevske, primivši službu, imadu se svetačno zakleti kralju. 5) Herceg sv. Save, nezakonit je, ako ga neodabere ilirski iliti bosanski kralj, i poslie obranja valja da se kralju zakune, što ako nebi učinio, a službu bi činio, neka ga kazni kralj.

apud nos certum est, ac difusum, vobis omnibus, qui estis propinquiore notum esse non dubitamus: Charissimum in Christo filium nostrum Stephanum Thomam, Regem Bosnae illustrem, post multos, diversosque tractatus, diu habitos cum V. fratre nostro Episcopo Pharensi, quem apud illum in suo regno Apostolicae sedis Legatum, annis septem tenuimas, tandem factum fuisse Catholicum Christianum. Cielu knjigu vidi kod Pejačevica Coll. 12. pag. 403.

6) Oskvrnitelji rodica, glavom nek plate. 7) Izdajnici gradovah i svoje gospode, tako isto i kovači lažljivog novca nek se kazne kao nevierni²⁴⁾). Ovakim uredbama ne samo da je franciskanim već i papi dobro ugodio, osobito kasnie godine 1450. kad je sve bogomile iz svog kraljestva protjerao, koji se nisu hteli obratiti; 2,000 samo ih se obrati, 40,000 pak Stiepan herceg primi ih pod svoju obranu i u svoju državu naseli ih. Godine 1457. pošalje poklisare svoje k papi Kalikstu III. s molbom, da mu posveti zastavu — barjak — i križ, s kojim bi mnogo križare dignuti protiva Turcima, što mu papa dragovoljno i učini; dapače svim svetjenicima zapoviedi platjati desetinu, u Ugarskoj, Bosni i Dalmaciji, koja se na troje ima razdieliti: dio jedan Ladislavu ugarskom kralju, drugi Juraju Skenderbegu, a tretji njemu. Jeli ova desetina platjana, i jeli on mogo boj biti s Turcima, mi doisto sumnjimo. On zar videći sebe slaba, volio je u miru živiti s Turcima, držeci, da je bolje danak platjati, nego se u pogibio metnuti, rad toga na njega se razsèrdi kralj Matia, tuži ga papi osobito s toga, što mu je sin Stiepan brez velike potrebe grad Smederevo u Sèrbii na Dunavu ležeći predao Turcima. Zatim Stiepan herceg, koi je bio kraljev sluga nepokorni, tuži istog kralja Tomaša, da on mir učinjeni narušiva, dapače Turčina napušća u njegovu zemlju, predajući mu jaku tvrđdu Čiošinu. Razbravši ovo papa, naredi svom poklisaru, Tomi hvarskom biskupu, da ova iztraži, jesu li istinita godine 1460. siečnja 18. Al smèrt iztraživanju konac prekine. Dubrovački pisaoci: Lukarić i Orbini, pišu: Mehmed II. turski car, da bi lašnje Bosnu podložio, počme presvučen u kaludjersko odielo, uhodit gradove po Bosni; u Jajcu gradu, poznadu ga, uhite, i pred kralja Tomaša dovedu. Kralj miesto, što bi ga imao pogubiti

²⁴⁾ Kod Farlatia t 4. pag. 68. nalaze se ove naredbe s kojigom njegovog sina Stiepana, koje su izvadjene iz rkp. koi se je čuva u samostanu fojničkom, koi rkp. već odavna izginiu je, po nepomnji čuvaoca.

il barem zatvoriti počasti ga, š njime se spriatelji i slobodna proprati u njegovu carstvo. Čuvši ova kralj Matiaš, razljuti se, te muče piše napose njegovu sinu Stiepanu, i bratu mu Radivoju, da kralja smaknu, obećavši svakomu njegovu krunu i kraljestvo. Kralj Tomaš neznam, rad kog uzroka, digne vojsku protivu Vukmanu banu i utaborivši se na polju bilajskomu, od brata Radivoja i naravnoga sina Stiepana, bude ob noć udušen godine 1460. razglasivši, da je kralj od običajne svoje bolesti naravno preminuo. — Da su ga sin i brat udavili, to je istina, al o uhodjenju Mehmedovu, i Matiaševu nagovaranju, bistro stvar razmatrajući, imamo sumnjiti pèrvo, što osim Dubrovčanah drugi pisaoei od onog vriemena o tom ništa nespominju. Kralj Matiaš premda je na njegov bio ljut, i kod pape rad manjih okolnostih osvadjo ga, ove nigdie nespominja, što bi drugčie spomenuo; a osim toga, kralj Matiaš ne samo na oca već i na sina mu Stiepana, još gore mèrzio je, i težko ih je papa pomirio, kako ćemo doli niže vidieti; drugo, što nije vjerojatno, da bi se turski car u takvu pogibio metnuo: po nepriateljskoj zemlji uhoda biti, a ni od Matiaša, da bi on na to zlo svog nepriatelja nagovorio! — pravi dakle uzrok ubojstva kraljeva, bila je pohlepnost za vladanjem. — Tomaševo mèrtvo tielo, odnešeno bude u Sulisku, gdje u samostanskoj cèrkvi svetog Ive kèrstitelja bude pokopan. Samostan i cèrkvu ovu on je i sazidao²⁵⁾. Kraljevao je 17 godinah, imao je za ženu Katarinu kècer Stiepana hercega sv. Save, š njome imao je sina, kog ime Orbini nespominje, ovi došavši s materom na otok Mliet, ležeći u dubro-

²⁵⁾ Du Cange §. 23: Kralja ovog Tomaša, kog Bošnjaci po predanju za čovieku sveta i pobožna dèrže, nahode se dvie slike starinske u samostanu sutiskom, na onoj manjoj slikovan je kralj klečeći pred Isukèrstom, koi mu se je ukazao; meni su kod Bobovca i stieniu kazivali, na kojoj se spasitelj dostojao je kralju ukazati; tako isto i misničko ruho, koje je njegova žena Katarina tkala: vidi Magazin dalmatinski godine 1843. str. 52.

vačkoj dèržavi, za pohodit čudotvornu priliku sv. Marie, umre tude od 14 godinah, i bude pokopan u cèrkvi benediktinskog samostana s grobnim nadpisom: „Hic jacet filius Tomasci Regis Bosnae“ t. j. *Ovdie leži sin Tomaša kralja bosanskoga*³⁶). Zatim od iste imao je sina Sigismunda, i kćer Katarinu, koje se oboje poturči, koje godine, i rad kojeg uzroka? sgodopisci nespominju. Od priložnice Vojače imao je u zó čas po se, sina Stiepaņa, svog ubojicu i u kraljestvu nasliednika. Kraljica Katarina, kasnie razabravši, da joj je čoviek ne naravnom smèrtju umro, već da je umoren od Stiepana, potuži se kod svog priatelja cara Mehmeda, koi došavši s vojskom u Bosnu, za osvetit smèrt svog priatelja kralja Tomaša, porobi i popali, i mitom umoljen ode natrag. Katarina, videći da tursko priateljstvo i njihova osveta njoj nikakve koristi, a žalostnim podložnicima veliku štetu nanese, pokaja se, i otidje iz Bosne, malo vremena zadèržavši se u dnbrovačkome primorskomu gradu Stonju, stiže u Rim. Upisa se u tretji red duvnah sv. Franje, ovdie oko 12 godinah od pape bude kraljevskim načinom uzdèržavana, zato u svojoj oporuci, učini papu rimskog kraljestva bosanskoga nasliednikom, ako se njezina dieca, Sigismundo i Katarina, nebi od turske viere odvratili, i na pravu vieru obratili³⁷). Katarina, koju franciškani, u svom mučenicoslavju, kao *blaženu* štuju, umrie godine 1478. i bude pokopana u franciškanskoj cèrkvi *Ara coeli* zvanoj i nadgrobnici. njezinoj sliedeći nadpis u ilirskom³⁸) jeziku a azbukom bosanskom bude urezan:

Katarini kraljici bosanskoj

Stipana hercega od svetoga Save

³⁶) Orbini, pag. 370.

³⁷) Oporuku ovu iz rukopisa knjižnice vatikanske izpisao je Rayn I-dus Historiae Eccles. t. 7. nro. 43. čitaj ju kod Pejačevića cielu Coll. 12. pag. 419.

³⁸) Nadpis ovi kasnie je bio nadostavljen i u latinskom jeziku; pèrvi ga je priobèio Kranjac Bohorić, o njemu su mnogi pisali, a najviše Katančić, vidi: Specimen Philologiae et Geographiae Pannoniorum etc. Zagrabiae 1759. Libr. 3. 61 - 71.

Od poroda Jeline i kuće cara Stipana
Rodjenoj, Tomaša kralja bosanskoga ženi
Koja živi godin 50 i 4 (54)
I priminu u Rimu na lito gospodina 1478.
Na 25. dni oktobra
Spominjak nje pismom postavljen.

VII. STIEPAN TOMAŠEVIĆ (kralj posljednji).

1460—1463.

Sin i ubojica svog oca, nastupi godine 1460. na prestolje. Očitovavši se, da je svog oca ubijo, mnogi se plemići od njega odvrtiše. Katarina pozovè svog priatelja Mehmeda II. da osveti smèrt njezinog čovieka. Car dodje u Bosnu, nju porobi i popali i jednu tvrèdju Šamac načini na ustju Bosne u Savu, i svoju posadu metne, i kraljevske nepriatelje u nju stane vabiti. Kralj videći se u tiesnacu, ponudi mu danak od 25,000 dukatah svake godine platjati; s tim načinom uklone se i Turci i Katarina iz Bosne. Matiaš kralj ugarski još od onog vremena, odkad je Stiepan Smederevo Turcima izdao, imao je zlu volju, k njemu dakle sad pošalje svoje poklisare moleći ga za oproštenje, i obećajući mu obližnje gradove kraj Save predati, da ih on čuva od navale turske. Matia se tako lasno nedade umoliti odmah, al po nastojanju papinom oprostí mu³⁹⁾. Stiepan posla svoje poklisare k papi, Piu II. moleći ga, da bi mu dopustio podignuti u Bosni tri- četiri biskupata, da bi mu poslao kraljevsku krunu i svoje poklisare. Papa mu dopusti biskupate podignuti, a krunu mu nedade, bojeći se uvriedit kralja ugarskog. — Nepovoljan papin odgovor, smutnje unutarnje, pripravljanje turskog cara na boj, različiti gla-

³⁹⁾ Vidi knjigu kralja Matiaša od godine 1462. na Pia II. pod br. XXVI i na kardinala od sv. Angela godine 1462. pod br. XXVIII. Epistolae Mathiae Corvini Reg. Ung. Tirnaviae 1746.

sovi, da se na njeg car sprema udariti Tomaševića u tiesno stanje vergoše. U to vrieme prispie turski poslanik, da primi od kralja obećani danak od 25,000 dukatah. U dvoru kraljevskomu, po smerti Tome hvarskog biskupa, drugi papinski poslanik Nikola modruški biskup, čoviek dosta nesmotren, kralja nagovori: da Turčinu danak zaniče, obećajući mu papinsku pomoč i izpunjenje kod pape njegovih željah. Kralj takim riečma zanešen, uvede turskog poslanika u svoju bogatu blagajnicu, u kojoj preko dva miliona dukatah biaše, i ponosito reče mu: „evo vidiš, šta ja srebra i zlata imam! no nedam Turčinu nijedne mèrvice, nego ću za ovo vojsku sakupiti, a jedan dio u sigurnom miestu ostaviti, kako bi odtale, ako bi me sreća vojnička izneverila, izvan otačbine živiti mogo“. Poslanik ga opomene na viernost i izpunjenje obećanja, metne mu pred oči zla sliedstva, koja ga mogu stignuti, ako s Turcima priateljstvo razkine, od kog zla njegovo bogatstvo neće ga spasiti, već će ga, možebiti drugi uživati. — Kralj dakle odpusti prazna turskog poslanika i tako s carom u očito nepriateljstvo stupi. Zato sad se na boj počme spremati i poklisare svoje godine 1463. k papi pošalje. Ti poklisari biahu dva starca, stasa visoka i pogleda junačkog, i govora uljudna; jedan od njih k papi Piu II. ovako progovori⁴⁹⁾: „Razumio sam, da Mehmed II. sultan turski, dojdućeg lieta na me udariti namierava i da se već na boj spravlja. Nisam taj, koi bi se podobnoj sili oprieti mogo. Molio sam Ugre i Mletčane, i Juru Kastriota, da mi pomognu. To isto i od tebe molim: niti novčane pomoći tražim, želio bi nepriateljim i sunarodnicima mojim to vidiono učiniti, da ćeš mi ti na ruci biti. Kad čuju Bošnjaci, da neću sám na bojište poći, hrabrenie će vojevati, niti će Turci smieti upadati u zemlju moju, u koju je ulazak pretežak i koja na više miestah tvrde gradove broji. Tvoj predšastnik Eugenio, otcu jc momu krunu obećavao, i htieo u Bosni rimske biskupe da uvede. Sve je

⁴⁹⁾ Gobelinus Lib. XI: pag. 549. kod Assemam Cel, Eccles. tomo 5.

to otac mi odbio, da nobi Turke na se razdražio: jer je bio novokršćenik, niti je još Manikee iz svoje zemlje izagnao. Ja sam od dietinstva kršćen, latinsku knjigu učio, a Kršćovu vieru sliedim: nebojim se čega mi se je otac bojao. Želim, da mi pošalješ krunu i biskupe. S tim ćeš pokazati, da mene u nevolji zaboravit nećeš. Ako se zaratim, ufanje ću podložnicima od tebe okrunjen, a strah nepriateljima biti. Zapoviedio si pod roditeljem mojim, da se vojena sila u Dalmaciji pod upravom Mletčanah bivša, na miesto kërstonosne k njemu pošalje. Ovo je vieću mletačkom nepovoljno bilo. Zapoviedi, da se sad meni pošalje. Valjda će ti rieč pretežnia biti, kad i Mletčani sad drugčie misle, i glasa se, hoće Turcima rat da objave. I ovo molim takodjer, da se poslanik i Ugrima pošalje, koi da moju stvar kralju preporučí i privolji ga, da sa mnom sajuz oružja učini; ovim se, a ne drugim načinom Bosna izbaviti može. — — Kad bi Mehmed samo moje kraljestvo tražio, i dalje mirovati namieravao, sudbinu bi moju ustèrpljivo podnosio, niti bi se pristojalo radi svoje vlastite obrane, ostalo kërštjanstvo uznemirivati. No nezasiljiva želja vladanja, nikakve medje nepriznaje. Poslie mene hoće uđariti na Ugre i Dalmatince Mletčaním podložne, i potražít će Italíu, za kojom čezne i o Rimu se često razgovara. Ako prepuste kërštjani, te moje kraljestvo osvoji, najugodniju će oblast i miesta k dostiženju cielji svoje imati. Ja pèrvi očekujem navalu: poslie će mene Ugri, Mletčani i drugi narodi svoju sudbinu iskusiti, ni s Italiom se neće zadovoljit. Ovako misli nepriatelj. Ova ti kao izviestna javljam, da nerekneš, da nisu bila predkazana, i da me za nebrežnost neosudiš. Moj je otac tvom predšastniku Nikoli i Mletčanima, padenje Carigrada predkazao. Nije se vierovalo: izgubilo je na svoju nesreću, kërštjanstvo prestolní grad i patriaršku stolicu i stup Gèrčke. Sad ja o sebi proričem: ako mi uzvierujete i pomognete, spasen ću biti, a drugčie propadam, i padenje moje mnoge će za sobom povući“ — — Papa odgovori: „Vierujemo poslaníctvu Stiepanovu. Ista nam se s više miestah javljaju. Za-

padno carstvo traži Mehmed, koi je iztočno razorio. Najprikladnija je želja njegovoj Bosna, ova će vrata, vjerojatno je najprije da izstavi. Učinit neće, ako kralj bude smiyo slobodnim duhom suprot stati. Pretežak je prelazak preko briegovah i pristup u državu, koje lahko mogu ih malo smesti. Sdružiti će oružje Ugri i Mletčani. Poslanika ćemo rad iste stvari k obojem narodu poslati. Obću ćemo stvar s obćim silama pomoći. Mi ćemo onoliko pomoći, koliko možemo. Vojena sila, koja je u Dalmaciji, gledat ćemo, da se vama pošalje. Zapoviedit ćemo, da se saborne cěrkve u Bosni sazidaju i u sazidanim biskupi postave. Krunu poslati nemožemo, da neuvriedimo kralja ugarskog, komu je kralj bosanski vazal — podložnik — i kog je oblast kruniti ga. Razpitat ćemo: šta on o tom misli. Ako mu nebude nepovoljno, krunu, koja je gotova, poslat ćemo ti po poslaniku. Ako li se uzprotivi, nepravdu učinit mu nećemo, niti hoćemo onoga razdraživati, od koga se je pomoći nadati. Stiepan, ako je pametan, svakojako će gledati, da Matiaša sebi naklonjenim učini, s kojim ako se sdruži, teško će ga Turci moći nadvladati“. — Dok su se ova u Rimu sbivala, car Mehmed, razumivši od svog poslanika, da je kralj Stiepan ne samo zanikao danak, već i tvěrdju njegovu na ustim Bosne u Savu, Šamac osvojio, razvalio i vojnike zarobio, glavom podje na Bosnu, povedavši sa sobom 150,000 samih konjanikah, osim nebrojenih piešakah, mieseca lipnja 14. godine 1463. neizkazanom hitrinom prispie pod grad *Bobovac*. Kralj, stric mu Radivoj i kraljica Maria prebiegnu u Jajce; grad Bobovac preporučii upravljanju svog vojvode Radaka; grad ovi sazidan na jednom neprikućljivom humiću, opasan je bio s dubokom jamom (endekom), dvie riečice koje se tude sastaju napunile su jamu vodom tako, da se k njemu približit nemogaše; osim toga, kěršoviti putići i stěrmene staze samo dvie biahu; top dakle nije mogo dovest se, zato car pod njim je topove lievao; pet danah na njega je uzalud pucao, najposlie okani se, i put grada Visokoga podje. Vratnice, pó sata od Visokoga, miesto se danas zove,

što se je car odtale vratio opet pod Bobovac. Radak, bivši odprje bogomil (Manikeo), bio se je obratio javno na vieru katoličansku, al tajno i sèrdcem i dušom pravi Manikeo. Ovi, što iz osvete prama kralju, što iz pohlepnosti za blagom i gospodstvom, pošalje svog čovieka k caru obećajući mu za blago izdati grad i svog gospodara. Car, naravno obeća mu sigurnost njegovog gospodstva i glave, zatim veliko bogatstvo u novcim i zemljama. Po takvomu sramotnomu pred Bogom i ljudma grišnom izdajstvu i neviernosti, car unidje u *Bobovac*, grad tog vremena najtvèrdji u svoj Bosni. Radak, done-savši ključ od grada duboki poklon caru učini — i očekajući svoje neviernosti i izdajstva pohvalu i obećano nadarenje; zasluženo nadarenje zaisto i primi. Car, izdrecivši na njega oči ljutito rekne mu: „Nevaljalico jadona! ti, koi tvome gospodaru od jedne viere nisi bio vieran i pouzdan, kako ćeš meni Turčinu biti vieran!?“ namigne na kèravnika i odsieče mu glavu. *Radakovica*, golema stiena iz koje živa voda izvire, zove se i danas, gdje je ovi vojvoda i izdajnik poginuo. Stiena ova je na putu idjući iz Sutiske u Borovicu. Car, videći tvèrdoću ovog miesta i grada Bobovca i spazivši nepri-stupnost k njemu, — obori ga, i pod proklestvo metne (nalet učini), da se nikad sagradit nesmije — a to stog uzroka: da se nebi opet uzalud mučio, osvajajući ga od nepriateljah, kad bi u njihove ruke pao. Kad je car pod Bobovcom razumio, da je kralj sa svim bogatstvom utekao u Jajce, opremi za njim Mehmeda vezira s vojskom; kralj dakle ni ovdie se siguran nevideći, pobiegne u grad Ključ, koi od Jajca k zapadu udaljen 10 satih biaše. Kralj se je uzdao ne toliko u tvèrdoću ovog grada, koi ležaše na visokom briegu pod planinom Šišom, koliko u rieku Sanu, koja kraj njega teče, scieneći, da Turci nemogu je pregaziti. Mehmed, vezir došavši pod Jajce, uzme ga na predaju i odmah za kraljom otisne — i pèrvi nagazi na Sanu, koju pregazivši obsiedne grad. Kralj se je tri dni turskoj sili odapiro, al za dalje opiranje ne-biaše mu hrane u gradu, naumi dakle pod pogodbama sa

stricom svojim predati se pod pogodbom: da on Bosnu caru predaje, a car njemu i stricu da pokloni život i da im dade gospodstvo i zapovied u drugomu kraju svog carstva. Oh! moj nesretni kralju, zar neznaš: da je turska viera ko na vodi piana! Al griesi su te sapeli: Bilaj ti polje tamo za tobom samo 10 satih leži, tude jadan pamet tvoja čami i gleda mračnu sienu tvog otca, kog si nemilostno zadavio. — Vezir, na ime carevo podpiše tu pogodbu i grad zauzme, te Stiepana i Radivoja sa sobom natrag povede u Jajce, gdje je već i car s ostalom vojskom bio prispieo. Caru istina, draga biaše ova jabuka, što mu je vezir poklonio — t. j. Stiepana i Radivoja, al razumivši pogodbu, koju vezir na njegovo ime biaše ugovorio i podpisao, mučno biaše mu pokloniti glave onim, za čijom kervlju svedjer žedjaše! Medjutim musti — hodža carski, iznadje u svomu šeriatu, i dade caru fetvu, da on nije dužan slušati i obsluživati ugovor učinjen od mladjega na ime njegovo — dakle može ih slobodno pogubiti. Ta ga fetva razveseli. Al ga pogubit još odgodi, dok svom Bosnom nezavlada; kralju, obećanu sigurnost, pritvorno potvèrdi, ako još razpiše svim upraviteljim gradovah, da se dragovoljno predadu, sebe i gradove; što kralj morade učiniti i tako za 8 danah više od 70 gradovah na vieru predade se. Sad Mehmed car videći, da mu je prevara za rukom izašla: pogubi nesretnog kralja Stiepana Tomaševića⁴¹⁾, strica mu Radivoja, mnoge druge knezove, vojvode i plemiće, koji se nisu uklonili oli poturčili. godine 1463. lipnja 30. na polju blagajskom. Maria kraljica, a kći Lazara Brankovića, poslednjeg sèrbskog gospodara, bila je od kralja s mnogim blagom još iz Ključa pria došaštja Turakah odpravljena u Hèrvatsku, al došavši na prenoćenje

⁴¹⁾ O načinu pogubljenja pisaoi različito pišu: Papa Pio II. u svojoj Bulli od godine 1463. veli, da ga je car vlastitom rukom posiekao. Ivan Leunklavio i Bonfin pišu, da ga je na miehe sadro. Joakim Kureus u silezkim lietopisima na strani 169. i Matia Mieccovita, da ga je za kolac privezao i strielama probó; najposlie drugi, da ga je svomu hodži Persiancu — učitelju — predao i ovi ga umorio.

k banu hrvatskomu Pavlu, bi od njega u tamnicu bačena i sveg blaga lišena; al je i on svog neuljudstva i nepravde bërzo platju primio: došavši na susriet Turcima, za obranit svoju zemlju od njihovog napadanja pogine, kojom prigodom Maria uteče iz tamnice, i ode k materi svojoj u Ugarsku, gdje u Požunu godine 1466. 20. lipnja od tuge i žalosti umre. Katarina žena Radivojeva a sestra Radoslava Pavlovića, sa Ljubešom sinom i mnogim velikašima bosanskim pòbiegne u Dubrovnik⁴²). Car podloživši zemlje i gradove kralja Stjepana, pošalje jedan dio vojske s vezirom tesalinskim Omer-pašom na Stjepana hercega, kog zemlju popali i porobi. Stjepan svojom vojskom bio je utekao u planinu, odklen Turcima dosta je jada zadavao, najposlie zaište mir obećavši dvostruk danak platjati davši im u zalogu sina svog najmladjeg Stjepana; na što Turci pristanu, te njegovu zemlju ostavivši, nasèrnu na zemlje Radosava Pavlovića, koi dèržaše Popovo, Trebinje i sve zemlje do Dubrovnika, kog pogube, gradove mu obore, njihve popale, kuće poharaju, stanovnike zarobe i natrag se vrate. Tako bosanska sloboda i kraljestvo, koje je za 78 godinah samo trajalo: pade pod Turčina, pod kojim do današnjega dana stenje i gorko cvili, svoju biedu i nesreću preko 386 godinah oplakujući, i uzaludu očekujući izbavljenje od ovog nesretnog i nesnosnog robstva.

IV. Propast kraljestva bosanskoga i ove glavni uzroci.

Sudbina narodah u rukama je svemogućeg stvoritelja: koi narode jedne diže, a druge propasti pripustja, da koi nije dok je slobodan bio, pravednu stazu kriepostih sledio, nauči se u robstvu svesèrdnie Bogu služiti! Kad su god ljudi odstupljivali od pravog svog zvanja, Bog ih je sad gladom sad pomorom pohodio i opominjao, a kad se ni tako nebi dozvali,

⁴²) Lukari, Orbini i Du Cange itd.

onda slao bi im narode kervoločne, i ovi bi ih gnječili nemilosrdno; ovo nas uči zgodopis novi i stari, cèrkovni i svietovni. Narod naš slavenski, primivši i naučivši griehe i zloću narodah romanskih, gèrmanskih i gèrčkih, a svoje se prostote zaboravivši, gotovo se je bio satro a i sad se tare od samosilnikah, i to veći dio ilirskih Slavenah. Iste opačine, koje upropastiše gèrčko carstvo, upropastiše i slavenske narode Bugare, Sèrblje i Bošnjake: oholost, bludnost i nenavidnost medju narodima sriednjeg vieka zavladaše; svak je hotio zapoviedati, a umio nije! Vladaoci, davši se za nasladnostju pùtenom, nisu mogli razumieti dužnosti svoje i svojih podložnikah: da mogu svojoj oholosti i bludnosti zadovoljiti, trebalo je bogatstva, koje u ono vrieme steći, drugog načina nisu znali, osim da jači od nejačeg kvači. Vladaoce sliedili su drugi, i to do njih u gospodstvu najbližji; sve se je dotlen gonilo, dok najposlie dèržava nebi podieljena medju plemiće i kmete, i ovi posliednji u vlastitoj zemlji svojoj postadoše robovi, a plemići iliti boljari njihovi gospodari i kralji. Boljar svaki, težio je za većom silom i gospodstvom. Što je narod, narodnost i sreća narodna, to onog vremena Bošnjaci nisu znali! Tko je više kèrvi prolio svojih zemljakah, otimajući i plieneci tudja imanja, nego oni koji po svom zvanju i dužnosti morali bi druge braniti, a zločince progoniti. — Svaki želeći gospodariti, nije čudo što je Bosna u jedno isto vrieme tri kralja imala, koi svaki za drugog oboriti, iskao je pomoć od Turčina, obećavajući danak — harač — platjati; platjanjem danka i sveudiljnim bojevima oslabiše i sebe i narod. U kralje ogledali su se drugi boljari: herceg Hervoja i herceg Stiepan Kosača, knez Radosav Pavlović, malo ol nimalo pripoznašave vlast kraljevu. — Car Mehmed II. osvojivši osim aziatičkih dèržavah carstvo gèrčko, kraljestva bugarsko i sèrbsko, zgodnu prigodu gledaše da i ovu posliednju na jugu slavensku dèržavu, iz broja nezavisnih dèržavah izbriše i pomèrsi; jer mu je Bosna bila most, preko koga namieravaše preći u Italiju i sjedinit zapadno carstvo s iztočnim. — Tomašević posliednji

kralj, bivši nezakonit sin i ubojica svog otca, kao taki kod plemićah i puka ozloglašen, nikakve snage nije imao, nit su podložnici njegove zapoviedi slušali. Kralj bieži iz Bobovca u Jajce, iz Jajca u Ključ! bez vojske! gdje su mu plemići, veliki vojvode, herceg sa sinovima, knezovi, župani i vlasteli? sve se je ušutilo: gledaju propast svog kralja, nadaju se od Turčina većem bogatstvu i sreći; tako biva s narodom bezbožnim, kog su zloće i opačine obuzele: nad paklom stoji, propast svoju gleda a nevidi šliap! Prosti narod — kmeti — sa svim od gospodarah pritisnut, nije mogao a niti je znao braniti sebe i svog kralja, oni su bili upèrli oči u svoju gospodu, koja kad sramotno svog kralja iznevieri, začudjeni gladahu; osim toga kralja Tomaša zakoniti sin, Sigismundo, bivši se još davno poturčio, a sad nahodeći se u carevoj vojsci, ne samo plemiće, već isti prosti narod bunio je protiva kralju, da se podlože dragovoljno caru: plemićima razširenje posiedovanjah, a kmetima izbavljenje od plemićkog robstva obećavajući i lažući. — Kralj, doisto bio je čoviek nerazborit: njega je mudra žena mati Vojača svietovala, da tako naglo i nerazborito nerazmeće s Turcima priateljstva, mećući mu pred oči neposlušnost plemićah, primljući, hoće li obećana od pape, Ugrah i Mletčanah pomoć stignuti ol nestignuti na vrijeme al zaludu on posluša više pobožnog neg razumnog papina poslanika. Svèru svega izdajstvo Radaka, i gradjanah jajačkih, koji da budu se opèrli i niekoje vrijeme carevu silu zabavili, dok bi stigao Matias kralj iz Ugarske s vojskom, lasno bi se kralj obranio, nit bi tako lasno Turci Bosnu osvojili.

V. Gospodstvo ugarsko-hèrvatskih kraljah u Bosni.

Od godine 1463—1527.

Poslie tri mieseca neg je car Bosnu osvojio, gradove s vojnicima svojim napunio i već iz Bosne put Mačedonie otišo, kralj ugarski Matia Korvin s vojskom dodje u Bosnu, te ob-

siedne tvrdo miesto grad Jajce, mieseca listopada god. 1463. po nagovaranju i nastojanju franciŝkanah¹⁾); varoš četvrti dan osvoji; grad pak jedva tretji mesec, i to licem na boŝić, iz kog je isti dan u Budim pisao; mnogi Turci braneci grad izginuli su, a 400 zarobljeno. Osvojivŝi Jajce i joŝ drugih 30 gradovah predobije, a toliko i joŝ više predade mu se, medju kojima znatni bili su: Banjaluka, Teŝanj, Srebrenik i Sokol; mogadiaŝe i ostale joŝ predobiti, da ga nepomete nieŝto zimno doba, nieŝto pak usernutje nepriateljah Čehah u Ugarsku pod vodjom Giŝkrom²⁾. Ostavivŝi daklem u osvojenim gradovima jaku obranu, s ostalom vojskom vrati se u Ugarsku. Pitanje je vaŝno: zaŝto Matiaŝ, koi na svaki turski korak paziaŝe, kad su ovi u Bosnu usernuli, nije za njima iŝao, te s bosanskim kraljom sjedinivŝi se, Boŝnjake ohrabrio i toliku nesreću odvratio ol prepriećio! Kralj Matiaŝ o ovoj stvari piŝući papi Piu II. po nieki naćin izgovara se³⁾, da nije znao kud će car iz Sěrbie toliku vojsku okrenuti, da se je imao borit pria s Ali-begom vezirom sěrbianskim, koi je ćuvao prelaze na Savi; ovoga morao je najpred zauzbit, da je car u Bosnu zovnut od niekih izdajicah Boŝnjakah, najposlie veli Matiaŝ, da je car jednom *bėrsinom* osvojio Bosnu. Al tri mieseca oćekivati i otezati, daje nam misliti, da je on hotimice oćekivao, dok car vojsku iz Bosne izvede, nesmijući se moŝebiti s njime

¹⁾ Sviedoći knjiga pape Pavla II. pisana franciŝkanima godine 1467, vidi je kod Wadinga tom. XIII. pag. 405.

²⁾ Vidi knjigu Matiaŝevu pisanu godine 1464. siećnja 27. papi Piu II. pod nr. LXXIII.

³⁾ Vidi sad spomenutu knjigu, gdje medju ostalima sliećće piŝe: At paulo post ambiguitas haec sublata fuit, palamque factum est, invitatum eum a quibusdam proditoribus Boznam versus declinare. Eo dum festinus accessisset, suscepta proditione, quam ante paraverat, prius forte, quam eduxisset gladium, vicit: proditoribus aequae, ut proditione potitus. Vinxit deum regem, arte et dolo, non armis superatum, demumque exervitatum necat: Arces omnes et munitiones Regni in ditionem accepit, custodibus earum manus ultro porrigentibus etc. etc.

tuknuti? ol je, biti može, očekujući šta će s kraljom bosanskim biti, i želio po koi način, propast kraljevu, da tako lašnje Bosnu sjedini k ugarskoj kruni. — — — Sliedeće godine 1464. car na novo digne vojsku na Bosnu, i obsiedne sve gradove, koje su Ugri dèržali; pod Jajcom nečuvene veličine topove salije, te grad počme biti i lagume podkopavati, nasèrćući neprestance na grad 30 danah⁴⁾; al čuvši, da Matiaš idje na njega, topove pobaca u vodu, i s vojskom pobiegne bez obzira. Pred vojskom ugarskom bio je Emerik Deák, kog Matiaš učini gubernatorom — upraviteljem — Bosne; i za ovoga Mirka Zapolju, bivšeg prie blagajnika. Matiaš moli papu Pavla II. godine 1465. da mu dopusti dohodke priorata vranskog u Dalmaciji, da može lašnje Bosnu protiva Turcima braniti⁵⁾. Matiaš iste godine bio je obsiednuo tvèrdi grad Zvornik, koga s jedne strane visoke stiene, a s drnge rieka Drina brani, al zaludu: kako je car pria poplašio se njegova došastja, pobiego izpod Jajca, tako i sad Matiaš začuvši, da car glavom idje Zvorniku u pomoć, pobieže izpod njega. — Godine 1465. Matiaš opet silnu skupi vojsku, imajući odluku svu Bosnu od Turakah oteti, al došavši do Zagreba, čuje da su mu s ledjah unišli nepriatelji kèrstj. u Ugarsku imađe se vratiti. Godine 1471. Matiaš naimenuje kraljem bosanskim Lovru župana Iločkog u Sriemu — Ujlaky-a. Al ovi kralj Bosne ni vidio nije, već živio razkošno u dvoru Matiaševu. — Godine 1479. nebišši doma Matiaša poturice bosanske zalete se u dèržave prekosavske i do 30,000 roblja odvedu; za njima se sliedeće godine 1480. otisne Matiaš, te ih stigne medju Busovačom i Vitezom: Turke razbije, roblje gotovo sve povrati, i mnogo kèrstjanah sa sobom odvede u Ugarskn, a pošalje na Sarajevo Vuka Dospota, . koi Sarajevo porobi, popali⁶⁾

⁴⁾ Vidi knjigu Matiaševu godine 1464. na cesara rimskoga pod brojem LXXV.

⁵⁾ Knjiga Mat. str. II. knjiga XXXII.

⁶⁾ Rukopisna kronika, koja nekaže jeli ovo Zinaj Vuk Branković! a narod pieva i pripovieda Vuka Jajčanina.

i najvećeg sarajskog junaka, Gjerzeleza sestru odvede. Za vladanja Matiaševa Turci nisu mogli ugarske gradove u Bosni nikako posvojiti, al ni Matiaš nije mogao veći kakav napriedak učiniti, bivši uvijek u boju s Niemcima, Česim i Poljacima. Matiaš umre godine 1490. — Godine 1500. pod kraljem ugarskim Vladislavom II. a turskim carom Bajazetom II. Veziri bosanski i sèrbianski skupe silnu vojsku, te obsiednu Jajce. Ivan Korvin, sin naravni Matiaša kralja, pod kojim ove zemlje biahu, zaište pomoć od kralja i dodje mu: Petar Gereb, ugarski nadvornik s 200 konjanikah i s dvie čete odabranih piešakah; zatim velikaši hèrvatski: Frankopan, Karlović i Zrinjski svaki dovedavši svoje čete pod Jajce; tude se ogleđaju s Turcima — i poslie kèrvavog boja, predobiju ih pogubivši 4,000; Hèrvatah pane 1,000 mèrtvih a toliko ih bude ranjeno. Korvin po ovoj bitci stekao je slavno ime; topove otete metnuo je na gradske bedeme jajačkog grada, kog je iz nova popravio, utvèrdio i s potrebitim stvarma napunio; upravljanje grada preporuči Ivanu Gjulanu čovieku viernu, koi je i prie grad ovi čuvao i snažno branio, a on se s društvom povrati u Hèrvatsku?). — Godine 1519. vezir Mustafa bosanski i Bali-beg sèrbianski skupe vojsku te obsiednu grad Srebrenik; u gradu zapoviedao je Toma Matusnay čoviek nepomljiv, koi ne samo, da grad s potrebitim providi, već u najvećoj pogibelji, ostavivši grad i vojnike u velikoj smetnji, pobieže u Ugarsku; deset danah gradjani i vojnici branili su grad, al kad im nestade hrane, a ufanja neimajući da će im odkle pomoć doći, predadu Turcima grad na vieru, da će ih sve slobodne pustiti; al Turci vieru po svomu običaju oddèrže: posieku sve, malo da su koje diete ol liepu dievojku ostavili za se. Gradove: Sokol i Tešanj, vojnici ugarski upalivši uteku⁸). Sliedeće godine 1520. Turci potegnu vojsku svoju te otajno dodju do blizu Jajca, koje obnoć htiahu prevarom osvojiti. U gradu je

⁷) litvanfi Lib. 4. pag. 30.

⁸) litvanfi Lib. VI. pag. 55.

zapovedao Petar Keglević, koi nije imao više od 200 konjanikah i malo više piešakah; po svojim uhadama razumivši, šta Turci namieravaju: pošalje tajno preko briega Blaža Keria sa 100 konjanikah, koi se blizu njih smiesti, da ga nisu Turci mogli spaziti, premda im je za ledja zašó; zatim pred mrak pošalje iz grada dievojke i mlade u dolinu blizu Turcim, da kolo uhvate i glasno zapievaju, slobodeći ih, da se ništa neboje, jer će im on u pomoć bérzo doći. Turci, videći, da su od grada dievojke odmakle a zatravljeni sladkiem pievanjem, zaborave na grad Jajce te usèrnu medju njih i hvatat ih stanu; u taj hip Keri spređa a Keglević od traga s vojnicima na njih nasèrnu; oni se toj prevari nenadavši poplašeni smetu se i nagnu biežati: mnogi zaglave a ostale pohvataju tako, da jedva je koi utekao, da kod kuće kaže, što im je bilo⁹⁾. Turci svakako su nastojali ovi tvèrdi grad Jajce u svojim šakama (oblasti) imati, zato zaboravivši priašnjih godinah, šta su kèrvi pod njim prolili, opet ga obsiednu godine 1524. pod načelstvom triuh pašah Usrefom Vèrhhosne, koi je iste godine nastupio Feratpaši; drugi biaše Sinan monastirski a tretji Bali-beg biogradski i smederevski; imadiaše vojske 20,000, topovah velikih 8 a manjih množinu; u gradu zapovednik biaše još Petar Keglević, koi nemogući tolikoj sili odolieti zaište pomoć od ugarskog kralja Ljudevita II., koi pošalje mu u pomoć: Ivana Karlovića, i Franju Batjanja, Ilirie namiestne kralje, kojim još doda: Frankopana, Petra Kružića iz Kliša, Gèrgura Orlovića iz Senja, Juraja Blagaja, Ivana Zrinskoga i Ivana Tahia; s vojskom od 16,000, preko Dubice dodju u pomoć Jajcu; pèrva im briga biaše grad providiti s hranom, koje premda biaše težko kroz tolike nepriatelje prodèrti, ništa ne manje učini to silni junak Kružić — na silu u grad unidje; poslie tri dana boj se ozbiljni zametnu i kèrstjani pobiedu oddèržaše: paše utoku glavom bez obzira, dragocienjani čador Usrefov i 60 zastavah otmu, topove u gradu namieste; mnogi Turci izginuše, mnoge

⁹⁾ Istvanfi na istomu miestu.

zarobiše, a najviše ih u vodi život izgubiše. Tako i ovi put Jajce bi sretno obranjeno¹⁰⁾). Poslie nesretne bitke mohadžke, kadno se Ferdinand i Ivan Zapolja otimaše za krunu i gospodstvo Ugarske, Turci po tom još većma ojačaše te gospodstvo i posiedovanja ugarska u Bosni godine 1527. preoteše. Petar Keglević, koi je dvaput silno se opró nasèrtanju turskomu, starostju oslabljen, grad Jajce predade caru Ferdinandu; ovi za upravitelje metne Stiepana Gořbonakia i Kociana, ljude strašljivice, kojim još malo niemačkih vojnikah dade. Turci za ove okolnosti dobro znadući, obsiednu Jajce i to paše bosanski, Usref i Mehmed Jahiogli sèrbianski. Stiepan nikakvoj pomoći iz Ugarske nenadajući se, poslie obsiednutja 10 danah predade grad Turcima, a ovi ih slobodne puste otići, ponesavši sve svoje osim topovah. Za ovo čuvši Andria Radatović upravitelj grada Banjuluke, nesmidući dočekati Turakah, grad upali i preko Save pobiegne; tako su učinili i ostalih gradovah upravitelji — upalivši ih pobiegli. Po taj način izgubiše Hèrvati sva švoja posiedovanja pod kraljem Ferdinandom, koja kralj Matiaš biaše od Turakah preoteo: dèržaše Jajce i ostala miesta 64 godine¹¹⁾).

VI. Vojevanje cesarah austrijskih t. j. niemačkih u Bosni.

Osvojivši Turci Budim i veliki dio ugarske zemlje, cesari niemački, koji biše zajedno i kralji ugarski, ne samo da nisu mogli izgubljena miesta u Bosni posvojiti, već što je više, bosanske poturice, pod načelnictvom svojih Begler-begah: osvojiše i opustošiše Liku, Kèrbavu, Slavoniu i do Štajerske i Kranjske dopiraše, a Dalmaciu gotovo svu izvan primorskih gradovah od Mletčanah oteše. Pod cesarom Leopoldom I. izgubivši

¹⁰⁾ Istvanfi Lib. VIII. pag. 67—69.

¹¹⁾ Istvanfi Lib. IX. pag. 93 U Jajcu i drugim gradovima bosanskim topovi i oružje je starinsko, većinom je niemačko.

Budim, a pria toga pod Bečom strašno izginuvši Turci oslabiše: malo po malo sva miesta u Ugarskoj, Slavonii i Hèrvatskoj cesarova vojska zauze i medje medju Turskom i Niemackom Sava i Una postade. Bečki dvor znadući, da je Bosna na ugarsko-hèrvatsku niekad krunu spadala, više putah prenosio je oružje preko Une i Save u Bosnu, al gotovo sve nesretno: što jednoč zavojevao bi, to bi drugim opet bojom izgubio. Godine 1688. Ljudevit knez badenski pod Leopoldom I. predobivši Turke u Bugarskoj dodje u Bosnu, osvoji Zvornik listopada 25. zatim miesta: Krapavu, Kazavu i Breške dodje pod Banjaluku, koju nemogne uzeti. Godine 1690. cesarski vojvoda Pèrčinlia kod Soli predobije Turke, kojom prigodom odvede sa sobom franciškane iz samostana gornje Soli i 3,000 katolikah. Godine 1693. Adam Batjani ban hèrvatski ote od Turčina: Vranograč, Novo-Todorovo i Veliku kladušu, kojom prigodom mnogi se Turci pokèrstiše. — Od svih vojničkih pohodah, najznatnii je oni slavnog junaka Eugenia kneza sabaudskoga, koji predobivši slavno cara turskog kod Zente, godine 1697. sa 4,000 konjanikah i 2,000 samo piešakah predje Savu te nastavi put uz Bosnu rieku; tad na Bosni vezira nebiaše, buduć malo pria umro je Mustaj-paša. Znadući Turei junačka diela ovoga kneza, biahu se strašno poplašili. Eugenio s malom silom osvoji najprije grad Doboju, a za ovim Maglaj oba na Bosni rieci; za tri dana dodje pod Žepče varoš, kog su Turci bili utvèrdili šancom, i 309 braniaše ga. Niemci i ovo miesto silom uzeše; mnoge Turke pogubivši i tvèrdju im zapalivši. Dok su se ova sbivala, Čehaja-beg, sabravši vojsku izadje Niemcima na susriet, i put kraj Vranduka i onako utvèrdjenog miesta, dèrvetjem posiećenim i gromilama kamenja zaprièe. Eugenio, sad prosieće drugi put na desnoj obali Bosne, koji se i danas njegovim imenom naziva; medjutim dok se je ovi put kroz planinu Orahovicu prosiecao, pošalje napried svog četnika Kibu sa 200 piesakah i malo konjanikah, koji preko hèrdah i klanjacah prodre i skobi se sa 200 turskih konjanikah, koji su išli Žepču u pomoć neznajući da je Žepče osvojeno; ove,

večom stranom Kiba poubija a drugi se razbiegnu. Čehaja od biežanacah razumivši ova, i suviše, da su Niemci svladali sve nezgode i zaprieke, poplašen pobieže bez obzira; ništa ne manje poslednju tursku četu dostigne Kiba, više gornje Zenice, kraj Bosne, i tude je strašno porazi; miesto ovo i danas zove se „Osiečenik“. Odavle krene se uz Bosnu te prispie u polje moštransko. Ovdie u tabor dodje jedna dievojka, niekakvog bogatog bega sarajskog kći želeći se pokrštit, dievojka bivši odveć pristala, da je se dva oka nije moglo nagedati, zatravi mnoge častnike: svaki je sebi želeći imati za drugaricu, i buduć, da rad nje gotovo kavga medju njima rodila se, Eugenio dievojku posieče. — Knez prie nego je stigo u Sarajevo, pošalje jednog trubaša i jednog zastavnika, k Sarajliam; ovi došavši u Sarajevo, trubaš zatrubi a zastavnik stane čitati kneževu naredbu, kojom obećavaše sigurnost imanja i života, ako se dobrovoljno predadu. Sarajlie s olovom iz puškakah odgovore; trubaš pogine, a zastavnik ranjen jedva uteče. Čuvši ova Eugenio, protivu narodnom pravu učinjena, začme na sèrdcu, pria neotić, dok sve ovake zločince neizkorení i Sarajevo nepopali. Došavši bez ikakva odpora u Sarajevo, videći toliki i tako ugodni varoš, smiluje se i zabrani svako ubojstvo i palež. Da vojnicima kolikogod na volju učini: dapusti im, da mogu kuće oplieniti, al stanovnici, što su god imali posakrivali i sa sobom odnieli; vojnici nenašavši pliena sèrditi zapale ga i vas izgori varoš, samih džamiah izgori 150. — Eugenio, došavši u Bosnu, nadao se je, da će narod uz njega pristati, te da će lasno zavladata Bosnom svom; radi šta pisao je iz Posavine na franciškane niemački, da bi ovi narod na ustanak sklonili, al ovim je tursko robstvo bilo odavno omililo, nit su marili za narod, ol možebiti, da okolnosti, nisu im dopustile? Eugenio došavši do Sarajeva a videći da mu se narod nepridružuje, Sarajlie se u grad zatvorili, hoće da se brane, a pri tom zimno vrieme prikućilo — bojeći se medju neprijateljima bez hrane i providjenja ostati, vrati se natrag s vojskom u Slavoniu poslie 18 danah svog putovanja

ratnoga, s malom štetom — 18 vojnikah samo izgubivši. Tad su se mnogi kërštjani iz Bosne odselili, te po Baranji, Bačkoj i Slavonii naselili. Opisanje ovo izvadjeno je iz knjigah: Vita Eugenii Sabaudiae Ducis authore Gvido Ferrario. Tirnaviae 1765. Lib. I. pag, 67—71. i iz ilirske kronike samostana su-tiskoga. — Godine 1699. siečnja 26. bi mir učinjen medju Turcim i Niemcima. po komu medja izmedju Bosne i Austrie Sava i Una do Novoga, kao što je danas, postavljena. Kasnie godine 1716. zarati se opet cesar i Mletčani s Turcima; slie-deće godine 1717. vojvoda cesarski Petraš osvojivši Doboj, Hodžak i još niekoje manje tvèrdje kraj Save, dodje pod Zvornik, drugi vojvoda Drašković namiestnik banski u isto vrieme obsiede Novi bosanski, grad na sastanku Sane i Une, al na oba miesta Niemci strašno izginuše: pod Zvornikom bi ranjen Petraš u kolieno, a pod Novim zato, jer se Niemci s Hèrvatima svadiše, jedni govorahu: grad će biti naš, a drugi: neće, nego naš! — Tad na Bosni biaše vezir Osman-paša Čuprilić, koi silovitu vojsku sakupi, on ode pod Zvornik a Alaj-bega Pašića Skopljaka posla pod Novi; na oba miesta kako spomenuh, Turci nadbiše. Pod Zvornikom pade od ce-sarske vojske oko 10,000, samih sužanjah 300 na hèrpi sve-zanih izsieče Čuprilić, rad koga kèrvoločstva kod cara potuži se Eugenio; i car Čuprilića smače; pod Novim izgibe oko 8,000 cesarovacah, i mnoštvo ih sužanjstva dopade. Ovako piše spomenuta kronika. Sljedeće godine 1718. bi mir učinjen 21. sèrpnja u Požarevcu medju Niemcim, Mletčanim i Turcima, kojim Niemci svoju medju u Bosnu preko Save prenosoše na 1 nemačku milju — 2 sata — a niegdie i šire. God. 1736. opet se zarati cesar nemački i ruski s carom turskim, slie-deće godine 1737. obsiednuše Niemci Kulin-vakuf i Ostèrvicu grad na Uni 20. sèrpnja pod načelničtvom barona Raunacha, al nesrietno: pogine ih tude 3,000, i uhvatiše dva kapetana i grofa Serrenia, osim ostalog roblja. Na 14. istog mieseca knez Josip Friderik Hildburghausen obsiedne grad na Vèrbasu Banjaluku, tad na Bosni vezir bio je Ali-paša Ečimović, skupi

20,000 Turakah, i podje Banjalučanima u pomoć 4. kolovoza iznenada udari na Niemce, s ove strane Verbasa, a buduć niemačka sila preko Verbasa — i nemogući jedni druge pomoći, smetu se i Turcima pobiedu ostave, gdje do 1,000 mrtvih cesarovaah ostane, i ob noć uklone se u Slavoniu. Poslie dvie godine 1739. rujna 18. učini se u Biogradu mir, po komu Karlo cesar sve ono u Sèrbii i Bosni izgubi, što je mirom požarevačkim bio steko; Sava i Dunavo opet ostane medja. — Kad se Katarina II. carica ruska zarati s Turčinom, njezin saveznik cesar Josip II. pomoći joj hotijući srietno boj zametne godine 1788. Slavni general Laudon osvojivši Biograd i Šabac u Sèrbii, prenese oružje u Bosnu te osvoji Drežnik i Cetin, tvèrdje preko Une, Novi bosanski na ustju Sane u Unu; Dubicu na Uni i Gradišku na Savi. Josip II. imao je sebi naklonjen narod u Bosni osobito katolike, a ovo je učinio po ondašnjemu biskupu Ok'ću; da bude se malko odmako od medje, i u nutra se pomako, lasno bi svu Bosnu osvojio; al ga smèrt smete. Leopoldo II. na zahtlievanje Prusah, a bojeći se rata koi tad Francuzku počè komešati, mir učini s Turcima u Šistovu godine 1791. kolovoza 4. te Turčinu sve povrati osim Drežnika i Cètina*). Od toga doba Austria u Turčina miruje, samo što Krajišnici bosanski preko Une zarivaše na medji često putah: zato godine 1834. Rukavina popali Kladušu, a godine 1835. Valdštáden Izačić; al ova su bila bez ikakva vida političkog. Meternik svakim načinom rat je izbiegavao, dapače ni svomu saveznhu Rusu, — koi ipak pomože Austrii protivá Magjarima — godine 1828. nehtiede pomoći dati protivá Turčina. Kèrštjani obojeg obreda do to doba uvijek su Austriu dèržali za svog izbavitelja: od tog doba sad su oči upèrli u Rusiu, i od nje se svomu izbavljenju od jarma nesnosnog nadaju. Prie niekoľiko godinah, jedan franciškán niekog ministra bečkog molio, da se Austria zauzme kod turskog de-

*) Cetin godine 1809. bili su Bošnjaci osvojili, al ga Francuzima predadoše.

vleta, nebili koliko god kristjane od progonstva izbavio, i kakvu oblakšicu podielio. Ministar: „progoneli Turke u Bosni?“ Franciskan: „ne“ ministar opet: „a vi se izturčite, pak će vam bolje biti!“ Ovaki i slični austrijskih ministrach odgovori uticaj svaki kod křštjanah bosanskih oslabe, i pouzdanje unište; premda doskoro katolici u molitvam austrijskog cesara spominjali su se kao svog kralja; a i Turci do danas křštjanima običaju reći „vaš kralj“ razumeći cesara bečkog.

VII. Bosna pod Turcima

od godine 1463—1850. 387 godinah.

Moželi se s hudge zgođe,
Ginat gorom smerti kojom,
Neg živiet bez slobode,
Nebit voljan s dušom svojom.

— — — — —
Sloboda se tva ponizi,
Dobro ti je svako oteto,
Za vrat dērii te u verizi,
Samosilje tursko kletu.

I. Gundulić.

Mehmed II. podloživši Bosnu što prevarom što po izdajstvu i nemarnosti boljarah, tražio je način, s kojim bi najlašnje zemlju ovu mogo održati i s ostalim carstvom uže stopiti. Zato nepazeći na vieru zadatu, smakne Stjepana kralja, strica mu Radivoja, opakoga izdajicu grada Bobovca Radaka; gospodara od Popova i Trebinja Radosava Pavlovića, i još niekoje poglavice, koji su mu se vidili pogibljivii, nemilosrdno pogubi; u zadobivene gradove postavi svoje vojnike — gērčke i sērbske poturice — snagu bosansku 30,000 po izboru mladićah odvede sa sobom i učini od njih Jenjičare¹⁾ do 200,000

¹⁾ Kromer Historiae Poloniae Lib. XXVII. Mahumetes occupata Bosnia,

roblja mužka i ženska, odvedu vojnici sa sobom i razprodadu po maloj Azii; kđji su mogli pobieći, osobito katolici biegalu su u Dubrovnik, Dalmaciju, Ugarsku itd. Ovo biežanje i seljenje, malo zabrine cara: da mu zemlja pusta sa svim neostane, zovne preda se fra Angela Zvidovića, tadašnjeg starešinu franciškanskog dadne mu povelju²⁾, da narod neodvratja od podložtva carskog, već da mogu slobodno zakon svoj ovršivati i mnogim plemićima i gospodi, davši im berate, dopusti im njihove zemlje i posiedovanja uživati. — Poslie nekoliko godina dodje na Bosnu za Begler-bega, Usren-beg carski zet, koji zovne svu gospodu bosansku, da donesu stare svoje povelje, da im ih potvèrdi, koje on imajući u rukama, baci na vatru a gospodu svu izsieče, samo ostadoše oni koji zakon primiše turski³⁾. Ovi Usren-beg umrie u Sarajevu god. 1545. Druga pak gospoda, koja se nisu dala prevariti, pobiegla su u niemačke i mletačke dèržave, od kođih nieke i sada živu. Iz početka po svoj prilici samo su se gospoda turčila za uzdržati svoja imanja, al kasnie ciela sela i občine predjoše na turski zakon, tomu je uzrok, što Turci svetjenikah nisu tèrpili, da kristjani imaju, a oni na protiv obratjali su na svoj zakon i obratjaju sve do današnjega dana⁴⁾; oni ovim

ex captiva juventute peditum 30,000 confavit; atque hinc Janizarorum origo itd.

²⁾ Koja se zove Ad-nahmie t. j. ugovor po ovoj osiguravaju se franciškani u Bosni; čuva se u samostanu fojničkomu.

³⁾ Kronika ilirska.

⁴⁾ U stara vremena plemići, koji su se izturčili zovu se bezi, od kojih nieki ilirska prezimena promienili su u tursko, i uprav se nezna kakò im je bilo prezime n. p. Šerifi i beg Miralem; niekih pako i znade se n. p. Rajkovići, ovi se turskim jezikom Gjenetići, a perzijski Firduz, od gjenet i far-dazparadisus-raj. — Znatni bezi u Bosni jesu: Babić, Baković, Bosnić, Cerić, Čekić, Dugalić, Dvagić, Filipović, Glumčić, Ljubović, Ljubunčić, Kopčić, Kresoević, Kulenović, Kukavičić, Skorbović, cvo su Pašići u Skoplju. Repovac, Šaranović, Vojniković, Vidaić, Sokolović, Zlatarović, i Ždralović. Kapetani: jajački, banjalučki, pridorski, staromajdan-

načinom prvo čine sevap — dielo kriepestno — drugo iz političke svérhe, jer što ih god više lašnje Vlahu mogu zapoviedati, nit će se Vlah izpod njih moći izkopati — i zaisto Muhamedov zakon primljen je, s velikom našom nesrećom, gotovo od većeg diela naroda! a jer neće, ovi novi zakon: osigurao im je imanjstva i bogatsva, oslobodio od harača i svakog danka, dopuštao svako dielo griješno i nasladjenje tieslesno, bez truda i radnje mogli su gospodstvo provoditi; osim toga mnogo roblje dovodili su iz niemačkih i mletačkih dèržavah, koje bi oni ovdie izturčili, kasnie pak kad su ugarske i ostale zemlje od Turakah preotete, svi Turci i poturice doselili su se u Bosnu, tako da Bosna gotovo mogla se je turska zemlja zvati, premda su ilirski govorili svi. Mnoštvo i bogatstvo bosanskih Turakah, maloća, siromaštvo i neznanstvo kèršťjanah, činilo je pèrve to jaćim, a posliednje to nejaćim i nevoljniiim. U Europi neima dèržave, da su gdie, jedni druge rad zakona progonili, kao što ovdie progone i tlaće do današnjeg dana Turci kèršťjane, koji su jednog roda i podrietla, al šta je, narod i narodnost, to kako Turci, tako i kèršťjani neznadu. —

Carski namiestnici u Bosni, prie zvani Begler-bezi stanovali su najprie u Sarajevu, potlam u Banjaluci, bili su podložni

ski, bihaćki, grudaćki itd. jesu bezi svi, al od koje porodice, to ni oni neznadu, premda stare povelje bosanskih vladaoeah đobro čuvaju, al ih čitati neznaju, niti dadu komu viditi. Oni govore, da će im opet one valjati, kad kauri Bosnu otmu; a to će biti, kad se navèrši 400 godinah, da je car Bosnu oteo. Bezi bosanski svu gotovo zemlju, koju kristjani o'radjuju, posieduju, i da znaju kao što neznaju živiti, strašno bi bogati i mogući bili, osobito kad bi toliku zapuštjenu i u šumu zarastlu zemlju, dopustili kèrčiti i obradljivati kèršťjanima. Ostali Turci po selima koji živu, istina imaju svoju zemlju, al budući im mèrzkio raditi, a pri tom sve danke poreze osim harača i kèrčmarine platjati moraju, može se reći, da gore stoje nego isti kmeti; ovi bezi i ostali velikaši turski zovu Poturicama i Čosama, a kèršťjani Baliam a.

najprije budimskomu, poslie temišvarskomu velikomu veziru, a kad ova miesta Turci izgube, postavi se za Bosnu vezir, koji prenese stolicu u Travnik sve do danas. Namiestnici ovi iz perva bili su vodje, te su robili i osvajali zemlje niemačke i mletačke; kasnije pak poslie mira šištovskoga vladali su blizu nad samom rajom, i to samo u malim stvarima, a pravo gospodarstvo i vladanje Bosne bilo u rukama kapetanah, i sarajskog Jeničar-hage. Kapetanah bilo je u Bosni 36, oni su držali gradove i gotovo neodvisni gospodari bili dotičnih nahiah, koje su se *kapetanie* zvale, ovi su kapetani bili nasljedni i jesu od prvih bosanskih plemićah potekli: svaki kapetan imao je oblast mača i viešalah, i kóca, a to samo za kristjane. Jeničar-haga sarajski, bio je namiestnik carigradskog, imo je pod sobom u samu mulaluku sarajevskom 12,000, po ostaloj Bosni dvaput toliko; ovi Jeničar-haga zajedno sa mulalom sarajevskim, osim mulaluka, gdje je ravan veziru bio po svoj Bosni širio je oblast svoju, i s kapetanima uvijek u dobrom sporazumljenju bio. Svaki je vezir moro onako igrati, kako su mu ovi svirali, što ako nebi htio, dizali bi oružje i protierali ga izmedju sebe, ako im ovo za rukom nebi išlo, to bi ga tužili jeničar-hagi carigradskom, a ovi cara po nieki način usilovao bi, da vezira onog s Bosne digne, a često i smakne. Godine 1750. dodje iz Bosne strašna tužba protiva bašama, ne samo od raje, već i od istih Turakah, da se od njih živit nemože. Car pošalje Mehmed-pašu, koji je prije na Užicama bio, i odanle, neznam, rad koje krivice u prognanje poslat; ovi dodje u Sarajevo kao carski kul-čehaja čineći se neviešti, pozove u Travnik sve usta-baše i eski-baše, da čuju carsku naredbu; ovi došavši 18 poglavitih bašah pošalje na konak u grad, gdje oni noć sve podavi. Godinu danah stajao je u Travniku, iztraživao baše te im oderte i pamukom natèrpane glave, slao u Carigrad. I tako kul-čehaja kukavica kad je umirio Bosnu krenuo se u Carigrad, al ga na putu susriete ferman, da se vrati natrag i da bude na Bosni vezirom, bio je niekoliko godinah, išo u Mostar i one baše razbašivati:

za vladanja njegovog bašaluka bio se je utërno, ol pravie ušutio; i pjesma o ovomu biaše izašla: „Dok biaše Kukavica paša“ Neznade se tko se zove baša!“ Smotašo saruke u sanduke“ „Jatagane baciše na lavane itd.“ Ali baše bosanske običajnim načinom opremiše posao u Carigradu. — Car pozove Kukavicu u Stambol, i na putu mu stiže odsuda: beg popije otrov i tako zaglavi; a baše bosanski opet ko i bili, dapače sve gore hiesniše, kako cara tako još manje vezira bojaše se. Godine 1813. dodje na Bosnu za vezira *Derendelia*, ovi nit je znao štiti ni pisati, a bio u Mačedonii vodja Kerdieliah, ovi istina, da je i kristjane gnječio, al po Turke strašan je bio, i više ih stotinah na oni sviet opremio, al i njega baše protieraju. Godine 1817. dodje novi vezir Dželaludin-paša, odpria bivši dërviš od sliedbe Bektašah, njega je car uprav zato poslo, da bašinsku silu slomi, što je on slavno tčinio, pogubivši sedam najsilnijih kapetanah, i Bajbuta Kulinovića; pet je godinah ovi vezir na Bosni bio i samo dvojicu od kërštjanah, i to ubojice, pogubio, a Turakah jest preko 300, taki je zadoo strah Turcima, da su ga za Francuza dëržali, i mërtna ga se bojali, govoreći, da on nije umro, već drugi miesto njega, a to s toga jerbo je često tevdilile — presvučen — uhodio njihove sbore i skupštine. Za njegovog vladanja nije se mogo čuti da ima gdje hajduk; pandurah on nije dëržao, već je muselime metnuo na odgovor, stvar izgubljena na miestu sagnjila bi, a nebi je nitko smio, do vlastnika, dignuti. Pod ovim vezirom kristjani su malco odahnuli i progledali: svaki zulum bio je dignut. Najposlie Bošnjaci mu doskočiše godine 1821. Car ga digne s Bosne, i učini ga seraskierom nad vojskom u Gërčknoj; što njemu bude nepovoljno; otruje se i umrie u Trávniku — 16. lipnja god. 1826. Car Mahmud II. nemoćući više tërpati neposlušnost i samosilje jeničarsko, ukine ih s fermanom po svemu carstvu, a u Carigradu s prahom i olovom, u to vrieme bio je na Bosni Adži Mustafa-paša, koi kad carski ferman Bošnjacima proglasi, ovi ustanu na oružje a pred njima Ali-paša zbornički, te se s vezirom na Orlovom

polju pobiju i protieraju ga u Sèrbu. Sljedeće godine 1827. biogradski paša Avduraman, dodje na Bosnu, te se smiesti u Zvorniku, tude pogubi nekoliko ustabašah, i poruči, da mu dodje sedam sarajskih poglavicah: Pinje barjaktar, Jeničar-aga Ruščuklia, Ibrahim-aga Bakarović, dva brata Tomiščića, Feiz-aga i Adžiali-aga Turnadžići, koje pogubi, i krene put Sarajeva. Baše sarajski bili su se opèrli, al ih svlada i mnogo pogubi, iz Sarajeva ode u Mostar, te i ondie mnoge pohvata i pogubi baše, tako isto i u Travniku; od ovog vremena nije se nitko više bašom i jeničarom smio zvati, ol Bošnjaci duhom bašinskim zadahnuti, dielom ostaše baše sve do današnjega dana, godine 1831. sva se Bosna, osim Krajine i Hercegovine, digne na oružje protiva caru, te njegovog vezira Ali-pašu Moraliu protieraju i sebi vezira odaberu Useina kapetana gradackoga, ovi skupi vojsku od 36,000, i podje prama Carigradu, tražiti pravoga cara, dolju pod grad Peć — Ipek — ondašnjeg pašu nemogući sa sobom da idje usilovati, popali i oplienii grad. Veliki vezir Rešid-paša podje na susriet Bošnjacima, koje napred vodjaše Ali-paša Vidaić, ovi carsku vojsku uzbije. Rešid-paša, tad je bio u tiesnu, buduć da je s druge strane nepriateljska vojska s ledjah Mustaj-pašu skadarskog sa 40,000 komu se je bio pridružio Karafejzia iz Sofie, oklopila ga, zato on se okrene na prevaru, te se stane miriti s Usein-kapetanom, šaljući u isto vrieme svoje ljude Mahmud-begu kapetanu tuzlanskomu, komu poručivaše: da je njemu sramota služiti Useina, koi je do jučer kèrmke po Posavini čuvao, a njegovo pleme da je od starine slavno. Što Usein traži, to je bolje i pristojnie zato: učinit će te car pašom i dat će ti 12 nahiah, ako odvedeš vojsku natrag i Usu ostaviš? — Useinu poručivao je: što je tolike ljude zatrudio uzalud? „Ja znam, šta ti od cara tražiš? *Bašaluk na Bosni!* to i kapetan Tuzla traži, al je pristojnie za te, ja ću ti ga od cara dobiti, ako se vratiš kući.“ Sutrašnji dan bio je odredjen, da se pobiju. Usein gledao je na Mahmuda, ovi na njega, što neizlazi izpod čadora: najposlie Tuzla digne se, te svoju vojsku od 16,000

krene natrag; to vidivši Uso, povieruje se Rešidovoj poruci — da Tuzla o prevari radi, klone duhom, počme ugovarati, da mu Seresker dobavi vezirstvo — i on natrag vojsku krene. Seresker lako zavadivši dvie bosanske poturice glavne, osiguravši vojsci ledja, udari na Mustaj-pašu i Karafeziju, te ih kod Prilipa potuče. — Usein-kapetan, bio je čoviek liep, mlad, ponosit, rad njegovog slobodnog i junačkog sêrdca *Zmaj Bosanski* prozvan, svêrhu svega bio je bogat; al koja je korist od svega, kad nikakvog nauka ni ukustva nije imao! da je on umio, ko što je imao takvu vojsku i oduševljenje, te da ga nije prevario Seresker-paša, on je mogo slobodno govoreć, Carigrad zauzeti i na novo jeničare postaviti: entuziazam i fanatizam počamši od Bosne pa do Carigrada put otvorio i vojsku uzumno bi mu. Useina su Turci dêržali, kao jednog *svetca*, koi će ih od nepriatelja dina izbaviti! — On sad videći, da je prevaren, pošalje dva tatarina u Novipazar, te mu donesu ferman, kog je on sám načinio, da mu je na Bosni dato vezirstvo; te razdielivši teskare počme harače kupiti i vladati kao vezir. Al mu se gospodstvo bërzo preokrene. Kara Mahmud-paša dodje u Bosnu sa 30,000 vojnikah — 18,000 Arnautah i 12,000 Nizamah. — Alaj-beg Todorović skupi jedno 800 Turakah, te kod Banjske, zasieče put tolikoj vojski, al ga uhvate i svezana u Stambol oprave, a Banjsku upale. Muselim priepoljski Adži-Mujaga, metne zasiede i nekoliko topovah na mostu od Lima rieke kod Priepolja, i njemu bude uzaludu. Vezir napredovaše prama Sarajevu. Gradačac izadje mu na susriet sa 20,000, mogo je i veće dovesti, da nje jednu vojsku poslao na Stolac protiva Ali-agi; osim toga Tuzla i Pečki Asan-aga, glava od Krajišnikah, nisu ga poznavali za gospodara. Na *Palama* pobiju se, al od tolike vojske Useinove, samo se je 3,000 borilo, Bošnjaci budu svladani. Mahmud-paša unidje u Sarajevo, Bošnjaci se razbiegnu kojekuda; Usein-beg, Mula sarajevski, Krupa kapetan sa 200 ostalih poglavicah, pobiegnu u Osiek, preko Save. Vezir nieke pohvata, medju kojima je bio Pečki Asan-aga, koi na putu

u Carigrad umrie, kud ga je bio opremio Usein-kapetan, vidivši da je prevaren od velikog vezira, pošalje poklisara u Beč fra Iliu Starčevića k cesaru Franji, ištuci pomoć, a obećajući se njemu podložiti, ol ako ovo cesar neprimi, da mu barem zadade besiedu, da ga neće predati turskomu caru, ako bi pobiego u njegovu zemlju? Ovo mu drugo bude obećano, zato on najprije u Ošieku, a potom u Zemunu stajao je siguran; bečki dvor izradi kod cara te mu ovi prosti, i zovne ga u Carigrad; car mu obeća oproštenje i povratjenje u Bosnu, ako obučje nizamsko odielo i zauzme se za nove carske uredbe. Useinu kano pravomu Turčinu, to savjest nije dopuštala — on odabere u Trebizond u prognanje otići, nego to kaursko odielo obući, al pria neg iz Stambola podje, umrie. — Mahmud-paša bio je Bošnjacima zadao strah, u Sarajevu sagradio nad šehrom grad Goricu, i Sarajlie na uzdi držao; al ovo bi za malo: Ibrahim-paša bio se pobijo s carom, vojska morade otići, dapače i mnoge Bošnjake odvedu na Mehmed-Aliu, i ovi se njemu odmah predadu. — Godine 1834. dodje iz Biograda za vezira Vehidži-paša, poznati kervolok i turski i krestjanski. Krajišnici i Lievnjaci godine 1836. pobune se, pred njima bio je Amet-beg Ljubunčić iz Lievna i Mustaj-beg petrovački kapetan, udare na Lievno i kapetana Firduza protjeraju. Vehidži-paša predobije ih s pomoćju Osman-paše Skopljaka: Ljubunčića, Himza-agu banjalučkog ajana i Teskeredžiu pogubi. Dojduće godine 1837. požbuni se na novo Krajina i Posavina, pred Krajišnjicima bio je Nazif-aga, Himza-agin sin, a pred Posavljacima Ali-paša Vidić, ovo je oni isti koi je u Zemunu bio s Useinom i milost dobio, on je bio skupio 10,000 Posavaca, a toliko mu je u pomoć vodio Nazif, koga vezir stigne kod Vranduka, potuče i živa ga uhvati, a kasnie i u Bieljnu pašu, koi je bio veliki pijanac, a Bošnjaci su ga prozvali *junakom bosanskim!* Odtale vezir krene se na Krajinu, Jasenicu, kulu Beširevićah razvali, i prednjake sve pohvata, medju ovima bio je Mehmed-beg kapetan krupski, Murat-beg Beširević ostrožački, Mustaj-beg

petrovački, Bošatlia iz Lievna, više begah posavskih, ove sve pošalje zajedno sa Nazifom i Vidaićom u Carigrad, car ih opremi u Trebizond u prognanje, koji se svi godine 1843. osim Ali-paše, koji je umro, vrata u Bosnu. Vedži-paša ukine po carskoj naredbi kapetanie i postavi miesto njih *muselime*, koji će upravljati s nahijama. Vezir ovi predobivši Bošnjake poče strašno globiti i sieći ne samo raju već i iste Turke; koliko je on narod globio toliko su opet njegovi muselimi zato godine 1840. srpnja 16. dignu se na njega Sarajlie i s njima vas mulaluk a pred njima Glodjo Efendia, pobiju se na Vitezu, i premda vezir ni polovicu vojske nije imao koliko Sarajlie, koji su imali do 16,000 predobije ih, jer se nisu osim prvih stražah ni bili, već pobiegli. Glodjo i nekoliko s njime predujakah pobiegau u Dubrovnik, odšlen godine 1841. na vjerni dodju u Travnik i budu opremljeni u Carigrad, a odavle u Trebizond. Godine 1844. opet se vrata u Bosnu. Sarajlie, načine mazare caru, da se oni nisu iz drugog uzroka pozbunili, već porad zuluma, na koje prisile podpisati i starešine svetjenikah křšćjanskih, i tako Vehidžia ode s Bosne i miesto njega dodje Husref-paša, čoviek dosta dobar i razborit, al pri tom željan novacah. Krajišnici nenaučni davati, pozbune se godine 1843., vodja im je bio Durat-beg, pečkog Hasanage sin. Vezir dolje medju njih s vojskom, nesmiedu se s njime pobiti, već prošavši vezir kroz cielu Krajinu prednjake oglobi i vrati se u Travnik. Bošnjaci i Turci osvade ga i car ga krene, a miesto njega dodje iz Biograda Čamil-paša sin poturčenika Čifuta. Ovi je dosta dobar bio i po raju i po Turke. Sarajliam je ngolio, što je car na njegovu molbu povratio Glodju, a Krajišnicima osobito, što je njihova dva najveća zulumčara Mahmut-pašu bivačkog, i Derviš-bega staromajdanskog u prognanje poslao u Janjinu. Ovi vezir samo je godinu danah na Bosni bio, i godine 1845. dodje Osman-paša, čoviek lakom i nevaljal, ovi pusti Turcima na volju, da čine šta hoće: upravljao je godinu jednu, i digne se na Janjinu, gdje je umro; miesto njega dodje Mehmed Adži-Čamil-paša,

rodom Čerkez. Ovi nemogući gledati, da Krajlšnici ništa u hasnu neplatjaju, mali niekakav danak nametne na njih, zato se oni dignu na oružje oko 16,000, a pred njima Mehedbeg Ruslanbegović, bivši kadia bihački, te se pobije s veziirom. Vezir nije imao vojske više od 3,000, i niekoľiko stotinah spahiah bosanskih i hercegovačkih, koje je predvodio vezira mostarskog sin, ovi vezira iz početka boja izneviero, ništa ne manje vezir ih predobije godine 1846. studenoga 6. na Dobrinji u banjalučkoj nahii; njihove prednjake pohvata oko 24, te opremi u Carigrad. Slieđeće godine 1847. sèrpnja 26. promieni se vezir ovi i dodje miesto njega sadašnji Tahir-paša, odpria bivši kapudan-paša a kasnie vezir u Drinopolju; svak se je nadao, da će ovi vezir Bošnjake urediti i kristjanima kakvu god oblakšicu učiniti, al se suprotivno dogodi. Godine 1848. bio niekakav dogovor medju Sarajliama i ostalim Turcima, al na što je ciljao? uprav se nezna, osim što se je očito govorilo po svoj Bosni, da će kristjane sieći. Vezir se digne mieseca rujna s niekoľiko stotinah Nizamah u Sarajevo, kud su malo pria iz Rumenlie stigla dva tabora Nizamah, te pohvata prednjake sarajske do 26, a pred njima opet Glodju, te ih s Adži-dedom pošalje u prognanje u otok Kandiu — Kirit —. Tahir-paša ove opremivši, mislio je, da mu se neima tko opriet, te stane nieke nove naredbe uvoditi; najpria medju gospodarim Turcima i kmetim kristjanima: ovi su pred kadiom i šurom najpria učinili ugovor u nahiam, poslie došavši u Travnik, taj ugovor pismeno predali veziru, a vezir bi svetjenike i spahie zaogèrnuo binjišom — kabanicom —, knezovima pak dao bi po 50 grošah. Uredba ova glasila je: da su i kmeti i gospodari za taj ugovor molili vezira (premda ni jedna ni druga strana, o tom nije ni sanjala, dapače, oni koji bi s podpisima zakasnili, bacali bi se u tamnicu, kao što se je dvojici popovah iz kulinske nahie dogodilo), da unapredak prestaje sa svim *beglučenje*, a miesto loga, da kmeti gospodarina platjaju od žita, voća i povèrtalja tretje, a od siena polovicu, gospodari pak, da tretju paru od poreza platjaju.

Ovi nauk dao je veziru Mustaj-paša Babić. Turci na ovu uredbu nisu se ljutili, a kristjani i onako naučni svaki zulom podnositi, šutili su. Ova uredba, ako se na vrijeme nedigne, kmete će sa svim upropastiti, a kad ovi panu, ni gospodarima neće dobro biti; jer se oni nisu naučili o zemlji raditi, već gotovo: *daj Vlaše!* vikati. Nije šala, davši desetinu i trećtinu od žita, njemu ostaje polovina, a od siena desetinu davši, manje od polovine! sad kad se uzme sieme, koje je kmet često po groš kupovao, na stranu, ako je godina zlo prihvatila; to sav trud kmetski otišo je uzaludu, jer dohodak je gospodarski, pa da godina i dobro prihvatila, kad u račun metne svoje volove i nadnice i ostale troškove: žito ga njegovo skuplje stoji, nego da ga kupuje u čaršii! Ovo mnogi uznavši na pamet, ni pola nije usijao prošaste godine, koliko dosad; osim toga *siena* polovicu davati, od prijašnje još naopacia! Poznato je, da u Bosni kristjani osim govedah i marve sitne ništa svog neimaju, odavljje oni smiruju harače, danke, globe i ostale svoje potrebe, sad davši polovicu siena gospodarima a devetinu spalijama, neimaju čim stoke hraniti, valja da je umetu. U spomenutoj uredbi stoji: da se begluk ukida, al posljednjom zapoviedju naredjuje se, da kmeti dohodak pripadajući, moraju donieti u kuću gospodarima, ako će ovi i u tretjoj nahii stajati, sad kako će on, da o žitu u drugom povertalju negovorimo, sieno na toliku dalečinu, ol u bližnju čaršiu s planine po osam satih goniti? jeda li to nije gori od prijašnjega, begluk*). Vezir nadalje stane s početkom godine 1849. uređivati Bošnjake i skupivši poglavice turske i iz svake nahie po dva kristjanina: danke i poreze sve zbije u dva poreza t. j. jurjevski i lučinski, da svaka kuća daje na po godinu po 44 groša, kako raja tako i Turci, osim toga raja harač od

*) Samo gdje koji gospodari plaćše trećtinu poreza i begluk ukidoše; al odkad se vezir s krajine sramotno vrati, od tad gospodari gon e opet na begluk, poreza neće da plaćaju, već i za njih kmeti plaćše, a pri tom od svega trećtinu a od siena polovinu ko od duga dadoše.

muške glave i od kuće kèrčmarie po 7 grošah na pò godine. Mnoge zemlje u Bosni nisu bile pod desetinom, već u ime desetine platjao se je dukat od ciele občine u haznu: sad se dakle metne desetina i na ove zemlje, što Turke i Krajišnike, koji niti poreza niti desetine odpria nedavaše, nezadovoljne učini, te se dignu na oružje, a pred njima Alia Kedić. Vezir nemogući ih liepim načinom umiriti, digne se iz Travnika 27. kolovoza sa 3,000 Nizmanah, 600 Arnautah i 8 topovah, te dodje u Bihać, kog su bili obsieli Krajišnici, te se paša iz njega više od miesec danah branio; rujna 5. malo se pobiju preko rieke Klokota i Krajišnici razbiegnu se, al videći, da ih vezir negoni, na novo se skupe, na Klokotu most presieku, te šanceve zakopaju. U vezirovoj vojsci počme kratelj moriti, od kog se i on razboli: preko 1000 Nizamah i Arnautah glavom plati, osim žalostnih komordžiah, kojih preko 300 zaglavi. Tako vezira, što ovi nesrietni događaj, što još ako mu je iz Carigrada naredjeno, s Krajišnicima pomiri se i poslie 50 danah vrati se u Travnik, žalostne kristjane u černo zavivši: koji su sav trošak ovog rata i pohoda morali dati i tolike kornje i volove pogubiti. —

Poslie dignutja Jeničarah, kapia — porta — carigradska, nastojala je sve do danas silu bosanskih Turakah satèrti, njihovog se imauja i bogatstva dokopati i predat ga u osmanlijske ruke; na ovo ih je navodila nešto prirodna lakomost, nešto pak bojaz, da se Bošnjaci neodmetnu na način paše skadarskog, janjinskog i misirskog. I doisto moć bosanskih begovah preko pola satèrvena je: oni su oslabili i osiromašili hodajući prognani po Azii, a drugi moraju se odkupljivati novcima kod vezirah. Jeli se po tomu što god kristjanstvu oblakšalo? ni mèrvice! jer svi ovi domaći meteži' prelazili su preko našeg vrata — i mi morali sino i Bošnjacim i Osmanliama vas ratni trošak davati, brez ikakvog naplatjenja. Mnogi inostranci, koji stoje za niekoje vrieme u glavnomu gradu Carigradu, koji su u parobrodu došli i prošli kroz tursko carstvo, dèrže i pišu, da je u Turskoj za kristjane kapia tolika

dobra učinila i popravke uvela! Evo 10 godinah, kako ja stojim u Bosni, a za nikakvo dobro neznam? već tuga, jad i čemer, ako se dobrim može nazvati?! Godine 1839. car izdao je Hatišerif od *Gjulkane* po komu se Kristjani u jedan red s Turcima meću, t. j. jednakost uvodi; al u Bosni o tomu neima ni uspomene, taj Hatišerif služi političarim englezkim francezkim, da imaju šta blebetati po svojim žurnalima, da je u Turskoj Eldorado. Veziri, koji god jedan za drugim dodju na Bosnu, druge brige neimaju, već kako će nakupiti od sirotinje blaga, a to ovim načinom: on prepusti muselimu, kadiam i drugim velikašima turskim, da rade od kristjanah što hoće, ovi silno blago globeći i cieneći saberu, raja se potuži kod vezira, ondak on vezir, što su god od raje pootimali sve sebi od njih uzme, i opet njih opravdane šalje na muselim-luke, a rajnu praznu pusti, često pak i njih pritvori i oglobi. Da vezir hoće pravo: on bi oduzete novce vratio raji, a onim nebi davao prigode, da opet na novo globe rajnu. — Kristjanin u Bosni, ako se prije s Turčinom, nikad nemože imati na sudu pravo: jer protiva Turčinu, koi nemože slagati, osobito ako je biele brade, ništa osviedočiti nemože! Kadia i šura kaže: „More! Vlaše, više zna jedan Turčin nego hiljada Vlahah? ovo je zemlja turska, vi ste raja, još ovdie zvono nekua, već se turski ezan uči itd.“ Ovo su odsude na carskim meščemama. Kristjanin i dan danas nemože nikakvu službu dëržavnu imati, već sami obriezani Turci. U Bosni kristjani cërkvu novu načiniti, ol staru popraviti, tko bi samo o tomu spomenuo, naopako bi mu bilo; već jadnici gole obrijane glave na dvoru po sniegu slišaju molitvu, doisto se čovieku gledajući, koža ježi. Ne mali dohodak veziru i ostalim sudcima dolazi od *globe*. Hajdukah pune su planine, a varoši kesedžialah, ovi osim što globe i ciene kristjane, često i ubojstvo učine, na to dodje vezirov mubašir i njemu valja platiti 3—6 kesah*). Putove i mostove načinjati, o tome se oni

*) Ove zločince i razbojniko isti muselimi dërže i brane ih, a oni njima na mjesec po ni-koliko kesah platjaju: Muselimi su dakle jataci.

nebrinu, zato mnogi putnici svake godine vrat ulome, ol utonu, a sela obližnja valja nekoliko kesah, da plate globe! — Tko je izvan Bosne, te negleda i nekuša na svojim ledjima progonstvo i zlobu turskog suda i upravljanja, taj ni u pameti začeti nemože šta mi tèrpimo i podnosimo, a izpisati naše tuže neznamo! — Englezi i Francezi, afrikanske robove odkupljuju, tèrgovanje s robovima zabranjuju, i tim niekakvu zaslugu traže kod prosvietljene Europe, a za nas tužne robove kristjane u Turskoj ni znati neće; već što je žalostnie i ujamčili se za cielost turskog carstva, koje oni za zakonito dèrže, a jesu li ga po zakonu utemeljili, to diplomatički ljudi ostavljaju zgodopišcima, da glavu taru, oni hoće da se odèrži: „Statusquo“ pak niešto od muke sutra puko! Mi jadni kristjani u Bosni još imamo ufanje u Boga, koga s poniznostju molimo, da takne sèrdca kristjanskih vladaocah, da nas oni preporuče kod našeg sultana, te da nam ovi po smislu izišavših fermanah, podieli polašticu i pripozna nas za svoje vierne gradjane i dèržavljanе, da nepatimo sveudamiu pod imenom „Raje“ a dielom pravi robovi, već da i mi jednoč odahne-mo poslie 400-godišnjeg blizu robovanja, a Bog će vam platiti na ovomu i na drugomu svietu.

Nadostavak.

Pokraj najbolje želje i volje čestitog našeg cara, da se Bosna već jednoč uredi, tanzimat uvede, jednakost na sudu kristjanima podieli, nemožemo se nadati ikakvom napredku i oblakšiću očekivati, ako bude carigradski ministerij onako u Besni razredjivati unapredak, kao što je dosad!? Ministeria dosadanja nastojanja, bila su samo za financiu obogatiti: sve što se i na što se god u Austrii i Francezkoj platja, to je kod nas sad uvedeno, da platjamo. Al u nas neima tērgovine, zanatah, neima fabrikah, neima školah, nikakve industrie, nikakvih manufakturah! kako ćemo dakle mi imati tolike danke i odklen smirivati!? Ja bi želio, da mi i više u haznu dajemo, al nek nam vlada carigradska dade sriedstva i način kako ćemo i nama i njima steći? al o tome ni najmanje da se je tko pobrinuo! Evo 15 godinah imade, da je u Bosnu nizam uveden, pak za tog vremena šta je učinjeno, za duševnu i materialnu korist ove pokrajine? nijedna učionica nebi utemeljena po vladi, nijedna stazica nebi prosiečena! Veziri i njihovi činovnici, na njih gledajući, reko bi, to su ti ljudi prošvietjeni za napriedkom težeći, pravi Francezi, Prusi itd. al malko promotrivši: *iz dvora bubanj a iz nutra sušanj!* Osim one uniforme, ništa drugo! Vlada dakle, drugi način potrebno je, da uzme, — pak joj neće trebovati toliki troškovi za expedicie vojničke, koje su dosad sve brez koristi ostale, a sa štetom države velikom — bivale, što ako neučini, doisto će mnogo štete sama sebi nanieti, jer: *Kristjani, neimajući odakle više platjati, dotierani do najvećeg siromaštva, bit će*

usilovani seliti se u obližnje inostranske države, ol poskapat od glada! — — Najveća je naša to nevolja, što naš dobri car, nije dobro o nama izvijestio, što mu nemožemo naše tuge i nevolje priobćiti, što mu naše rane otkriti nesmi- jemo, da ih izlieći, suze naše ukazati, da ih otare, želje naše očitovati, da nam ih izpuni! ? Sami do cara doći nije moguće, jer s pogibeljom glave valjalo bi mnoge carice obići. No uzdamo se u naše i čovječanstva prijatelje, da će caru naše želje i molbe podneti i preporučiti kako ovdie sliede:

ŽELJE I MOLBE

KRISTJANAH U BOSNI I HERCEGOVINI, KOJE PO-
NIZNO PRIKAZUJU NJEGOVOM CARSKOM VELIČAN-
STVU SRETNVLADAJUĆEM SULTANU

Abdul-Medžidu.

Vaše veličanstvo!

Preko 600,000 kristjanah živi u ova dva ejaleta Bosne i Hercegovine Vaših viernih podložnikah, koji oslanjajući se na svoju viernost, prama visokomu tur- skomu devletu za četiri stolietja zasviedočenu, ponizno mole, da po prirodjenoj sebi dobroti, pogledate na naše uzdisaje pobóžne, te nam sliedeće milosti dopustiti i pokloniti blagoizvolite:

1. Da se više uzovemo *raja*¹⁾, već gradjani i državljani celokupnog turskog carstva, uslied toga:

2. Na sudu da smo jednaki s Turcima, zato una- priedak: ne po viero zakona prednosti, već da po pravdi bude izrečena osuda²⁾. zato:

3. Sve *šure*, da budu sastavljene iz jednakog broja članovah oba viero zakona turskog i kristjanskoga³⁾.

4. Danke i poreze kristjani svoje, a Turci svoje napose da kupe i veziru predaju⁴).

5. Danci i porezi da se nerazreznju po broju kućah već po imanju i posiedovanju⁵).

6. *Harač*, što sad kristjani od mužke glave platjaju, da se za naviek digue, kanoti jednakosti dèr-žavljanskoj protivan⁶), zato:

7. Da se kristjani primaju u vojnike koliko u nizame tolko i u redife i da imaju svoje svetjenike⁷).

8. Carska *desetina* od žita i siena, da se uračuna u porez i da se u novcima daje⁸).

9. Kmeti gospodarima, da samo od žita, siena i duhana platjaju *šestinu*, a gospodari da nisu dužni kmetskog poreza platjat, a ovi opet da nisu dužni gospodarima dohodak kućama nositi⁹).

10. Da nikad gospodar samovoljno nemože kmeta sa zemlje dignuti, već ako dokaže na sudu njegovu nevaljaštinu, a u tom slučaju da ima kmetu trošak platiti, što je ovaj potrošio kèrčeći, sadeći vočke i zgrade načinjajući¹⁰).

11. Beglučenje gospodarima, želimo, da se više nikad neuvodi¹¹).

12. Prenos vezirah, vojnikah i carskih kapidžiah neka se iz zemaljske kese platja¹²).

13. Opravljanje putovah i mostovah, uvođenje pošte i ostalih potrebitih sriedstvah za promicanje tèrgovine i zanatah, da se što pria o zemaljskom trošku započne¹).

14. Da se o zemaljskomu trošku uvede štampanica za kristjane¹⁴).

15. Da je slobodno kristjanima gèrčkog obreda sebi posebi arhiepiskopa i episkope izbirati, koji jezik i obiçaje zemaljske znadu, a ove za odobrenje vašemu veličanstvu prikazati¹⁵).

16. Slobodno obluživanje svog vierozakona; uslied toga, a nam je slobodno: stare cèrkve i monastire popravljati, razširivati i gdje je potrebno iznova

graditi; zvona i zvonike imati i javno naše obrede obdržavati¹⁶).

17. Da se pazari s nedjelje prenesu u drugi radietni dan¹⁷).

18. Da je slobodno svakoj občini: učionice — škole — zavoditi, učitelje potrebne iz druge zemlje zovnuti, i ovi, da se iz zemaljske kese platjaju; da je slobodno učenike radi većeg napredka u druge države slati¹⁸).

19. Da bi se i od nas učenici primali u carigradsko učilište *liekarsko* i *inženirsko* na carski trošak¹⁹).

20. Da možemo dva naša pouzdana čovieka imati, o našem trošku kod visokoga vašeg devleta, koji će naše želje i molbe vama vierno priobćivati, kod državnih sudovah glas imati i državne naredbe nama priobćivati²⁰).

21. Da se svi činovnici kristjanski i turski iz zemaljske kese platjaju, da nebi morali od mita i globe živiti²¹).

22. Da se *kèrcarina* ukine, da *kèrv* ubijenog neplatjaju občine, već sudac neka ubojicu hvata²²).

23. Da se Bosna i Hercegovina opet sjedine pod jednim veziirom: ovo bo u obziru ekonomičkomu bilo bi za blagajnu i narod vrlo probitačno²³).

24. Trgovina i zanati, brez obzira na vierozakon neka su svakomu slobodni i pristupni²⁴).

25. Da se o svim zemaljskim dohodcima i troškovima javno računui vode i narodu priobćivaju²⁵).

26. Da nam se čarske i državne zapoviedi i naredbe, pokraj turskoga i bosanskim jezikom priobćuju; jerbo po dosadašnjemu priobćivanju, nikad podpuno nismo znali, šta nam se zapovieda i naredjuje²⁶).

27. Da nam je slobodno sastajati se brez oružja, i dogovarati o stvarima školskim, književnim i ekonomičkim²⁷).

28. Da nam je slobodno u druge države, izvan carstva seliti se²⁸).

Ovo su naše ponizne želje i molbe, osnovane po načelu jednakosti, koju vaš dobri uspomene otac, i vi njegov vrijedni nasljednik, toliko putah javno i svečano obrekoste, al da se izvede i život pretvori kod nas u Bosni, neprijatne okolnosti nedopustiše.

Mi vruće molimo Boga, da takne vaše carsko sèrdce, te nam se smilujete, i više rečene molbe odobrite, koje će carstvo bolje ukriepiti, ako nas toliko robovah pomilujete. Svemogući Bog neka blagoslovi vaše vladanje. Amen.

Na ove „želje i molbe“ više hiljadah Vaših podložnikah podpisalo bi se, ali nesmiye! Mi smo više putah tamo do vašeg prestolja slali naše ljude, koji su većom stranom od miestnih vezirah poubijani a mnogi ni danas nesmiyu u svoju otačbinu doći zato, što su se usudili vama molbe podnieti ol na njih se podpisati.

Pisano u Bosni 1. svibnja 1850.

Izjasnjenja.

¹⁾ Po turskomu zakoniku *raja* svi su oni koji u carstvu turskomu živu, a nisu viere Muhamedove, niti su obrezani već okapinu — prepucium — nose. Rajā od roba samo u tomu različna je, što je nemože Turčin prodati, u ostalomu sa svim je rob pravi, niti ikakva preimućstva može imati, ni u čemu s Turcima se izjednačiti: „Raju je Bog Turcima poklonio, da Turčinu izmet — službu — čini“ kažu bosanske kadie — sudci. —

²⁾ Na sudu kod istog vezira, ako se prije kristjanin s Turčinom, to kristjanin mora izgubiti, jer sve valja osviedočiti sa dva sviedoka, i buduć da kristjanin Turčina nikad nemože naći da ovi protiva svomu bratu sviedoči, a kristjanin nemože protiva Turčinu sviedočiti; Turci dakle uvijek na sudu imadu pravo, a kristjani krivo! Vezir kaže: „*Jedan Turčin više znade nego hiljada Vlahah.*“

3) *Šura* jest saviet od 6—12 ljudi u svakoj nahii, koji sudbene stvari u društvu s kadiom razpravljaju. Ovo je uvedeno pria 5 godinah, i bilo je odredjeno, da i kristjani primaju se u te šure; samo u 6 nahiah za niekoje vrieme pozvani su u šuru — brez platje — al ne da pravice razpravljaju, već obično služili su Turcima vatru na lulu noseći, kavu dodavajući itd. Carska dobra je namiera bila, uvesti ove šure za obuzdanje kadiah, i njihovog samovoljstva, al nama time gore je učinjeno, jer u šuri sieđe najžeštje baše i kèrvopie naše, koji obično odsudjuju: „*Na dvor! lipovi kèrste, ovo je zemlja turska, nekuca još ovdie zvono, već se turski ezan uči!*“ U ove šure trebalo bi ljude namiestiti poštene, koji bi i u kristjanima poznavali čovieka.

4) Tako bi se mnoga zla prepriečila, koja čine Turci sabirajući danke.

5) Od vezira dodje porez na nahiu, sad Turci pobroje kuće svoje i kristjanske i tako po broju kućah odvale pola ol dvie tretjine na kristjane, bitduć da kristjanskih kućah gotovo svagdie ima više nego turskih, al koja je korist od broja, kad jedan Turčin u Bosni više posieduje zemlje i ostalog imanjanja, nego svi ostali kèrštjani, a tako i u ostalim obćinama: dvie turske kuće više posieduju nego 200 kristjanskih, ovo se obično može računati.

6) Po hatišerifu od *Gjulhane* svi su stanovnici jednaki, tako se tamo kaže! zašto dakle mi platjamo harač, a Turci neplatjaju!?

7) Zato su kristjani morali *harač* platjati, što nisu vojevali, ako smo dakle jednaki s Turcima, zašto i mi naše carstvo nebi branili? Istina da kristjani nisu vojevali obično, al morali su uvijek uz vojsku ići s Turcima, o svomu trošku i hrani njima služiti, konje i podvoz dati i još troška za put Turcima dati. „*Ol kosio, ol vodu nosio*“ sve je jedno.

8) Dvostruka je *desetina* u Bosni, nieka miesta daju caru, a druga bosanskim spahijama, koju car hoće da oduzme spahijama; dobro bi dakle bilo, da se u novcima uzima i za te-

žake i za blagajnu; blagajna nebi morala tolike subaše platjati, a težaci bi se oprostili ovih zlikovcakah i zulumčarah.

⁹⁾ Odpria kmet davao je gospodaru u različitim miestima različito: u Posavini i Krajini 6—9, al morao mu je gotovo svaki dan beglučiti, u drugim miestima davali su 3—5, al samo kadkad beglučiti; ovo je bio Tahir-paša ukinuo, zapoviedivši jednako po svoj Bosni, da se od svega zemaljskog proizvoda tretje a od siena polovica daje, a Turci tretji dio od poreza da platjaju, beglučenje da sa svim prestaje, gospodari što je za njih bolje, to su uzeli tretjinu i polovicu, al neće da plate poreza, već kmet mora platiti; a dok privuče hranu i sieno gospodarima, gdje i 6 satih treba vući — kud će mu gore beglučenje.

¹⁰⁾ Kad jedan kmet okèrči njive, nasadi i uredi bašće, ponačinja potrebne zgrade, i već počme štogod na stranu metati, dodje drugi lienčina, te gospodaru pokloni vola, a kadkad i dva, te onoga pèrvoga odtiera sa svoje zemlje i ovog nastani; ol ako se nikakav kmet drugi nije nametnuo, to gospodar svake godine cien ga, sad ištući vola sad konja, prieti, da će ga dignuti i drugoga naseliti, kmet tu ucien mora svake godine platjati, drugćie valja mu se seliti. Zarad ovog neurednog načina nikomu se i nemili kèrčiti, bašču saditi ol zgrade načinjati, već su im kuće kao vlaške zemunice.

¹¹⁾ Malo pria spomenuli smo, da je *beglučenje* ukinuto, al ga gospodari pod različitim izgovorima uvode opet, prieteći kmetu, da će ga dignuti sa zemlje, ako neposluša.

¹²⁾ Kuda vezir i drugi poglavari putuju, tuda strašno narod propada i bieži, sa puta uklanjaju kuće, jer ne samo da moraju sve dati, već još aziatički i bijeni biti; poslie toga razreže se na svu zemlju, da je ovoga i onoga dohodak vezira oli kapidžie, toliko troška stalo; to se od naroda pokupi i to idje njima, a ne onim koji su dali podvoz.

¹³⁾ Sva nastojanja praviteljstva turskoga za Bosnu urediti, dosad su se samo u tomu stajala, kako će veće dohodke pri-

mati, al narodu valja pružiti sriedstva, da ovo ima odklen platjati: jer gdje je mala tãrgovina, zlo zemljodielje, zanati i fabrike nikakve, kako će odolieti tolikim iziskavanjima? ako ovako uztraje propast ćemo sa svim.

14) Da je potrebita štamparnica svakomu narodu od toga potreba ni sumnjati, ako hoće praviteljstvo da napredujemo.

15) Gërčke vladike, koje od patriarha carigradskog zakupljuju eparkie, k nama dolaze: neznajući narodnog jezika ni običajah, šta mogu nama koristiti, da bi i htieli? doisto ništa! Od njih nikakve duhovne pomoći neimamo, već samo, da narod gule, glupost uzdržaju, to im je jedina pastva. Oni se nebrinu za odhranjenjem sveštenstva, njima je sve jedno pop zna li čitati ol nečitati, samo ako ima platiti, odmah ga zapope, kasnie opet ga ciene, i ako neima više odklen platiti toga na kërvoločki način izlupa i razpopi. Kanone i svete naše cãrke uredbie svojevoljno tlačeći i za novce prodavajući kao Čarovnik Simeon. Jedna od najvećih za nas milostih carskih ta bi bila, kad bi nas ovih nezvanih pastirah oslobodio.

16) Neima primiera u cielom turskom carstvu, da kristjani tako su stiešnjeni u obsluživanju svog vierozakona, kao u Bosni! Mi se nadamo od razumnog turskog praviteljstva, da će nam se u ovomu oblakšati, da i mi možemo Boga pod krovom hvaliti, a ne na sniegu i tvërdoj cići na dvoru.

17) Žalostno je doisto kad čoviek nedieljnim danom u tiešini valja da sãrdce svoje k Bogu digne, da od 6 danah samo sedmi Bogu posveti, mora najviše raditi, gdje su u nedielju pazari; nadamo se od dobrote carske, da će svoje oko milostivo i okó ove naše želje svërnuti, te zapoviediti nadležnome bosanskome praviteljstvu, da pazare s nedielje u ponedieljak ol u drugi koi dan prenese.

18) Učionice i dobri učitelji svagdie i svakad bili su potrebni, brez nauka neima sreće, neina blagostanja; pravedno je dakle, da nam se dopusti ova želja, te da se zemaljsko poglavarstvo za ovo zauzme.

19) Od svakog naroda učenici primaju se u ova učilišta, iz kojih sposobni službenici izhode, samo mi Bošnjaci, kako nikakve tako ni ove milosti carske ne uživamo.

20) Dosad što nam je god car dopuštao, to je dolazilo u ruke naših neprijateljah, koji su uvijek žnali potèrpati i od nas sakriti carske milosti, svèrhu načina potrebno je, da dva kristjanska činovnika imademo u Carigradu.

21) Da je i ovo potrebno svak vidi, jer tko dèržavi služi neka ga dèržava i uzdèržava.

22) *Kèrvarina* davala se je dosad pola rođjacima ubijenog, a druga polovina pripadala je kadii i muselimu. Danas, kaže vezir: *kèrvarinu car je ukinuo*; kadia ode ol pošalje momka te izvidi — češ učini — kako je i od koga je ubijen, uzme za trud 30 grošah, i šta je čuo i vidio javi veziru. Ovi tad pošalje jednog kavaza svog, da na novo ubojstvo izvidi, i njemu valja platiti nekoliko 6—12—15 kesah a kadkad i više; jeda li to nije prava *kèrvarina*.

23) Mnogo je lašnje jednog vezira narodu platjati nego dva. Od toliko stotinah godinah svom Bosnom, pod kojom razumi se i Hercegovina, upravljao je jedan vezir, zašto nebi mogao i sad? Mostarski vezir, premda ni tretji dio neima, koliko travanjski, to se on napinje i dèrži dvor sjajan kao i ovi: koliko to narod stoji.

24) Turci kristjanima nieke zanate nepripuštaju raditi, a ti su saračluk — remenarstvo, — tabakluk — kožarstvo, — mumluk — sviečarstvo — i nedadu tèrgovati s robom rumenlinskom; bakal t. j. koi prodaje: med, maslo itd. nemože biti kristjanin.

25) Da nebi po dosadašnjem običaju narod varali, i s njihovom propastju, sebe bogatili.

26) Kod nas je turski jezik ne samo kod kristjanah nepoznat već kod istih Turakah; samo po većim varošim po nekoliko Turakah ima, da turski znadu, a manja miesta, nikad točno nerazumiu carske zapoviedi.

²⁷⁾ Ako carska dobrota smiluje nam se, te ove milosti dopusti nam, to je potrebno, da se možemo sastajati i dogovarati o stvarima školskim, književnim i ekonomičkim.

²⁸⁾ Ako nebudemo dostojni carskog pomilovanja, te nam više izložene želje i molbe neodobri, to barem nek nam dopusti, da za korom kruha možemo u druge države ići, da ovdje od gladi i siromaštva neumiremo. — Naše su nevolje mnogo veće, nego što bi ih znali opisati. Narod strašno strada i propada. Naše jedino ufanje je Bog pak čestiti car, koji nam pomoći mogu, ako smo zaslužili.

ERCILOVA BIBLIOGRAFIJA
DJEDE IVANA FRANKA JUKIĆA

Početak pismenstva i napomena nauka kćerstjanskoga. Na službu pučkih učionica u Bosni. — U Zagrebu, Tiskom Narodne tiskarnice dra Ljudevita Gaja, 1848. 8 28 str. + 2 l.

Prema predgovoru, 3—4. str., napisao Ivan Frano Jukić.

Zemljopis i poviestnica Bosne. Od Slavoljuba Bošnjaka. — U Zagrebu, Běrzotiskom Narodne tiskarnice dra Lj. Gaja, 1851. 8° X str. + 1 l. + 164 str. [djelomice u 2 st.]

Slavoljub Bošnjak, pseud. Ivan Frano Jukić: Absconditi pregled svih u ovom zemljopisu dolazećih imenah, 68—79. str. [u 2 st.]; bibliografija, IX—X str.; bibliografija i bilješke uz tekst.

Slavodobitnica svetlomu gospodaru Omer-paši, carsko-turkomu muširu, seraskeru od ciele rumelisko-bosanske vojske, ... prikazana miesto svih kristjanah u Bosni prigodom srietno nadvladane bune bosanske od I. F. Jukića i Ljub. Martića, franciskanaš bosanskih. — U Zagrebu, Narodna tiskarnica dra Ljudevita Gaja, [1852.] 4° 2 l. + 8 str. + 1 l. [u 2 st.]

Stihovi; tumač turskih riječi, zadnji l.

Početak pismenstva i napomena nauka kćerstjanskoga. Na službu pučkih učionica u Bosni. 3. izd. Darom dra Ljudevita Gaja kao i pćrvo i drugo izd. — U Zagrebu, Běrzotiskom Narodne tiskarnice dra Ljudevita Gaja, 1854. 8 IV + 5—28. str. 2 l.

Prema predgovoru, III—IV str., napisao Ivan Frano Jukić.

Bogoljubni uććin, mnogo koristan slišati svetu misu. S drugim različitim molitvama na hvalu i slavu Božju, a korist duhovnu bogoljubnog kćerstjanina. (Pćrvo popravljeno izd.) Nastojanjem o. J. Frane Jukića, redovnika s. o. Frane, države bosanske. — U Zagrebu, Běrzotiskom Franje Zupana, 1855. 16° 48 str.

J. Frano Jukić = Ivan Frano Jukić.

Narodne pjesme bosanske i hercegovacke. Skupio Ivan Franjo Jukić, Banjolučanin i Ljubomir Hercegovac (fr. Gr. Martić). Izd. o. Filip Kunić, Kuprješanin. Sv. pćrvi. Piesme junačke. — U Osijeku, Tiskom C. k. povl. tiskarne D. Lehmana i drugara, 1858. 8 XVI + 17—62 l. + [1] str. + 1 l.

Narodne pjesme bosanske i hercegovacke. Sabrali fra Frano Iv. Jukić, fra Grga Martić. Junačke pjesme. Sv. I. Pretiskao Marko Sešelj. — Mostar, Tiskara »Glasa Hercegovca«, 1892. m8 XVII + 208 str.

Frano Iv. Jukić: Ivan Frano Jukić: Predgovor drugome izdanju M. Sešelja, III—V str.; Predgovor prvoga izdanja G. Martića, VI—XIV str.; Životopis fr. F. Iv. Jukića od Ljra. XV—XVII str.; Ljr Grga Martić.

— Isto. Sv. II. Pretiskao Marko Sešelj. — Mostar, Tiskara »Glasa Hercegovca«, 1892. m8^o 1 l. + 209—452. str. [djelomice u 2 st.]

Rijećnik kao tumač stranih riječi, 443—448. str. [u 2 st.]

Progonstvo fra Frane Jukića iz Sarajeva u Carigrad god. 1852. S 2 sl. i tumačen nepoznatih riječi. Napisao fra Frano Jukić. Izd. dr J. Dujmušić. — Zagreb, Tisak Narodne prosvjete, 1931. [Omdni nasl.] v8-14 str. # 1 l. [u 2 st.], s [1] sl. i [1] crtežom.

RECEIVED
ON EXCH.
JAN 15 1991

A decorative border with floral motifs in the corners, surrounding the central text.

—
Bèrztiskom narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja.
—